

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 16 -İlkbahar / Yaz 2012

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rişvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No.41 K.2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 15 TL

Fiyatı: 10 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

İlkbahar/Yaz 2012

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	4
Sungur Savran	Üçüncü Büyük Depresyon	8
Savas Mihail-Matsas	Yunanistan ve Avrupa'nın gerileyişi	53
Nail Satlıgan	Günümüz kapitalizminin pamuk ipliği: Hayali sermaye spekülasyonu	65
Mehmet İnanç Turan	Sermayenin dönemsel krizleri	89
<u>Kitap eleştirileri:</u>		
Kurtar Tanyılmaz	Kriz karşısında Zizek	119
Mustafa Kemal Coşkun	Nasıl yaşamak, nasıl ölmek?	141
Mehmet İnanç Turan	Yörüngeden çıkmış bir solcu: Oya Baydar	146

Bu sayı

Devrimci Marksizm'in 16. sayısı, bütün dünyanın nefesini tutarak gözlerini Avrupa'ya, özel olarak da Avrupa'nın güneyinde Akdeniz'e kıyısı olan ülkelere çevirdiği günlerde yayınlanıyor. Mayıs ve Haziran aylarında başta Yunanistan ve Fransa'da olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde yapılan seçimler, bunlara ilaveten İspanya'da *indignados* (öfkeli) hareketi ve madenciler yürüyüşü, Avrupa işçi sınıfı ve gençliğinin burjuvazinin kemer sıkma programlarına karşı her yerde tepki içinde olduğunu, görmek isteyen herkes için kanıtlamış bulunuyor.

Bu kemer sıkma programlarının ardında ne olduğu gayet iyi biliniyor. Kapitalist dünya ekonomisinin Eylül 2008'de Wall Street bankası Lehman Brothers'ın iflasından sonra içine girdiği kriz devam ediyor ve dünyanın her yerinde burjuvazi krizin yükünü işçi sınıfının sırtına yıkma çabası içinde. Bu henüz hiçbir yerde Avrupa'da, özellikle de Avrupa'nın Akdeniz ülkelerinde olduğu kadar ağır biçimlere bürünmedi. Avrupa Birliği'nin (AB) güney kuşağını oluşturan ülkeler (Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz, Kıbrıs) ile İrlanda'da, emekçi halkın haklarına ve kazanımlarına karşı ağır bir taarruz yaşanıyor. Öyleyse, Avrupa seçimlerinde ortaya çıkan isyan, aslında emekçi halkın, burjuvazinin kriz dolayısıyla yükselttiği sınıf mücadelesine karşı hamlesi olarak görülmeli.

Devrimci Marksizm kapitalizmin krizinin dünya durumunu derinden etki-

leyeceğini kavrayarak bu olguyu ilk günden itibaren mercek altına aldı, hemen hemen her sayısında krize ilişkin bir analiz yayınladı. Lehman Brothers çöküşünün hemen ertesinde çıkan sayısında (sayı 8, Kış 2008-2009) Yayın Kurulu mali çöküşün dünyayı bir büyük depresyona sürüklediğini, bunun da sınıf mücadelesinin verilerini kökten biçimde değiştireceğini vurgulayan bir analiz yayınladı. Burada Marksist teorinin üstünlüğü çarpıcı biçimde ortaya çıkıyor. Aradan geçen dört seneye yakın süre bu perspektifi çarpıcı biçimde doğrulamıştır. Dergimizin Mart 2009’da yayınlanan bir sonraki 9. sayısında, Sungur Savran’ın bir yazısında krizin “Şarlo L’si” şeklinde gelişeceği, yani depresyon özellikleri göstereceği, biraz daha ayrıntılı olarak ortaya konuluyordu. Dönem, burjuvazinin iktisatçılarının “yeşil filizler”den söz ettiği, krizin atlatılmakta olduğunu umut ettiği dönemdi. Bunu, krizin bir dosya konusu olduğu, Kış 2009-2010 sayılı 10-11 numaralı çift sayımız izledi. Burada da Kurtar Tanyılmaz krizin “buhran” (yani depresyon) karakterine vurgu yapıyordu. İlkbahar-Yaz 2011’de yayınlanan 13-14 numaralı çift sayımızda yer alan Çin dosyası bağlamında Burak Gürel Çin’in yükselişini dünya kapitalizminin krizi içine yerleştirerek inceliyordu. Nihayet, geçen sayımızda (Sonbahar-Kış 2011), Yiğit Karahanoğulları krizi emek değer teorisinin genel çerçevesi içine yerleştiriyordu.

Şimdi bu sayımızın ana teması yine dünya durumuna damga vuran ekonomik kriz ve onun harekete geçirdiği sınıf mücadeleleri, siyasi dinamikler, ideolojik sarsıntılar üzerine odaklanıyor. Kriz dosyamız, durumu bütünsel olarak analiz eden bir yazıdan, Yunanistan ve Avrupa’nın krizinin yakın plan bir analizinden, Marksizmin kapitalizmde kriz olgusuna yaklaşımını ele alan iki arka plan yazısından ve kriz konusunda post-Marksist kamptan yapılan bir yoruma yöneltilen bir eleştiriden oluşuyor.

Sayının ilk yazısında, krizi tarihi önemde bir dönem değişikliği olarak ele alan Sungur Savran, *Devrimci Marksizm*’in daha baştan itibaren yapmış olduğu teşhisi vurgulu biçimde tekrarlıyor: Yaşadığımız kriz, kapitalizmin “Üçüncü Büyük Depresyonu”dur. Savran dünyada ve Türkiye’de Marksist iktisatçıların ekonomik krizin bu karakterini kavramakta ne kadar yetersiz kaldığını vurgulamakla başlıyor. Yazı krizin neden bir büyük depresyon olduğunu açıkladıktan sonra bunun sonuçlarını ortaya koyuyor. Yazara göre, büyük depresyon dönemleri, sınıf mücadelesini kaçınılmaz olarak sertleştirirken, aynı zamanda siyasi, ideolojik, kültürel vb. alanlarda büyük altüst oluşların yolunu döşer. Savran’ın belki de en dikkat çekici vurgusu, büyük depresyon başladıktan sonra çözümün esas olarak politika alanında belirleneceği yolundaki önermesidir. Yunanistan’da ve başka ülkelerde yaşanan

siyasi sarsıntılar bu bakımdan krizin kaderini belirleyecek gelişmelerdir. Savran, krizin kapitalizmin tarihinde görülen krizler arasında nasıl özgül nitelikler sergilediği konusuna da değiniyor. Ulaştığı sonuç, günümüzün Büyük Depresyonunun işçi sınıfının devrimci partilerde örgütlenmesini her zamankinden de acil bir hale getirmiş olduğudur.

Kriz dosyasının ikinci yazısı, dünya ve Avrupa krizinin yoğunlaşmış bir ifadesi olan Yunanistan krizi üzerine Yunan devrimci Marksisti, EEK (Devrimci İşçi Partisi) önderi Savas Matsas'ın çalışması. Matsas Yunanistan krizinin analizine bu yılın Şubat ayında parlamentonun dışında toplanan bir milyon insanın protestosuna rağmen oylanmış ikinci büyük kurtarma paketini tartışarak giriyor. Yunanistan krizinin Avrupa Birliği (AB) içinde nasıl gerilim ve çelişkilere yol açtığını ortaya koyduktan sonra, krizin bir bütün olarak düşünüldüğünde, AB'nin, ulus devletin ve parlamenter demokrasinin gerile-yişine işaret ettiğini anlatıyor. Yazarın kendi yaklaşımı, Yunanistan krizinin işçi sınıfı ve gençliğin çıkarları doğrultusunda ancak bir işçi sınıfı iktidarı altında çözülebileceğine işaret ediyor.

Günümüz krizine odaklanan bu yazıları izleyen iki yazı Marksizmin genel olarak kriz olgusuna yaklaşımına ilişkin iki arka plan yazısı. Bunların ilki, günümüzde yaşadığımız krizin çok önemli ve zor anlaşılan bir boyutu-na eşsiz bir teorik ışık tutuyor. Bilindiği gibi günümüz depresyonu 2008'de bankaların ve bir dizi başka finansal kurumun yaşadığı sarsıntı sonrasında dünya finans sisteminin uçurumun kenarına gelmesiyle açılmıştı. İşin bu finans boyutu, bir yanıyla aldatıcıydı: Sorun aslında finanstan çok daha derinde, kapitalist üretim alanının çelişkilerinde yatıyordu. Ama öte yandan finans alanının kendisinin de krizin anlaşılması bakımından büyük önemi vardı. İşte Nail Satlıgan'ın yazısı, finans krizini Marksist teorinin araçlarıyla analiz edebilmek için gerekli teorik kavramları, en başta da “hayali sermaye” kavramını sunuyor okuyucuya. Yazı daha eski bir dönemde yaşanan bir finansal krizi açıklamak üzere kaleme alınmış olsa da, Türkçe ikincil literatürde “hayali sermaye” kategorisini ve bunun finans alanına getirdiği berraklığı en iyi sergileyen yazı olma özelliğini koruyor.

İkinci arka plan yazısında Mehmet İnanç Turan, neredeyse ansiklopedik denebilecek kadar kapsamlı bir tarama çalışmasında Marx'ın kriz olgusuna yaklaşımını, kendisinden sayısız alıntıyla beslediği bir yazıda bütün boyutlarıyla ele alıyor. Yazar, kriz olasılığı ile krizin güncelleşmesi kavramlarını titiz biçimde birbirinden ayırıyor. Orantısızlık ve eksik tüketim teorilerini de gözden geçirmekle birlikte, krizlerin esas sebebinin kâr oranının düşüş eğiliminden kaynaklandığını ileri sürüyor. Turan Marx'ın

kendi yaklaşımını sergiledikten sonra onun kendinden önceki siyasal iktisatçılara (Say, James Mill, Ricardo vb.) yönelttiği eleştirileri de ayrı bir bölümde özetliyor.

Bu sayımızda üç kitap eleştirisi var. İlki, yani Kurtar Tanyılmaz'ın Zizek eleştirisi, dosya konusuyla ilgili bir kitabın değerlendirmesi olduğu için aynı zamanda kriz dosyası içinde yer alıyor. Bilindiği gibi, Slavoj Zizek dünya çapında sol aydınlar nezdinde önemli etkisi olan bir filozoftur. Her tür alanda söz söylemesiyle ünlü Zizek, 2008'de patlak veren ekonomik kriz konusunda da suskun kalmamış, Türkçe'ye de çevrilen bir kitap yayınlamıştır. Tanyılmaz, esas olarak bu kitaptan hareketle, ama aynı zamanda Zizek'in başka yazı ve mülakatlarına da başvurarak, ünlü filozofun kapitalizmin sorunlarına nasıl sınıf mücadelesinin dışında, esas olarak ideolojik alanda, psikanalitik yönleri ağır basan çözümlemeler ve çözümler önerdiğini ortaya koyuyor. Tanyılmaz, Zizek'in, kendisinin ve kimi hayranlarının sunduğundan farklı olarak, Marksist bir metodoloji ile değil post-Marksist bir yaklaşımla çalıştığını da açık olarak ortaya koyuyor.

İkincisi, Mustafa Kemal Coşkun'un dünya çapında işçi mücadelelerini konu alan bir kitap hakkındaki değerlendirmesi. Paul Mason'ın Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek başlıklı kitabı dünyanın dört bir köşesinde 19. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan geniş bir zaman diliminde işçi mücadelelerinin nasıl inatçı bir şekilde verildiğini, işçi sınıfının koşullarının bu geniş zaman ve mekân yelpazesine rağmen nasıl birbirine benzediğini somut örnekler üzerinden anlatıyor. Coşkun, anlatılan koşulların Türkiye'de işçi sınıfının durumuna da çok benzediğine de işaret ederek Mason'ın yararlı kitabını okuyucusuna kuvvetle tavsiye ediyor.

Son kitap eleştirisi, Mehmet İnanç Turan'ın bu sayıdaki ikinci yazısı. Turan daha önce kitaplarında ve dergilerdeki yazılarında, Oya Baydar'ın romanlarında karakterleri aracılığıyla Marksizme yönelttiği saldırıları eleştiren yazılar yazmıştı. Ama sonuç olarak Baydar kurmacanın kanatları altına sığınabilir, karakterlerinin hayattan alınma insan tipleri olduğunu savunabilirdi. Şimdi yayınlanan bir anı kitabında, Baydar artık daha önce roman karakterleri aracılığıyla anlattığı düşüncelerin kendi fikirleri olduğunu itiraf etmiş oluyor. Melek Ulagay ile Oya Baydar'ın anılarını birbirleriyle ve okurla paylaşımlarına dayalı ortak kitapları *Bir Dönem İki Kadın* solda çok ilgi çeken bir kitap oldu. Turan bu ilginç kitabı başka boyutlarıyla değil, yalnızca Baydar'ın fikirlerinin bir laboratuvarı olarak ele alıyor ve eleştiriyor.

Bir sonraki sayımızda görüşmek dileğiyle...

Üçüncü Büyük Depresyon

Sungur Savran

Büyük değişim ve sarsıntı dönemlerinde bilinç her zaman olayların gerisinden gelir. Dünya çapında sosyalist hareketin ve Marksist aydınların bugünkü dünya durumunu kavrayışı gerçekten “acıklı” denmeyi hak edecek bir düzeyde kalmıştır. Ama bunu hiçbir alanda dünya ekonomisinin güncel durumuna ilişkin tespit ve analizlerde olduğu kadar açıkça görmek mümkün değil.

Bundan bir yıl önce İstanbul’da düzenlenen bir siyasal iktisat kongresinde ortaya çıkan tablonun ne kadar gülünç olduğuna kısa bir köşe yazısında değinmiştik.¹ Marksistlerin bir araya geldiği bu uluslararası toplantıda, dünya çapındaki ekonomik krize yaklaşım, esas olarak iki temelde tanımlanıyordu. Bir yandan, “krizin geleceğini biz bildik, ana akım iktisatçılar bilemedi” oyunu vardı. Bu oyunda, devrimin ve sınıf mücadelesinin doğru temellerde verilmesini hedefleyen bir Marksist teorik kaygıdan ziyade, Marksist akademisyenlerin içinde yaşadığı ortamda kendi **mesleki** onurlarını kurtarma kaygısının ağır bastığını hissetmemek mümkün değildi. Öte yandan, Marksistlerin çoğunluğu Keynesçi olmuştu. Program diye ortaya koydukları şey,

¹ “Depresyon bulaşıcı hastalıktır”, *Gerçek*, Ağustos 2011.

bir kamu harcamaları politikasıyla toplam talebi yükselterek ekonomiyi canlandırmayı ve istihdamı arttırmayı hedeflemekten öteye geçmiyordu. Açılış oturumunda, Sraffacı ekolün ve post-Keynesyenlerin² yanına Marksistlerin sesi olarak yerleştirilmiş olan John Weeks gibi yılların Marksist iktisatçısının, eleştiriler karşısında yaptığı kendi itirafıyla, Britanya'nın İşçi Partisi'nin (Labour) 1945 yılındaki programını savunuyor olması, yeterince anlamlı olsa gerekir. O kongrede bulunmayan önde gelen Marksist iktisatçılar da Keynesçi ekonomi politikalarının günümüz ekonomik krize çözüm olacağını ileri sürmekte beis görmüyorlar. David Harvey eski alışkanlıklarından vazgeçmiyor³, günümüz krizini ele aldığı yeni kitabında da Keynesçi bir analizle ekonomi politikası yaklaşımını tekrarlıyor.⁴ İçinden geçmekte olduğumuz krize erkenden cesur bir ataklıkla "21. yüzyılın ilk büyük depresyonu" teşhisini koymuş olan⁵ Anwar Shaikh'in dahi, bu teşhise rağmen devlet harcamalarının artışı krize çözüm olarak sunuyor olması, durumun vahametini iyice açığa çıkarıyor olmalı.

Başka deformasyonlardan da söz edilebilir. Bunlardan bir tanesi, mesleki kaygılarla olmasa bile, ideoloji alanında savaş kazanmayı politik kaygıların önüne koymaya yatkın bir ruh durumudur. Alex Callinicos gibi, Marksist aydınlar arasında son dönemde yüksek prestije sahip olan, ama aynı zamanda Britanya'nın devrimci Marksist gelenekten gelen en güçlü siyasi partisinin de önderlerinden olan birinin dünya ekonomik krizi hakkında yazdığı kitabın başlığı kendi başına öğreticidir: Türkçe'ye gevşek biçimde çevirecek olursak, "Yanılsamalar Yangını". Callinicos'un hangi yanılsamalardan söz ettiğini merak edecek olanlara da alt başlık cevap veriyor: "Liberal dünya-

2 Bu iki düşünce okulu hakkında özet bilgi için şu yazımıza göz atılabilir: "Yarım Yüzyılın Sınavında Sraffa", Piero Sraffa, *Malların Mallarla Üretimi*, çev. Ümit Şenesen, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

3 Bununla Harvey'in eski çalışmalarındaki Keynesçi damarı kast ediyoruz. Bu damarın eleştirisi için bkz. Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme. 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul, İkinci Basım, 2011, Bölüm 12, özellikle 231-35 ve 241-43.

4 David Harvey, *Sermaye Muamması. Kapitalizmin Krizleri*, çev. Sungur Savran, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

5 Anwar Shaikh, "The First Great Depression of the 21st Century", *Socialist Register 2011*. Shaikh'in hakkını yememek için şunu eklemeliyiz: O, klasik Keynesçi kamu harcamalarından farklı olarak devletin kendisinin istihdam yaratacağı yatırımlardan söz ediyor. Ama kapitalist ekonominin ve devletin karakterinde başka hiçbir değişiklik söz konusu edilmeksizin, devletin bu tür harcamaların krize panzehir olabileceğini savunmak, bu görelî farka rağmen Keynesçi bir bakış açısını yansıtır.

nın çifte krizi”.⁶ Yazar kitabın hiçbir yerinde sınıf mücadelesinin bırakalım ihtiyaçlarına, olasılıklarına dahi ciddi biçimde eğilmiyor.

Bir başka yaklaşım da **özgüllük ve özgünlük saplantısı** olarak anabileceğimiz yaklaşım. Solda çok yaygın bir duyarlılık var: 2008’den sonra artık lime lime olduğu gözle görülen “küreselleşme” ve “postmodern çağ” analizlerinin mirasına inatla sarılan geniş bir kesim, kapitalizm doğasını tümüyle değiştirmiş olduğuna göre, bugün yaşanmakta olan krizin eski krizlerden **ille de farklı** olduğu konusunda, hiçbir araştırmaya dayanmayan bir metodolojik bakış açısıyla, Marksist kriz analizini küçümseyerek “yenilik” talep ediyor. Bu yenilik talebi, eskinin artık geçerli olmadığına dair tipik bir *a priori* aksiyomdan hareket ediyor. İroni şurada ki, dünya ekonomik krizi konusunda burjuva cenahta yapılan ciddi çalışmalar tam tersini söylüyor. Carmen Reinhart ile Kenneth Rogoff ikilisinin, muazzam bir veri tabanı araştırması üzerine yükselen ve burjuva akademik dünyasında şimdiden bir klasik statüsü kazanmış olan son kitabının **temel tezi**, bu seferki iktisadi krizin de eski krizlerin bir tekrarı olduğudur! Bu, alaylı biçimde kitabın başlığına da yansıyor: *Bu Defa Farklı*⁷ başlığı, tam da her finansal çılgınlık (“mania”) episodunda ve onu neredeyse kaçınılmaz olarak izleyen finansal çöküş (“crash”) anında bir özgünlük arayanlarla alay etmek için konulmuş! Bu durumda, “küreselleşme” ve “postmodernizm” ideolojilerine karşı aşılı olması gereken Marksistlerin dahi eski analizlerin yeterli olmadığı önyargısından hareketle özgüllük ve özgünlük saplantısına kapılmasını anlamak mümkün değil.

Bunun karikatür gibi bir örneği, *Praksis* dergisinin kriz sayısı.⁸ *Praksis* Yayın Kurulu için yukarıda saydığımız sorunların hiçbiri mevcut değil. Marksist teori dünya ekonomik krizini bütün temelleriyle kavramış, Marksizmin teori-pratik birliği anlayışı içinde bunun sosyalist hareketin önüne ne gibi görevler yerleştirdiğini çözmüş gibi, sayı, kapağına yazılan tema başlığı ile “Günümüz Krizinin Tarihsel ve Toplumsal Özgünlükleri”ni incelemeye hasredilmiş. Oysa *Praksis*’in kendisine esas alan olarak belirlediği teorik-

6 Alex Callinicos, *Bonfire of Illusions The Twin Crises of the Liberal World*, Polity Press, Cambridge, 2010. Callinicos’un “çifte kriz”den kastı, ekonomik kriz ve emperyalizmin savaşlarının karşılaştığı engeller. Ne var ki, bu ikincisine kanıt olarak aldığı örnek son derece de talihsiz. Rusya’nın Gürcistan üzerinde kazandığı zaferin emperyalizm için bir geri adım olduğu açık, ama bu savaş öyle yanılsamaları ortadan kaldıracak türden büyük bir önem taşımaktan çok uzak bir tarihsel olay.

7 Carmen M. Reinhart/Kenneth S. Rogoff, *Bu Defa Farklı. Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi*, çev. Levent Konyar, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.

8 *Praksis*, 22, Bahar 2010.

ideolojik mücadele alanında dahi ne meselelere ışık tutuyor kriz: Onyıllardır kendine “Marksist” adını yakıştıran teoriler “küreselleşme”nin “mevsimler gibi kaçınılmaz” bir buldozer gibi ilerlediğini, kapitalizmin sıhhat ve afiyetinin yerinde olduğunu iddia etmiyor muydu? Bu konu biraz tartışılmaya değer mi? Marksizmin temellerine çok daha bağlı olanlar dahi, burjuva devletin artık kriz eğilimlerini kontrol altına aldığına, eski tip krizlerin tarihe karışmış olduğuna inanmıyorlar mıydı? 1995 ya da 2005 yıllarında, dünya kapitalizminin yakında 1930’lu yıllara benzer derin bir ekonomik krizle sarsılacağını söyleyen bir Marksiste öteki Marksist arkadaşları meczup muamelesi yapmaz mıydı? İçinden çıkmakta olduğumuz dönemin, burjuva ideolojisine teslimiyeti kendi saflarımızda bile ne kadar derinleştirdiği ortada iken, *Praksis*’in **sadece** özgünlük arayışına girmesini nasıl nitelemeli? En özlü niteleme şu olur herhalde: Kapitalizmin yaşadığı sarsıntının derinliğine rağmen, o dönemin içinden belli ki henüz çıkamamışız!

Yukarıda eleştirilen yaklaşımların hiçbir değeri olmadığını söylemiyoruz. Bunların her biri meselenin belirli bir ya da birkaç boyutuna ışık tutabilir. Krizlerin öngörülmesi veya ideolojik mücadele veya içinden geçmekte olduğumuz dönemin özgül niteliklerinin kavranmaya çalışılması, bunların her biri kendi içinde değerli işlerdir. Ama bu çabalar yerli yerine ancak yaşadığımız krizin temel karakteri doğru biçimde kavranırsa oturacaktır.

Bugün dünyanın içinden geçmekte olduğu ekonomik krizin doğru biçimde kavranması ise ancak belirli noktaların berraklaştırılması ile mümkündür. Birincisi, yaşadığımız kriz, kapitalizmin belirli aralıklarla sık sık tekrarlanan basit krizlerinden biri değildir. Bu üretim tarzının tarihinde ancak uzun zaman aralıklarıyla görülmüş olan ve beraberinde büyük toplumsal ve siyasal çalkantılar getiren bir büyük depresyondur.⁹ Bu tespiti yapmayan krizi doğru biçimde anlayamamış demektir. Marksist teori açısından bu krizin gelmekte olduğunun öngörülüp öngörülmediği önemli olabilir. Ama kriz geldiği zaman doğasını kavrayamayan bir teori, krizin gelmekte olduğunu görmüş ya da görmemiş, ne önemi var. Gelecek şey geldikten sonra bile doğasını doğru teşhis edemiyorsanız, öngörü sadece 0 ile 1 seçimlerinin olduğu, içi boş bir

9 Latince kökenli “depresyon” ile Arapça kökenli “buhran” sözcükleri arasında bu bağlamda hiçbir fark yoktur. Her ikisi de aynı olguya işaret eder. *Devrimci Marksizm*’in dünya ekonomik krizinin patlak vermesinden sonra bu krizi ele alan ilk dosyasında Kurtar Tanyılmaz’ın yazısı “buhran” kavramını kullanarak bizimle aynı tespiti yapmış oluyordu: “21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranına Doğru”, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010. Aynı terminolojik farklılık, bizimle aynı tespiti paylaştan E. Ahmet Tonak’ın bu konudaki kitabının başlığında da görülüyor: *Batan Piyasalar: 21. Yüzyılın İlk Buhranı*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.

spor toto oyununa dönüşür!

İkincisi, bu tespitin bir sonucu olarak, krizin muazzam büyük sarsıntılar doğuracağı, yani **kapitalizmin gelişmesinde yeni bir dönemin açıldığı** gerçeğinin saptanmasıdır. Büyük depresyon öylesine derin bir krizdir ki, geçici ve kısa krizlerden farklı olarak, çözümü için sosyo-ekonomik hayatın büyük altüst oluşlardan geçmesini gerekli kılar. Sınıfları, her türlü tampon mekanizmaların ortadan kalktığı bir bağlamda sert bir biçimde karşı karşıya getirir. Kapitalist devletler arasında keskin bir rekabeti kışkırtır, savaş olasılıkları doğurur. Bütün bunlardan dolayı da sadece ekonomik bir olay olarak analiz edilemez. Toplumsal hayatın bütün alanlarına uzanan bir analize ihtiyaç yaratır.

Üçüncüsü, Keynesçi ekonomi politikalarının kısmi etkileri ne olursa olsun (bu noktayı aşağıda tartışacağız), büyük depresyonlardan kamu harcamalarını arttırmaya dayanan Keynesçi politikalarla çıkmayı hayal etmek, depresyonun gerçek doğasından hiçbir şey anlamamak anlamına gelir. Depresyona getirilecek çözüm, teknik ekonomi politikaları alanının ötesinde, sınıf mücadelelerinin, sosyo-ekonomik modellerin, hatta uygarlık biçimlerinin belirlediği bir süreç olarak yaşanacaktır.

Nihayet, dördüncüsü ve dünya tarihsel açıdan en önemlisi, her büyük depresyon aslında kapitalizmin sınırlarının bir somut belirtisi, bir habercisidir. Kapitalist üretim tarzının, tarihsel gelişmesi içinde doğan çelişkiler sonucunda artık olanaklarını tüketmeye başladığının, kendi ürünü olan üretici güçleri kucaklayamadığının bir ifadesidir. Yani **büyük depresyon kapitalizmin tarihsel gerilemesinin somut biçimde ortaya çıkışıdır**. Bu demek değildir ki kapitalizm kaçınılmaz olarak sonuna gelmiştir. Lenin'in bir yerde ifade ettiği gibi, ekonomik olarak içinden çıkılamayacak durum yoktur. Ama kapitalizmin ortadan kaldırılmasının somut bir olanak ve ihtiyaç olarak insanlığın gündemine oturduğu bizce açıktır.

Bu yazı bu noktaları ortaya koymaya çalışacak. Kapitalist dünya ekonomisinin çelişkilerinin insanlığı nereye getirdiği, bunun sonucunda politik alanda ne tür bir olasılıklar yelpazesi yarattığı araştırılacak. Yazının bir bölümü Kurtar Tanyılmaz'ın dergimizin 10-11. sayısında yayınlanmış olan yazısıyla ortak fikirlerden hareket ediyor, ama kapsamı farklı.¹⁰

Bu noktada bir uyarı gerekli: Bu yazı özgül olarak Türkiye ile ilgili değil. Meseleleri dünya çapında ele alıyor. Okuyucu bu sayfalarda okuduğu tabloyu Türkiye ekonomisinin son dönemde yaşadığı hızlı ekonomik büyü-

10 Bkz. 9 no.lu dipnotta sözü edilen makale.

me ile karşılaştırdığında bağları kurmakta zorlanabilir. Bu konuya aşağıda dünya ekonomisi içinde tempo farkları konusunda söylediklerimizle genel olarak değinmiş olacağız. Ama yazının ana gövdesine girerken okuyucuya Türkiye’den daha üst bir soyutlama düzeyine geçerek meseleleri dünya ekonomisi ölçeğinde düşünmeye çalışması için bir çağrı yapmak uygun düşecektir.

30 yıl krizinden Üçüncü Büyük Depresyon’a

Kapitalizmin tarihinin krizlerle örülü olduğu, sermaye birikiminin canlılık ve durgunluğun birbirinin yerini aldığı bir köşe kapmaca biçiminde geliştiği, artık pek gizlenebilen bir sır değil. Bu köşe kapmacaya iktisat literatüründe “çevrim” adı veriliyor: Her biri canlılık, aşırı ısınma, çöküş ve toparlanma evrelerinden oluşan, birbirini düzenli olarak izleyen dönemler bunlar. Çevrimlerin değişik türleri var, her biri de bir iktisatçının adıyla anılıyor. Kitchin çevrimleri daha ziyade işletmelerin stok biriktirmeleri ve boşaltmaları ile ilgili ve yaklaşık üç yıllık bir süreleri var. Juglar çevrimleri fabrika ve teçhizata yapılan yatırımların döngüsel karakteri ile ilgili ve ortalama süreleri yedi-sekiz yıl. Nihayet, önce 20. yüzyıl başı Rus istatistikçisi Kondratyef’in adıyla anılan, ama daha sonra uzun dalga adı altında farklı iktisatçılar (Immanuel Wallerstein, Chris Freeman, bir bakıma Joseph Schumpeter vb.) tarafından büyük teknolojik dalgalar temelinde teorileştirilen bir çevrim türü daha var.¹¹ Bu çevrimler çok daha uzun. Elli-altmış yıla yayılıyor ve genişleme ve durgunluk yönlü iki evreye ayrılıyor bunlar.

Uzun dalgalar teorisinin bir de Marksist çeşitlemesi var. Temelleri Trotskiy’in bir makalesine dayanan bu son teorinin esas önemli isimleri Ernest Mandel ve Anwar Shaikh.¹² Bu teori, öteki uzun dalgalar teorilerinden iki bakımdan keskin biçimde farklılaşır. Birincisi, krizin doğmasına yol açan, kâr oranında sermayenin organik bileşimindeki yükselişe bağlı olarak ortaya çıkan düşüş eğiliminin güncelleşmesidir. Yani bu yaklaşım ayaklarını sağlam biçimde Marksist kriz teorisine basmaktadır. **Uzun dalganın durgunluk evresi, sermayenin aşırı birikim krizidir.** İkincisi, krizin başlangıcı ile krizden çıkış arasında bir **asimetri** vardır: Kriz sermaye birikiminin

11 Çevrim türleri için bkz. Charles P. Kindleberger, *Manias, Panics and Crashes. A History of Financial Crises*, gözden geçirilmiş edisyon, Basic Books, 1989, s. 17.

12 Ernest Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1991; Anwar Shaikh, “The Falling Rate of Profit as the Cause of Long Waves: Theory and Empirical Evidence”, Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel ve Immanuel Wallerstein (der.), *New Findings in Long Wave Research* içinde, Macmillan Press, Londra, 1992.

ekonomik alandaki eğilimlerinin ürünü iken, krizden çıkış çok çeşitli alanlarda ortaya çıkan birçok gelişmenin nihai olarak sınıf mücadelesi dolayısıyla belirlediği bir süreçtir.

Kapitalizmin tarihini, biri sermaye birikiminin hızlı ve nispeten pürüzsüz tarzda geliştiği, öteki ise birikim temposunun hissedilir biçimde düştüğü ve sert krizlerle bezeli iki evreden oluşan uzun dalgalı temelde okumak mümkün. İstatistikler, kapitalizmin gittikçe genişleyen alanında (önce Batı Avrupa, sonra Kuzey Amerika, sonra Japonya, sonra yavaş yavaş dünyanın geri kalanı), Fransız devrimi ile 1815 arasında, 1848-1873 döneminde, 1896-1920'li yıllar arasında ve 1945-1975 arasında, sermaye birikiminin canlı bir tempoda geliştiğini, buna karşılık 1815-1848, 1873-1896 ve 1929-1945 arasında büyümenin çok daha yavaş ve sarsıntılı gerçekleştiğini doğruluyor.

Canlı birikimin son evresi görüldüğü gibi 1945-1975 arasında olmuş. Kapitalizmin içinden geçmekte olduğumuz kriz dönemi, bu son tarihte başlıyor. 1974-75 resesyonu (daralması) bu bakımdan bir dönüm noktası. Hemen öncesinde petrol ihracatçısı ülkelerin örgütü olan OPEC'in petrol fiyatlarını arttırmış olmasından dolayı başlangıçta “petrol krizi” olarak anılan bu resesyon epizodu, aslında bizim daha önce “30 yıl krizi” olarak anmış olduğumuz¹³ bir uzun durgunluk evresinin açılış perdesi olmuştur. Bu dönem, çeşitli bakımlardan kendisinden önceki durgunluk evrelerine benziyor. Büyüme yavaşlıyor, işsizlik oranı görece olarak artıyor, en önemlisi ise bütün bu dönem boyunca daha önceki evrede hiç görülmemiş ciddiyette birtakım finansal krizler patlak veriyor. Bu finansal krizlerin yalnızca en önemlilerine hızla göz gezdirecek olursak, 1982'de gelişmekte olan ülkeler borç krizi olarak anılan sarsıntıda Meksika, Brezilya ve bir dizi başka ülke iflasın eşiğine geliyor¹⁴; 1987'de New York borsası tarihinin en büyük çöküşlerinden birini yaşıyor¹⁵; 1994'te “tekila krizi” diye ünlenen bir epizodda Meksika yeniden iflasın eşiğine geliyor; 1997-98'de ünlü Asya krizinde bu kıtanın (üstelik çok hızlı büyümekte olan) birçok ülkesi (Endonezya, Tayland, Güney Kore, Malezya vb.) ağır bir borsa çöküşü eşliğinde sarsıntı içine giriyor; 1999'da Rusya moratoryum ilan ediyor, 2001-2002'de ise Arjantin ve Türkiye neredeyse bütünüyle iflas ediyor. (Türkiye'nin Meksika'ya paralel bir 1994 krizi ve Rusya'ya paralel bir 1999 krizi de var.)

Ama 1975-2005 arası yaşanan 30 yıl krizini, 1873-1896 arasındaki dönemden de, 1929-1945 arasındaki dönemden de ayıran bir şey var. Bu finan-

13 “30 yıl krizi”, *İşçi Mücadelesi*, eski dizi, sayı 14, Eylül-Ekim 2004.

14 Bkz. Neşecan Balkan, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

15 Bu çöküş, Nail Satlıhan'ın bu sayımızda yayınlanmakta olan yazısında ayrıntısıyla ele alınıyor.

sal çöküşler hiçbir an dünya çapında genelleşmiyor. Her biri (bazen dünya çapında geçici etkiler yaratmakla birlikte) ağır etkilerini yalnızca tekil ülke ya da bölge içinde hissettiriyor, dünya çapında bir finansal çöküşe dönüşmüyor. Oysa 1873-1896 dönemi ve 1929-1945 dönemi çok sarsıcı birer uluslararası finansal kriz ile açılıyor. İlk dönem, finans piyasalarında bazı yazarların ilk önemli uluslararası kriz olarak nitelediği bir panik ve çöküş ile başlamıştır: Mayıs 1873'te Avusturya'da ve Almanya'da başlayan kriz, önce İtalya, Hollanda ve Belçika'ya, sonra Eylül ayında ABD'ye sıçramış, Avrupa'ya geri dönerek İngiltere, Fransa ve Rusya'yı etkisi altına almıştır.¹⁶ 1929 Ekim ayında New York borsasında yaşanan çöküş ile başlayan kriz ise göz açıp kapayana kadar bütün dünyaya yayılmış, Sovyetler Birliği dışında ileri gelişmiş kapitalist ülkelerden en az gelişmiş olanına kadar bütün ülkelere etkisine almıştır. Oysa, 1975-2005 arasında yaşanan durgunluk döneminde bütün finansal krizler kısa sürede ve dar bir coğrafya içinde kontrol altına alınabilmiştir.

Bunun sonucu olarak ortaya ikinci bir fark daha çıkıyordu. 30 yıl krizi bir uzun dalganın durgunluk evresi olmasına rağmen, daha önceki durgunluk dönemlerinden farklı olarak uzun süren hızlı büyüme dönemleri ile kısa süren (ama sert) resesyonlar arasında dalgalanıyordu. Büyüme oranı ve sermaye birikimi temposu, 1945-1975 dönemi ile karşılaştırıldığında daha düşüktü, ama uzun dalganın daha önceki durgunluk evrelerine bakıldığında aynı derecede büyük bir sarsıntı yaşanmıyordu. Bu iki fark arasında bir ilişki vardı: 1873 ve 1929'da yaşanan türden büyük finansal krizler ekonomiyi çok uzun süren, kendi dinamikleriyle içinden çıkamadığı, çözümü esas olarak büyük sosyo-ekonomik ve politik çalkantılar aracılığıyla yaratılabilen özel bir kriz türüne sürüklüyordu: depresyon. Bu yüzdendir ki, 1873-1896 krizi Uzun Depresyon veya Büyük Depresyon olarak adlandırılmıştır. 1929-1945 krizi ise (bir öncekinin adının da aynı olduğunu unutturacak bir yalınlıkla) Büyük Depresyon. 1975'te başlayan uzun durgunluk evresinde genelleşmiş bir finansal çöküş yaşanmamış olması, dünya ekonomisini ağır bir depresyon içine girmekten korumuş oluyordu.

İşte 2008 finansal krizi 1974-75'te "petrol krizi" adıyla başlayan uzun durgunluk evresinin gecikmiş depresyonunun tetikleyicisidir, başlangıç noktasıdır. 2008 finansal çöküşü, basit bir "küresel finans krizi" değildir. Bugün yaşanmakta olan krizi solda her kim bu adla anmakta inat ederse, o, kitlelerin krizin karakterini, özel olarak da üretim alanıyla ilişkisini kavrayabilme-

¹⁶ Kindleberger, a.g.y., s. 146.

sini engelleyerek burjuvaziye hizmet ediyor olacaktır.

Finansal kriz önce 2007 yazında ABD’de gayrimenkul piyasasında başladı. Ama genelleşmesi 2008 Eylül ayında Lehman Brothers adındaki Wall Street “yatırım bankası”nın çöküşü sonucunda paniğin bütün dünyaya yayılması ile oldu. Gayet berrak olmalıyız: 2008’de yaşanan bir **finansal çöküş**-tür (“crash”). Ama aynen 1873’te ve 1929’da olduğu gibi, ardında sermayenin üretim sürecinin çelişkileri yatmaktadır. Bu anlamda, 2008, kapitalist üretimin çelişkilerinin gecikmiş biçimde finans alanına yayılması, üretim alanından kaynaklanan krizin finans alanında yaşanan bir kriz dolayısıyla derinleşmesi ve depresyona dönüşümüdür.

2008 finansal çöküşünün üretim alanından kaynaklanan kriz ile ilişkisini biraz daha somut olarak ortaya koymakta yarar var. Bu bize aynı zamanda 1975-2005 arasındaki 30 yıl krizinin neden uzun bir süre boyunca bir depresyona dönüşmemiş olduğunu da açıklayacaktır. Kapitalizmin büyük krizlerinin aşılabilmesi için, krizin kaynağı olan kâr oranındaki düşüşün telafi edilebilmesi, yani kâr oranının yeniden yükselmesi, bunun için ise (her döneme özgü başka birçok değişimin yanı sıra) iki temel koşulun gerçekleşmesi gerekir. Birincisi, işçi sınıfının canlı birikim döneminde elde ettiği haklar, kazanımlar ve mevzilerin sökülüp alınması yoluyla artı değer oranının radikal biçimde yükseltilmesi. Bu konuda, uluslararası burjuvazi erkenden taarruza geçmiş, önce 1980’li yıllardan itibaren neoliberal stratejiyi, daha sonra Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ertesinde 1990’lı yıllardan itibaren küreselci stratejiyi uygulamaya sokarak işçi sınıfı karşısında önemli mevziler elde etmiştir. Ancak bazı kıta ve ülkelerde (Kuzey Amerika, Britanya, Doğu Avrupa, Asya, Türkiye, başlangıçta Latin Amerika) bu alanda önemli atılımlar sağlamakla birlikte bazı başka bölge ve ülkelerde (Batı ve Kuzey Avrupa, 2000’li yıllarda Latin Amerika, özel bir anlamda Ortadoğu) yeterince başarılı olamamıştır.

İkinci koşul, eski dönemin üretkenliği görece olarak düşük sermayelerinin tasfiyesi, üretim alanının dışına çıkması ya da daha üretken sermayeler tarafından yutularak “rasyonalizasyon”a tâbi tutulmasıdır. Bu şekilde ortalama üretkenliğin artışı yoluyla kâr oranındaki düşüş eğilimine karşı eyleyen ikinci bir ana faktör devreye sokulacak ve krizden çıkışın koşullarının oluşması sağlanacaktır. Bu ikinci sürece, Marx’ın terminolojisi ile **sermayenin değersizleşmesi** adını veriyoruz. Değersizleşme, bir bakıma, sadece en güçlülerin hayatta kaldığı bir ekonomik ayıklanma sürecine benzetilebilir.

Değersizleşme krizin çözümlerinden biridir, ama gerçekleşebilmesi için

krizin bütün ağırlığıyla yaşanması gerekir. Zira ancak daralan bir piyasada kıyasıya rekabet, zayıf sermayeleri güçlülerden ayırarak değersizleşmelerini sağlayacaktır. Kriz bir bakıma sermayenin canlı büyüme dönemlerinde yapamadığı ayıklamanın sarsıntı içinde yapılmasıdır. Bu yüzdendir ki, kapitalist üretimin krizle karşılaştığında krizin sonuna kadar yaşanmasına ihtiyacı vardır. Burjuvazinin bağrında bu gerçeği neredeyse mazoşist tonlar taşıyan bir eğilimle dile getirenler hep olmuştur. 20. yüzyılın Büyük Depresyonu patlak verdiğinde ABD başkanı olan Herbert Hoover'ın, anılarında kendi Hazine Bakanı Andrew Mellon hakkında yazdıkları bu eğilimi bir bakıma ilk elden çarpıcı biçimde anlatır:

Başlarında Hazine Bakanı Andrew Mellon'ın bulunduğu “işleri kendi seyrine bırakma tasfiyecileri” (...) devletin uzak durması ve krizin kendi kendini tasfiye etmesi gerektiği görüşündeydiler. Bay Mellon'ın tek bir formülü vardı: “Emeği tasfiye, hisse senetlerini tasfiye, çiftçileri tasfiye, gayrimenkulu tasfiye.” Halkın enflasyonist bir beyin fırtınası altında kaldığı durumlarda bunu onların kanından atmalarını sağlamanın tek yolunun, her şeyin çökmesine izin vermek olduğunda ısrarlıydı. Hatta paniğin [yani borsanın çöküşünün] bile o kadar da kötü bir şey olmadığını savunuyordu.¹⁷

30 yıl krizi kendi sorunlarını çözecek Andrew Mellon'lardan yoksun kalmıştır. Neoliberalizmin anası Britanya Başbakanı Margaret Thatcher (1979-1990) ile birlikte atası olan ABD Başkanı Ronald Reagan (1981-1989) bile “askeri Keynesçilik” diye anılan, görelî olarak genişlemeci bir politika izlemiştir. 30 yıl krizi, ikili bir sürece tanıklık etmiştir. Bir yandan, kapitalist devletler (belirli ülkelerde ağır kriz anlarında geçici olarak alınan önlemler dışında) yeterince kısıtlayıcı politikalar izlememiştir. Bunun sonucunda bütün ekonomik aktörler, merkezi devletler, eyaletler, belediyeler, işletmeler ve hanehalkları **ağır bir borçluluk denizi** içinde yüzmeye başlamıştır. Bir yandan da, sermaye, bütün büyük krizlerde eğilim olarak görülen bir süreç içinde üretimden paraya kaçmış, finans alanındaki operasyonlarla beslenmiş, yepyeni finansal araçlar yaratılmış ve finans alanı bütünüyle uluslararasılaşmıştır. Bunun sonucunda da dünya ekonomisinde üretimin tanımladığı gerçek tabanın üzerinde, onun hiçbir şekilde taşıyamayacağı **devasa bir hayali sermaye birikimi** oluşmuştur. Bu iki süreç aslında aynı madalyonun iki yüzü gibidir: Finanstaki aşırı şişkinlik bütün ekonomik aktörlerin borç içinde yaşamasını mümkün kılan parasal akımları yaratmakta, bu borçlulu-

¹⁷ Kindleberger, a.g.y., s. 154.

ğa yaslanan ekonomik canlılık da finans alanında daha da öte genişlemeyi mümkün kılmaktadır.

2000’li yılların ortalarında dünya çapında üretimin toplam yıllık değeri, farklı hesaplama yöntemlerine göre, 50 ila 65 trilyon dolar arasında değişirken, sadece yeni finansal araçlardan oluşan türev piyasalarındaki işlemlerin yıllık değeri 650 trilyon dolar civarına ulaşmıştı! Her türlü finans akımı, son tahlilde, geleceğin artı değerinden bir ödeme vaadine yaslanır. Yani en yüksek tahminle 65 trilyon dolarlık bir dünya üretimi içinden çıkarılıp alınacak bir artı değer büyüklüğü, sadece türev piyasalardaki hayali sermayenin kendinden on kat büyük miktarına bir faiz ödenmesini sağlamak zorundadır. Bu ters piramidin sonsuza kadar ayakta kalmasını beklemek olanaklı değildi. Sapkınlık içindeki bu sistem, bir gün, somut gelişmelere göre en zayıf halka hangisi ise oradan patlamak zorunda idi. Yukarıda özetlemiş olduğumuz finansal krizler arasında New York borsa çöküşü (1987) henüz çelişkinin bu boyutlardan uzak olduğu bir aşamada gerçekleşmiştir. Öteki finansal krizler ise hep sistemin çeperinde ortaya çıkmış ve dolayısıyla hasar sınırlı tutulabilmiştir. (Merkeze en yakın ve en ağır kriz Asya krizidir, ama o bile kontrol altına alınmıştır.) Ne var ki, 2007’de ABD’de patlak veren standart-altı (“subprime”) mortgage krizi, dünyanın en büyük ekonomisinde, uluslararası kapitalist finansın sinir merkezinin bulunduğu ekonomide ortaya çıktığı için felaket engellenememiştir.

Bu bölümde söylenenleri kısaca özetleyecek olursak, “küresel finans krizi” olarak anılan 2008 çöküşü, 30 yıl krizi sırasında finansın ve borç ekonomisinin üretime göre başını alıp gitmiş olmasının neredeyse kaçınılmaz ürünü idi. Bir kez ortaya çıktığında, bu finansal çöküş, krizin yarattığı değersizleşme eğilimini engelleyen borçluluğu ve finansal şişkinliği yıkararak kapitalist dünya ekonomisini bir Büyük Depresyon içine sokmuştur.

Depresyonun iç tarihi

ABD’de standart-altı mortgage krizinin başlamasından (ve ABD’nin resesyona girmesinden) bu yana beş yıl, Lehman Brothers’ın çöküşü ile birlikte krizin uluslararasılaşmasından bu yana ise dört yıl geçmiş durumda. Yani kriz şimdiden normal olarak bir, iki, bilemediniz en fazla üç yıl süren kısa ve etkisi sınırlı krizlerin ölçeğini aşmış durumda. Salt bu dahi, krizin sıradan bir kriz değil bir depresyon karakteri taşıdığına ilişkin bir karine. Şimdi krizin patlak verdiği 2008 Eylül’ünden bu yana nasıl bir gelişme gösterdiği üzerinde kısaca duralım.

Bunu yapmadan önce şu noktaya değinmek önemli: Üçüncü Büyük Depresyon'un bir de ön tarihi var. Japonya, ta 1990'dan bu yana, yani iki onyıllı aşkın süredir zaten depresyon içinde! Bu olgunun gerçek ağırlığını anlayabilmek için, son birkaç yılda yerini Çin'e terk edene kadar, Japonya'nın ABD'den sonra **dünyanın ikinci büyük ekonomisi** olduğunu hatırlamak yeterli olurdu. Ama işin daha da tuhaf yanı, bütün dünyanın 1980'li yılları Japonya'nın iş idaresi ve üretim yönetimi usul ve tekniklerini överek geçirmiş olması. Bazı Marksistler (buna Türkiye'de de epeyce insan dahildir) 1990'lı yıllarda, yani Japonya depresyona girdikten sonra dahi, Japonya'yı öve öve bitiremiyorlardı. İşte bu Japonya, kapitalizmin "küreselleşme" çağında bir buldozer gibi neşe içinde ilerlediğinin ısrarla belirtildiği 1990'lı ve 2000'li yıllarda ekonomik olarak yerinde saymıştır.

Burada ilginç bir paralele işaret etmek yararlı olabilir. 20. yüzyılın Büyük Depresyonu'nda da Japonya'nın bugünkü durumuna paralel bir örnek bulmak mümkündür: Britanya. O büyük depresyonun başlangıç noktası genellikle New York borsa çöküşünün gerçekleştiği 1929'a yerleştirilir. Oysa, 1920'li yıllarda daha sonra geleceklerin en azından ilk işaretlerini (örneğin yaygın banka iflasları) görmek mümkündür. Bu tartışmayı geleceğin iktisatçılarına bırakarak, her halükârda Britanya'nın 1920'li yılların tamamını depresyon içinde geçirdiğini belirtelim. Bu ilginçtir, çünkü (her ne kadar 19. yüzyılda dünyanın en zengin ülkesi olsa da) 1920'li yıllarda Britanya da (1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların ilk yarısında Japonya'nın olduğu gibi) dünyanın (ABD'den sonra) ikinci büyük ekonomisidir. Yani 1930'lu yılları bilenler, Japonya'nın 1990'dan itibaren içine düştüğü durumdan epeyce ders çıkarabilirlerdi. Ama kapitalizmin geleceğine olan kör inanç bu öngörü olanağını ortadan kaldırmıştır.

Japonya olayının ilginç yanı, bu ülkenin depresyonunun bütün dünyada 2008'de yaşanacak süreci önceden haber vermesidir.¹⁸ Japonya'da depresyon 1990 yılında gayrimenkul fiyatlarında ve borsada çok sert düşüşler ile baş göstermiş, ekonomi birkaç yıl içinde ağır bir deflasyon patikasına kaymıştır. Bunun anlamı, ekonomideki üretim faaliyetinin durgunluğu sonucunda fiyatların düşme eğilimine girmesidir. Genellikle fiyatlar enflasyonun en düşük olduğu ülkelerde dahi yüzde bir-iki puan da olsa yükselir. Japonya'da ise bu süre boyunca ekonomik faaliyet o kadar zayıf olmuştur ki, 1998-2008 aralığında enflasyon hep negatif bölgede olmuş, yani fiyatlar her yıl düş-

18 Japonya'nın depresyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Graham Turner, *The Credit Crunch. Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis*, Pluto Press, Londra 2008, s. 135-187.

müştür!

Japonya'nın depresyonu, kendini, üretimin yerinde saymasının yanı sıra, ücretlerin 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli ölçülerde düşüşünde, banka kredilerinin çok büyük miktarda bir bölümünün batacak hale gelmesinde, özellikle 1997 yılında ardı ardına bazı bankaların çöküşünde ve birçok başka göstergede de ifade etmektedir. Japonya Merkez Bankası, ekonomiyi canlandırmak için politika faiz oranını 1994'te % 0,5'e, 1997'de ise % 0'a düşürmüştür. Bankanın bilançosu, 1990 öncesinde GSYH'nın % 10'u civarında iken bu oran 2005'e gelindiğinde % 30'a çıkmıştır. (Yani ABD Merkez Bankası işlevini gören Federal Reserve'den önce "quantitative easing", Türkçesiyle "miktar gevşetmesi" politikasını, devlet tahvillerini kasasına dolduran Japonya Merkez Bankası uygulamıştı!) Devlet canlandırma politikaları dolayısıyla sürekli olarak borçlanıyordu. 1990'da GSYH'nın % 65'i düzeyinde olan kamu borcu 2008'e gelindiğinde % 180'e fırlamıştı (günümüzde bu rakam % 220 dolayındadır). Japonya'nın 1990 sonrası - 2008 öncesi deneyimi dünyaya "*de te fabula narratur*" (anlatılan senin hikâyendir) diye sesleniyordu.¹⁹ Japonya dünya kapitalizmine geleceğini gösteriyordu, ama ne burjuva iktisatçıları, ne de kapitalizmin cezbisine kapılmış sol liberal iktisatçılar bu uyarı sinyalinin okumayı bilemedi.

Aslında, 2012'den geriye doğru bakıldığında, dünya ekonomisinin kendisi 2008'de depresyonun eşiğinden geçtikten sonra bile bu iktisatçıların krizin derinliğini inkâr etmeye eğilimli olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, dünya ekonomisinin bir köşesinde yaşanan bu yalıtılmış olgunun bir uyan borusu rolünü görmemiş olmasını fazla büyütmenin gereği olmadığı da anlaşılır. 2008 sonrası gelişmeler konusunda yaşanan tartışma gerçekten karikatür tonları taşıyan bir entelektüel olaydır. Lehman Brothers çöker çökmez Marksistlerin kapitalizmin iflasının boyutlarını vurgulamaya başlamaları karşısında, en azından Türkiye'de gerek meslekten iktisatçılar, gerekse İşmet Berkan'dan Taha Akyol'a, Eyüp Can'dan Hadi Uluengin'e kadar kapitalist düzenin ideologları, kapitalizmin geçici bir "düzeltme" yaşıyor olduğunu, bu krizin de daha öncekiler gibi gelip geçici olduğunu ileri sürmeye başladılar.

Dünyada durum biraz farklıydı. Bir yandan herkes, bu krizin 1930'lu

¹⁹ Şayet bu doğruysa, bir sonraki soru, Japonya'nın depresyonunun dünya çapındaki depresyonun uzunluğu konusunda bir kılavuz olarak kullanılıp kullanılamayacağıdır. Burada son derecede karanlık bir tablo ortaya çıkıyor: Geçmiş büyük krizlerde konut fiyatlarındaki çöküş ortalama altı yıl sürmüştür. Oysa Japonya'da konut fiyatları en az 17 yıl boyunca gerilemiş bulunuyor! (Bkz. Reinhart ve Rogoff, a.g.y., s. 287.)

yıllardan beri dünya ekonomisinin karşılaştığı en derin kriz olduğunu teslim ediyordu. Bir yandan da dünya kapitalizminin bütün büyük kurumları, İMF’den OECD’ye uluslararası kuruluşlar, devletler, üniversite vb. son derecede dikkatli bir tavırla içine girilen dönemin bir “depresyon” olduğunu dile getirmemekte neredeyse söz birliği etmişti. Bu iki yaklaşımın doğurduğu başa çıkılması zor gerilimi, İMF’nin eski başkanı (daha sonra yüz kızartıcı bir tecavüz olayıyla çekilmek zorunda kalacak olan) Dominique Strauss-Kahn çözmeye çalıştı: Yaşadığımız kriz bir “Büyük Resesyon”du. Bu terimin hiçbir anlamının olmaması, resesyonun sadece üretimin daralması anlamına geldiği, dolayısıyla krizin karakteri konusunda hiçbir ek bilgi vermemesi, kimsenin aldıracağı bir şey değildi. Gün kurtarılmış, olayın “Büyük” olduğu teslim edilmiş, ama “Depresyon” tespitinden şimdilik kurtulunmuştu!

Eylül 2008’de doğan durum, dünya kapitalizmi için gerçekten tarihte az görülmüş bir tehdit yaratmıştır. Bu durumu o sırada Obama’nın Ekonomik Danışmanlar Konseyi Başkanı olan, aynı zamanda önemli bir iktisat tarihçisi olan Christina Romer, mali çöküşün birinci yıldönümünde Federal Reserve sistemi içinde yapılan bir konferansa sunduğu bir bildiride şöyle anlatıyor: “Geçtiğimiz sonbaharda ABD ekonomisini sarsan şoklar *en az* 1929’daki kadar büyüktü.”²⁰ Romer’in sözünü ettiği şokları kısaca özetlemek yararlı olacaktır. Finansal panik bakımından 2008’in 1929’dan aşağı kalır yanı yoktu. Lehman Brothers’ın çöküşünden sonra piyasada yaşanan panik “neredeyse akıl sır ermez” (“unfathomable”) derecedeydi, “finansal sistem gerçekten donmuştu”. Romer, 2008’deki paniğin 1929’dan bile daha sert olduğunu kredi “spread”leri (farkları) rakamlarına yaslanarak ileri sürüyor. İkincisi, Wall Street’in geniş tabanlı endeksi olan S&P açısından bakıldığında volatilité (oynaklık) 2008’de 1929’dan üçte bir daha fazla. Bunun da hem tüketimi hem de yatırımı olumsuz etkileyeceği açık. Ama, üçüncüsü, Romer’in sözünü ettiği “şoklar” sadece finansal değil, reel göstergeler de mevcut. Bunlar arasında ABD’de ulusal gelirin kabaca % 70’ine tekabül eden tüketim harcamalarının ana belirleyicilerinden hane halkı servetindeki gerileme konusundaki karşılaştırma çok ilginç bir sonucu gösteriyor: Bütün servet faktörleri birden göz önüne alındığında, Aralık 2007-Aralık 2008 arasında ABD ortalama hane halkı servetinin Aralık 1928-Aralık 1929 arasındaki düşüşten hemen hemen **altı kat** daha hızlı düştüğü ortaya çıkıyor! Romer, bütün bunların “ABD ekonomisinin Lehman Brothers’ın çökmesin-

20 Christina Romer, “Back from the Brink”, *Federal Bank of Chicago*, Chicago, Illinois, 24 Eylül 2009, http://www.whitehouse.gov/assets/documents/Back_from_the_Brink2.pdf. İndirilme tarihi: 17 Mayıs 2012.

den sonra bir uçurumun kenarına geldiği konusunda sık sık yapılan iddiayı doğruladığı” sonucuna ulaşıyor.

Ekonomiyi bu uçurumun kenarından kurtaran, bütün devletlerin, hem 1930’lu yılların Büyük Depresyonu’nun derslerini çıkartarak, hem de Japonya’nın 1990’lı yıllarda canlandırma önlemlerinde geç kalmış olmasından bir ölçüde bir şeyler öğrenerek hızla finansal sistemi ayakta tutmak ve ekonomiyi canlandırmak üzere tarihte görülmemiş ölçekte bir kamu harcamaları programını seferber etmesiydi. Britanya’nın merkez bankası olan Bank of England’ın 2009 Kasım’ında, yani çöküşten sadece bir yıl sonra yaptığı bir araştırmaya göre, yalnızca ABD, Britanya ve avro bölgesi ülkelerinde finansal sistemin kurtarılması için **14 trilyon dolar** harcanmıştır.²¹ Bu, yıllık dünya üretiminin dörtte biri civarında bir miktardır! Buna Japonya, Çin, Kanada gibi büyük ekonomilerde ve dünyanın öteki ülkelerinde yapılan devlet harcamalarını eklediğimizde miktarın daha da yukarıya çıkacağı açıktır. Bu ölçekte bir devlet harcamasına tam da devletin ekonomiye müdahalesinin yerden yere vurulduğu, liberalizmin ve piyasanın erdemlerine övgünün en yüksek düzeye ulaştığı bir otuz yılın sonunda kapitalizmi uçurumdan kurtaracak tek çare olarak başvurulmasının yarattığı ironinin tadına doyum olmaz!

İşte bu dev ölçekli devlet müdahalesidir ki, kapitalist dünya ekonomisinin uçurumun kenarından geri dönmesini sağlamıştır. 2009 baharından itibaren burjuvazinin sözcüleri ve ideologları “yeşil filizler”den söz etmeye başlamıştır; krizin yavaş yavaş geride kalmakta olduğu yolunda görüşler ekonomi ve finans basınında baskın hale gelmiştir. Üçüncü Büyük Depresyon’un iç tarihinde bu noktada ne yaşandığını saptamak son derecede önemlidir, çünkü devlet müdahalesi ve harcamalarının krize çözüm olabileceği tezi ile yapılacak tartışmada bu deneyim önemli bir test olarak karşımızda durmaktadır. Özel finans sistemini uçurumun kenarından kurtaran devlet harcamaları, aynı sürecin bir parçası olarak birçok ülkede kamu maliyesini derin bir krizin içine itmiştir. Bu konuda ön planda elbette Avrupa Birliği’nin Akdeniz kuşağındaki ülkeler (Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz, Kıbrıs) ve İrlanda vardır. Ama sorun hiçbir biçimde bu ülkelerle sınırlı değildir.

Bir kere, ABD’nin federal devlet borcu da son derecede yüksektir. 2011 yılının ortasında 14 trilyon doları aşmıştır. Bu rakam ülkenin yıllık GSYH’na az çok eşittir. ABD’de borçlanma tavanını Kongre belirlediği için geçen yıl iki büyük parti arasında sert bir çekişme sonunda borç tavanı 2014’e ka-

21 Callinicos, *Bonfire of Illusions*, a.g.y., s. x.

dar 16 trilyon dolara yükseltilmiştir. ABD'nin ulusal parası aynı zamanda dünya parası işlevi gördüğü için devletin dış borcu bu ülkede başka bütün ülkelerden farklı olarak çok büyük bir sorun oluşturmuyor. Ama şimdilik. Dünyanın geri kalanının ABD'ye açtığı kredi bir gün mutlaka sınırlarına gelecektir. Öte yandan, tekil Avrupa ülkelerinin ağır borç krizlerine paralel bir kriz ABD'de eyaletler için yaşanıyor. Bazı eyaletler, zaman zaman bazı kamu faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacak kadar borçludurlar. Ancak, Avrupa Birliği'nden farklı olarak, ABD gerçek bir devlet olduğu için sadece parasal birliğe değil, aynı zamanda maliye sisteminde de birliğe sahiptir. Yani merkezi devlet ile eyaletler arasında gelir ve harcama akımları tek bir maliye sisteminden yönetilmektedir. Dolayısıyla, eyaletlerin bazıları AB'nin güney kuşağı ülkeleri kadar borca batmış olsa da aynı derecede büyük bir kriz (hiç olmazsa şimdilik) yaşanmamaktadır. Kamu borçlarının kapitalist dünya ekonomisi için dolaysız bir tehdit oluşturmamasının esas mekânı olan AB'nin sorunlarına aşağıda döneceğimiz için burada o konuda ayrıntıya girmiyoruz. Japonya'ya gelince, devletin borcunun GSYH'nın yüzdesi olarak görülmemiş düzeylere yükselmiş olduğuna (% 220) yukarıda değinmiştik.

Yalın olarak ifade edelim: Bugün kapitalizm dünya tarihinin gördüğü en büyük kamu borçluluğunu yaşamaktadır. Bunun tek bir istisnası vardır. O da bütün dünyanın yangın yerine dönmüş olduğu İkinci Dünya Savaşı esnasında yapılan kamu harcamaları dolayısıyla savaş sonrasında doğan borçluluktur.²² Öyleyse, daha dakik olarak şöyle söyleyebiliriz: Günümüzde devletler, **tarihte barış zamanında görülmüş olan en büyük borç batağında** çırpınmaktadırlar.

Demek ki, 2008-2009 ile 2010-2011 evreleri arasında krizin, “yeşil filizler” terimiyle ima edildiği gibi, aşılması yönünde bir gelişme değil, sadece bir yer **değiştirme** yaşanmıştır. **Özel finansın krizi, devletlerin krizi halini almıştır.**²³ Kriz ara vermeksizin devam etmektedir. 2008-2009'da sorunların çok daha akut olduğu doğrudur. Ama dünya ekonomisini battığı çukurdan çıkarmak için kullanılan yöntem, yani kamu borçlanması, daha da büyük sorunlar doğurma olasılığını yaratmaktadır.

²² *The Economist*, 5 Mayıs 2012, s. 33.

²³ Bunu başkaları gibi olay olup bittikten sonra değil, burjuva iktisatçıları ve ideologları ile solda onları can kulağı ile dinleyenler henüz ne olup bittiğini hiç anlayamamışken, krizin bittiği zehabına kapılmışken, kamu borcu krizinin henüz bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmamış olduğu bir aşamada, Eylül 2009'da, *Özgürlükçü Gençlik* dergisine açık açık ifade etmiştik. Bkz. “Özel sektör iflaslarından devlet iflaslarına”, http://www.iscimucadelesi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=845&Itemid=71.

Kaldı ki, geçmiş büyük depresyonların kendi içinde de değişik evreler yaşanmıştır. 19. yüzyıl sonu Uzun Depresyonunda da, 20. yüzyılın Büyük Depresyonunda da büyümede, istihdamda ve başka göstergelerde ciddi ölçüde iniş çıkışlar yaşanmıştır. Örneğin, Uzun Depresyon'da 16 sanayileşmiş ülkenin tartılı ortalaması temelinde bakıldığında, sadece tek bir yılda (1893) üretimde gerileme görülmekte, ayrıca büyüme oranı değişik yıllar arasında % 0,6 ila birkaç yıl için % 4'ün bile üzerinde değerler arasında değişmektedir.²⁴ Bu tür iniş çıkışlar 20. yüzyılın Büyük Depresyonunda daha da vurgulu olarak mevcuttur. Örneğin ABD'de üretim 1929-1933 arasında neredeyse yarı yarıya azaldıktan sonra, 1934-37 yılları arasında % 62 oranında bir büyüme göstermiştir.²⁵ Yine bu dönemde borsa da % 100'e yakın bir artış kaydedilmiştir. Demek ki, depresyonun kendi içinde inişli çıkışlı gelişmeler, yanlış biçimde krizin sona erdiğine dair sonuçlar türetmek için kullanılmamalıdır.

Önemli bir nokta, depresyon içinde görülen toparlanmaya rağmen üretimin krizin öncesindeki düzeyine ulaşamaması, işsizliğin ise toparlanmaya rağmen kriz öncesi duruma dönmemesidir. Büyük Depresyon bu bakımdan çok iyi örnekler sunar. Örneğin, ABD'de 1929 yılında 103 milyar dolar olan GSYH, 1934-1937 ve 1939-40 yıllarında yaşanan büyümeye rağmen bu son yıla gelindiğinde hâlâ 100 milyar dolar seviyesine ulaşamamıştı.²⁶ İşsizlikte tablo daha da karanlıktır. 1929'da % 3,2 olan işsizlik oranı 1933'te % 25'e vurduktan sonra adım adım azalmıştır, ama 1940'a gelindiğinde hâlâ % 15 dolayındadır.²⁷

İçinden geçmekte olduğumuz dönem bu bakımdan da 20. yüzyılın Büyük Depresyonuna benzer özellikler taşır. *The Economist* dergisi, bu durumu mizahi bir tarzda "Proust endeksi" adını taktığı bir göstergeler dizisi temelinde açıklıyor. (Bilindiği gibi, büyük Fransız romancısı Marcel Proust'un 7 ciltlik başyapıtı *A la recherche du temps perdu*, yani *Kayıp Zamanın İzinde* başlığını taşır.) Dergi gelişmiş ekonomilerin kriz içinde ne kadar geri düştüklerini araştırırken yedi değişik göstergeye başvuruyor: hane halkı serveti, finansal varlıklar, gayrimenkul fiyatları, yıllık üretim, özel tüketim, gerçek ücretler ve işsizlik. Bu göstergeler temelinde hesaplandığında, Yunanistan 1999'a, İzlanda 2000 yılına, ABD 2002'ye, Britanya, İspanya, İtalya ve

24 Angus Maddison'dan aktaran Bruno Marcel/Jacques Taïeb, *Crises d'hier, crise d'aujourd'hui*, Nathan, gözden geçirilmiş ve güncellenmiş edisyon, 1992, s. 186.

25 a.g.y., s. 140.

26 Aynı yerde.

27 Aynı yerde.

Fransa 2004'e geri dönmüşlerdir. Yani hemen hemen bütün gelişmiş ülkeler, 2008'in, krizin patlak verdiği tarihin gerisindedir! Şu anda en iyi ekonomik performansı göstermekte olan Almanya dahi, 2009'dadır, yani krizde kaybettğini ancak yeni telafi etmiştir! (Dergi, Japonya'daki durumu ölçmemiş bile. Japonya hâlâ 1990'daki yerinde saymaktadır çünkü!)

Daha belirgin bir ölçü olarak kişi başına geliri alalım. AB'nin 27 ülkesinin 22'si 2011 sonunda kişi başına gelir bakımından 2007'nin gerisindedir. Öteki gelişmiş ülkeler arasında ise 7 ülkeden altısı aynı durumdadır.²⁸

Başka kaynaklar da bu durumu doğruluyor. Federal Reserve'in Şubat ayında yayınladığı rakamlara göre, ABD'de sanayi üretimi, 2007 yılı sanayi üretimi 100 kabul edildiğinde 2012 Ocak ayında endeks hâlâ 95,9 düzeyindedir.²⁹

Bir kriz göstergesi olarak işsizlik de ortaya benzer bir tablo koyuyor. Avro bölgesinde 2007'de % 7,7 olan işsizlik, 2012'de % 9,9'dur; Britanya'da % 5,4 iken bugün % 8,2, ABD'de ise % 4,6 iken bugün % 8,8'dir.

Bunlardan çok daha önemlisi, burjuvazinin krizden çıkış yolunda herhangi bir stratejisinin olmayışıdır. Uluslararası burjuvazi bugün iki bela arasında sıkışmış kalmıştır. Bir yanda düşük büyüme ve yüksek işsizlik vardır. Bu sorunla başa çıkmak için hükümetlerin maliye politikası alanında yüksek kamu harcamaları yoluyla, merkez bankalarının ise para politikası alanında gevşek para politikası ile aldıkları canlandırma tedbirleri, hem kamu borcu sorununu azdırmakta, hem de paranın değersizleşmesi, yani ciddi bir enflasyon tehlikesinin ufukta belirmesine yol açmaktadır. Borçluluk ve enflasyon risklerine karşı mücadele gündeme geldiğinde ise toplam talepte daralma dolayısıyla büyüme hızı yavaşlamakta, hatta üretimde daralma gündeme gelmektedir.

Bu ikilem burjuvazinin farklı unsurlarını birbirine düşürüyor. ABD'de Demokratlarla Cumhuriyetçiler (özellikle de Tea Party eğilimindekiler) arasındaki sert mücadelenin nesnel temeli, ekonominin geldiği noktada kolay kolay çözülemeyecek bir çelişkinin doğmuş olmasıdır. Ufukta bu soruna kolay bir çözüm görünmüyor. Üstelik Avrupa'da yaşanan sorunlar, krizin her an dünya ekonomisini yeniden bir uçurumun eşiğine getirebileceğini gösteriyor. AB, özellikle de avro bölgesi, dünya ekonomisinin zayıf halkası durumunda. Öyleyse şimdi gözlerimizi bu zayıf halkaya çevirelim.

²⁸ *The Economist*, 25 Şubat 2012, s. 61-62'de başka ilginç hesaplamalar bulunabilir.

²⁹ <http://www.federalreserve.gov/releases/g17/20120215/>. İndirilme tarihi 8 Mayıs 2012.

Zincirin zayıf halkası: Avrupa Birliği

Bir dönemin değişime ne ölçüde gebe olduğunun göstergelerinden biri, gelişmenin ihtilaçlı (spazmodik) karakteridir. Trotskiy'in 1920'li ve 30'lu yıllar için vurguladığı bu nokta, 1989 sonrası dünyası için de geçerli hale gelmiştir. Bununla kast edilen, bir konjonktürün yerini hızla bir başka konjonktüre bırakması, farklı aktörlerin temsil ettiği şeyin kısa süre içinde değişmesi, hatta tersine dönebilmesi, bugün son derecede güçlü, gürbüz, sağlam olanın yarın çok zayıf, çelimsiz, dayanıksız hale gelebilmesidir. 1989'da Doğu Avrupa üzerinde Sovyet hegemonyasının ortadan kalkmasına yol açan ve bu coğrafi alandaki bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletlerinin çökmesine, Avrupa'daki Sovyet cumhuriyetlerinin hızla SSCB'den kopmasına, Yugoslavya'daki cumhuriyetlerin birbirlerine düşmelerine yol açan en önemli faktörlerden biri Avrupa Birliği'nin zengin bir dev olarak Avrasya'nın ufkunda yükseliyor olmasıydı. Bugün, o tarihten sadece iki onyıl sonra, bu heybetli birlik dünya kapitalizminin zincirinin en zayıf halkası haline gelmiş bulunuyor.

Burada, Avrupa Birliği'nin bir emperyalist proje olarak, ulus devletleri aşan yeni ölçekli, belki de kıta devlet denebilecek bir devlete geçiş projesi olarak bütün çelişkilerini ele almamız ve analiz etmemiz mümkün değil.³⁰ Kendimizi AB'nin nasıl ve neden kriz içindeki dünya kapitalizminin zayıf halkası haline gelmiş olduğunu anlama çabasıyla sınırlandıracağız.

AB'nin zayıf halka haline gelişinde iki temel çelişki rol oynuyor. Bunların ilki, Avrupa'nın kapitalizmin 30 yıllık krizinin başlangıcından itibaren sınıf ilişkileri bakımından içinden çıkamadığı çelişkilerdir. Avrupa kapitalizmi, 20. yüzyıl boyunca, hem proletaryanın tarihsel mücadeleciliğinin, örgütlülüğünün ve sınıf bilincinin yüksekliği nedeniyle, hem de Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu sistemin kapı komşusu olması nedeniyle, burjuvazinin işçi sınıfına en büyük tavizleri, hakları, mevzileri tanıdığı coğrafya karakterini taşımıştı. Burada sendikalar da, kamu hizmetleri de, siyasal sınıf hareketleri de, öteki ana emperyalist odaklar olan ABD ya da Japonya ile karşılaştırıldığında, hem daha etkili, hem de daha sağlamdı. Bu yüzdendir ki, dünya kapitalizminin 30 yıl krizi döneminde, anglo-sakson ülkelerinin, en başta ABD ve Britanya'nın kapitalistleri kendi işçi sınıflarının haklarını, kazanımlarını, mevzilerini geriletmekte oldukça büyük bir başarı kazanırken, Batı ve Kuzey Avrupa'nın burjuvazisi bu konuda yeterli başarı elde

30 Daha eski bir dönemin koşulları altında AB'yi Marksist bir yöntemle ayrıntısıyla analiz eden bir kaynak için bkz. *Avrupa Birliği: Ezilenlerin Afyonu*, İşçi Mücadelesi Tartışma Defterleri 2, İstanbul, 2001.

edemedi.

Elbette, 1989'dan itibaren ardı ardına Avrupa'nın bütün bürokratik işçi devletleri çökünce, Avrupa burjuvazisinin eli nispeten rahatladı, burjuva partileri, bu arada sosyal kapitalist partiler haline gelmiş olan eski sosyal demokrat partiler, hep birlikte neoliberalizme angaje olma olanağını buldu, bütün ülkelerde kısmi, bazı ülkelerde (örneğin Almanya) daha bütünsel mevziler koparıldı işçi sınıfından. Ama hiçbir ülkede bu süreç Britanya ve özellikle ABD'de olduğu gibi ileri safhalara ulaşmadı. 30 yıl sona ererken, burjuvazinin sözcüleri hâlâ Avrupa'da işgücü piyasasının "katılığından" şikâyet ediyorlar, sendikaların "dinozorca" taleplerinden yaka silkiliyorlar, "sosyal devlet" in Avrupa işçi sınıfını tembelleştirdiğinden dem vuruyorlar, ulusal gelir içinde kamunun ağırlığının yarattığı "hantallık" üzerine çeşitlemeler yapıyorlardı. Bu, AB'ye özgü organların (en başta da ulus devletlerle doğrudan bir bağı olmayan Avrupa Komisyonu'nun) neoliberalizmin ve küreselciliğin baş temsilcisi ("Brüksel") haline gelmesine yol açtı. Ne var ki, Brüksel'in atakları esas sorunu çözmeye yetmedi. Kısacası, burjuvazinin çok iddialı ve çok zorlu bir projeye giriştiği bir dönemde Avrupa işçi sınıfı (kısmi bazı gediklere rağmen) yenilgiye uğratılamamıştı. AB Büyük Depresyon dönemine kendisini zorlayan sınıf ilişkileriyle girmişti. Sermayeler arası rekabette geçerli olan bir yasa, kapitalist ülkeler arasında da geçerlidir: Hangi sermaye (kapitalist devlet) kendi işçisini yenilgiye uğratmışsa, rekabette o üstün konumdadır. Yani AB, en azından kıta Avrupası, Büyük Depresyona ABD ile büyük bir rekabet dezavantajı içinde girdi.

İkinci büyük çelişki, sınıf ilişkilerinden değil, AB'nin inşasının boşluklarından kaynaklanıyor. AB aslında bir proto-devlettir. Emperyalist dünya sisteminde öteki emperyalist burjuvazilerin çıkarlarına karşı Avrupa emperyalist sermayelerinin çıkarlarını tek sesle ve güçlü biçimde savunacak bir devletin ön biçimlenmesi. Ama bir devlet olmaya doğru belirleyici adımları bir türlü atamamaktadır, çünkü kendisini oluşturan ulusal burjuvazilerin özgül çıkarları hâlâ ayrı durmaktadır, ötekilerle kaynaşmamıştır. Bu, AB'nin inşasında farklı alanlar arasında eşitsiz gelişme yaratmakta, bu alanlar arasında özgül çelişkiler doğmasına yol açmaktadır. Bir dizi AB ülkesinin avroya katılmaması kendi içinde yeteri kadar önemlidir. Ama bunu bir an kenara koyacak olsak bile, parasal birliğe kamu maliyelerinin birliğinin eşlik etmiyor olması, yani aynı parayı kullanan ülkelerin gelir ve gider yapıları, bütçe dengeleri, borçlanma enstrümanları vb. bakımından çok büyük ayrışmalar yaşamasının mümkün olması, AB'nin ekonomisi için büyük bir çelişki yaratıyor. Ortak para biriminin mensubu olan her ülkenin kendi farklı maliyesi

ve borçlanma sistemi (tahvilleri) var. Böyle olunca, bir ülkenin kamu maliyesi başka bir ülkeninkinden (bütçe açığı, kamu borcu vb. bakımından) farklı bir tablo çizdiği için tahvilleri piyasada farklı biçimde değerlendiriliyor. Aynı parayı kullanan ülkelerin tahvilleri farklı faiz oranı ödüyor. Aradaki fark arttıkça, yüksek faiz ödeyen ülkenin iflas etmesi gündeme geliyor. Ama iflas tehlikesi yaşayan ülkenin çökmesi, ortak para biriminin de ağır yara alması anlamına geleceğinden, zayıf ülke güçlüsünü de kendiyle birlikte batırma tehlikesini yaratıyor.³¹ Bunun üzerine bütün avro sistemi, hatta Avrupa Birliği, hep birlikte iflas tehlikesi yaşayan ülkenin üzerine çullanıyor. Hesap bu ülkenin işçi sınıfına, emekçilerine, gençlerine, hatta küçük burjuvazinin bazı katmanlarına çıkarılıyor.

İşte genel bir anlamda rekabet gücü düşük Avrupa ekonomisi içinde daha zayıf halkaların sıkıntılarının maliye ve para politikaları arasındaki çelişki dolayısıyla bütün Avrupa'yı etkilemesi, bugün AB'yi saatli bomba haline getiriyor. İki ayrı anlamda. Birincisi, ekonomik süreçler açısından AB, özellikle avro, dünya ekonomisinin hayal edilemeyecek kadar ağır bir darbe almasına yol açabilecek bir tehdit altındadır. Parçalardan biri, örneğin Yunanistan (düzensiz biçimde, yani planlanmamış tarzda) iflas ettiği takdirde, avro sarsılır, hatta çökebilir. Birden fazlası, özellikle İspanya ya da İtalya gibi dev ekonomiler iflas ettiği takdirde önce avronun çökmesi bir ihtimal olmaktan çıkar, bir kesinlik mertebesine yükselir. Avronun çöküşü, hem bütün yatırım ve harcama planları bu para cinsinden yapılmış olduğundan, hem avro bölgesinin borsaları ve bankaları için bir kaos doğacağından, hem de AB projesine güven yerle bir olacağından dolayı bütün Avrupa'da bir yandan finans sistemini yerle bir eder, bir yandan da yatırımları, yani sermaye birikimini durdurur. Avro bölgesi ülkelerinin finans sisteminin, yani en başta Frankfurt, Paris ve Milano'nun çöküşü, önce Londra'nın, sonra da dünya finans sisteminin çöküşün eşğine gelmesi anlamını taşır. Dolayısıyla, zincirin ancak en zayıf halkası kadar güçlü olduğu önermesi burada çarpıcı biçimde somutlanır.

Peki, zayıf halkanın gücünün temeli olan tekil ekonomilerin gücü ne du-

31 Aslında, Avrupa para sisteminin kendisi bile (salt avroyu kullanan ülkeler düzeyinde baktığımızda dahi) tam anlamıyla bütünleşmiş değil. Avrupa Merkez Bankası'nın yanı sıra, avro bölgesi ülkelerinin her birinin merkez bankaları da varlığını sürdürüyor. Mevduat sigortası sistemleri ve şirket ve banka iflas rejimleri de ulusaldır. Dolayısıyla, Avrupa Merkez Bankası, bir merkez bankasının asli işlevi olan nihai kredi mercii görevini bile üstlenmiş değildir. Yani bir ülkede banka iflasları olduğunda, faturayı AB değil tekil ülke ödeyecektir. Bu demektir ki, para politikası ile maliye politikası arasındaki çelişki bir yana, para politikası bile orta yerinden bölünmüştür.

rumdadır? Yunanistan aslında kurtarılamaz bir durumdadır. Bunu akli başında bütün yorumcular görmektedir. Şu anda, biri 2011’de, biri 2012 Şubat ayında bağlanan iki dev kurtarma paketine, Yunan tahvillerini elinde tutan bankaların alacaklarının % 50 civarında “traş”a tâbi tutulmasına rağmen, Yunanistan’ın tahvillerine ödediği faiz oranı ile Alman tahvillerinin faiz oranı arasındaki “spread” (fark) % 19’dur!³² Bütün mesele, Yunanistan’ın avrodan planlanmış ve düzenli biçimde ayrılmasına dek öteki sorunlu ülkelerin etrafına bir “yangın duvarı”nın kurulup kurulamayacağı, yani Yunan hastalığının bulaşıcı olmasının engellenip engellenemeyeceğidir. Bunun çaresi, İtalya’dan İrlanda’ya bütün bu ülkelerde **ekonominin rekabet gücünün arttırılabilmesi için** işçi sınıfının mevzilerinin paramparça edilmesi, işçi ve emekçi kitlelerin yoksulluğa mahkûm edilmesi olarak görünmektedir.

İşte burada, kapitalizmin büyük ekonomik krizlerinin, özel olarak da depresyonların nasıl kaçınılmaz olarak sınıf mücadelesi ile iç içe geçtiğini görüyoruz. Demek ki, avronun ve Avrupa’nın krizi ve dolayısıyla genel olarak dünya krizi, Avrupa’nın güney çeperindeki kriz içinde çırpınan ülkelerin sınıf mücadelesi ile bire bir bir ilişki içindedir. Sermayenin kendi krizini aşması için işçi sınıfını paryalaştırması gerekiyor!

Ama bu büyük savaş kazansa da sermaye avronun çöküşünü yine de engelleyemeyebilir. Çünkü halkı yoksullaştırmak için uygulanan ekonomi politikaları, ekonomideki toplam talebi düşürerek büyümeyi daha da fazla sınırlandırıyor, ekonominin eskisinden de daha fazla daralmasına yol açıyor. Ekonomi daralınca devletin vergi gelirleri de azalıyor. Bu, kamu dengesini bozuyor, açığı arttırarak kamu borcu sorununun daha da azmasına yol açıyor. Bunun ardından söz konusu devletin tahviline piyasada ödemesi gereken faiz yeniden yükseliyor. Bir kısır döngü doğmuştur. Kemer sıkma kamu açığını ve borcunu azaltmak için yapıyor, ama bu açığı ve borcu arttırıyor! İşte bir kez daha sermayenin çelişik karakteri!

Özetlersek, AB’nin güney çeperinde ve İrlanda’da yaşanan krizin aşılabilmesi için, birincisi, işçi ve emekçilerin ağır bir yenilgiye uğratılması gerekiyor, ama bunun elbette hiçbir güvencesi yoktur ve ikincisi, uygulanan ekonomi politikaları sorunları daha da azdırıyor. Öyleyse, bu ülkelere bazıları bu yükün ağırlığı altında göçebilir. Bu beraberinde avroyu, Avrupa’yı ve dünyayı da batırmaya adaydır. Öyleyse, dünyanın çok büyük bir ekonomik çöküş tehlikesi altında yaşamakta olduğu ortaya çıkıyor.

Bu tehlikenin gerçekleşmesinden bağımsız olarak şu noktalar şimdiden

³² *The Economist*, 21 Nisan 2012, s. 88.

herkesin kafasına silinmez harflerle kazınmalı. Birincisi, AB'yi çok güçlü, yıkılmaz, ebedi bir kale gibi görenler artık uyanmalı. AB, birçok Marksistin yıllardır, onyıllardır vurguladığı gibi, büyük bir krizde darmadağın olabilecek kırılgan bir yapıya sahiptir.

İkincisi, Türkiye'de AB taraftarı sol liberallere karşı yıllardır ısrarla savunduğumuz gibi, AB'nin İMF'nin Avrupa kıtasındaki kod adı olduğu son gelişmelerle tescillenmiştir. Vaktiyle İMF'nin Türkiye ve benzeri ülkelerde uygulanmasını dayattığı politikaların aynısını, bugün ünlü troyka, yani AB, Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve İMF birlikte Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz, İrlanda ve Kıbrıs halklarına zorla kabul ettiriyor. 2002 Türkiye'si ile 2012 Yunanistanı arasında bu açıdan bakıldığında hiçbir fark yoktur. AB, İMF ile aynı kirli işi yapıyor. "Ekonomi elden gidiyor" şantajı altında halkı yoksullaştırıyor.

Üçüncüsü, 1980'den bu yana Türkiye'de Keynesçi önyargılarla tekrar tekrar söylendiği gibi, bu tür programların gerekçesi iç talebi azaltarak sermayeyi dış piyasalara yönlendirmek değildir. Amaç, işçi ve emekçilerin haklarını budayarak maliyetleri düşürmek ve rekabet gücü kazanmaktır.³³

Üstyapıda deprem

Büyük depresyonlar kapitalizmin tarihinde özel çağlardır. Kapitalist ekonominin olanaklarını tüketmesi, burjuva toplumunda daha önce işlerliği olan mekanizmaların çoğunu geçersiz kılar. Sınıflar arasında kurulmuş olan ilişkiler zorlanmaya başlar. Daha önce sayısız alanda işçi sınıfına ve emekçilere kâh büyük tavizler, kâh uyuşturucu kırıntılar vermekte olan burjuvazi, birdenbire bu olanaklarının bütünüyle tükendiğini görür. Artık bir tarafın ayakta kalması kaçınılmaz olarak öteki tarafın yoksullaşması, sefalete düşmesi, en azından elinde olan birçok şeyi yitirmesi pahasına olacaktır. Büyük depresyonlar hızlı sermaye birikiminin yarattığı olanaklardan doğan yumuşatma ve massetme mekanizmalarını tahrip ederek ana sınıfları keskin biçimde karşı karşıya getirir. Sınıf mücadelesini, tek kelimeyle, sertleştirir.

Bunun anlamı, bazı ultra sol akımların sandığı gibi ekonomik kriz karşısında devrimci mücadelenin neredeyse otomatik biçimde yükselmesi değildir; olağan dönemlerde uyusuk bir yaşam tarzına kapılmış olan kitlelerin gittikçe daha çok politik hayatın içine çekilmesi ve mücadelenin her iki kutbunda da daha radikal biçimlerin, fikirlerin ve örgütlerin güç kazanmasıdır. **Bu genel ve bütünsel bir eğilimdir. Her bir bölgeye ve ülkeye etkisi so-**

33 Sayısız örnek arasında bkz. *The Economist*, 18 Şubat 2012, s. 21.

mut koşullara bağlı olacaktır. Her bölgenin ve ülkenin daha önce içinden geldiği koşullara, hâkim ideolojik akımlara, siyasi örgütlenme durumuna, uzun dönemler boyu süren siyasi geleneklere, krizin etkisinin derecesine ve burada sayılamayacak kadar çok sayıda somut faktöre bağlı olarak sonuçlar değişir. Ama genel bir eğilim olarak bir yandan işçi sınıfı ve emekçilerin saf- larında sınıf mücadeleciler ve devrimci eğilimler yükselir, yükselmek zorunda kalır; bir yandan da, burjuva düzeninin kendini korumak ve krizin yükünü işçi ve emekçilerin omuzlarına yıkmak amacıyla daha sert, daha saldırgan siyasi biçim ve örgütlere doğru kayması, son tahlilde faşist hareketlerin yük- selmesi olası hale gelir. Kısaca özetlenecek olursa, depresyon dönemlerinde hem devrim, hem de faşizm yükselir.

Ama bu gerilme ana sınıflar arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmaz. Aynı şey hâkim sınıfların bağrında ve hâkim sınıflar ile küçük burjuvazinin ilişkilerin- de de söz konusudur. Daha ötede, kriz değişik etnik, dini, bölgesel grupları da daha fazla birbirine düşürür. Nihayet, farklı coğrafyaların hâkim sınıfları arasında da geçmişte varolandan daha büyük gerilimler doğar. Daralan ya da en azından durgunluğa düşen bir dünya pazarında, kapitalist devletler ya- ratılan toplam zenginliğin içerisinde daha fazla pay alabilmek, rakiplerine karşı kendilerini savunabilmek için birbirleriyle daha büyük çelişkiler içine girerler. Savaş, işgal, sömürgeleştirme ve benzeri askeri boyutlar taşıyan ça- tışma olasılıkları yükselir.

Bütün bunlar şöyle özetlenebilir: Nasıl bir tiyatroya, birbirlerinden ne ka- dar nefret ederlerse etsinler, medeni medeni girip çıkan insan toplulukları, oyun sırasında yangın çıktığında birbirlerini ezip geçerek canlarını kurtar- maya çalışırlarsa, depresyon döneminde de başta ana sınıflar olmak üzere bütün toplumsal gruplar hayatta kalmak için birbirlerine karşı sert bir müca- deleye **kaçınılmaz olarak** girerler.

Nihayet, eski dönemin sınıf ve uluslararası ilişkileri bağlamında yeterli ya da uygun olan üstyapı kurumları, devletten, siyasi rejimlerden ve parti- lerden ideolojiye, kültüre, dine kadar, yeni dönemde şu ya da bu sınıfın veya sınıf diliminin çıkarları açısından yeterli olmaktan çıktığı için, yeni mücade- lelere yeni fikirler gerekli hale geldiği için, büyük bir sarsıntı geçirir.³⁴

Kısacası, büyük depresyon dönemi, muazzam bir toplumsal ve siyasal altüst oluş dönemidir. Daha da önemlisi, **krizin nasıl çözüleceği doğrudan doğruya bu altüst oluşun bir sonucu olarak belirlenecektir.** Yani ne dep- resyondan çıkışta, ne uzun dalganın yeniden canlı bir sermaye birikimine

34 Bkz. Lev Trotskiy, “Kapitalist Gelişme Eğrisi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010.

dönüşünde önceden belirlenmiş herhangi bir çıkış yolu vardır. Kriz kavramı, burada, tam anlamıyla kadim Yunanca'daki orijinal anlamına geri dönmüş-tür: karar anı!

Burjuvazinin bile tek bir çözümü olacağını düşünmek için bir neden yok-tur. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nı Naziler kazansaydı (Ekim devriminin ürünü olan Sovyetler Birliği'nin mevcut olmaması halinde bu gayet müm-kündü), dünya kapitalizminin savaş sonrası güzergâhı çok farklı olurdu. Ka-pitalizmin sadece on-on iki yıl boyunca dünya çapında sergilediği barbarlık eğilimi en azından bir süre daha baskın eğilim haline gelmiş olurdu.

Ama biz doğrudan doğruya esas konuya gelelim. Krize esas olarak iki ana sınıfın iki farklı çözümü vardır. Burjuvazi açısından çözüm, işçi sınıfı-nın ve emekçilerin bütün kazanımlarını, haklarını, mevzilerini gaspederek sermaye birikiminin canlı bir şekilde yürütülmesinin koşullarını yeniden tesis etmektir. Bu, faşizmi gerektiriyorsa, burjuvazi isteksizce olsa da faşist-leşir. Nükleer silahların kullanımını gerektiriyorsa kullanır ve örneğin Çin'i yeryüzünden siler. Emperyalist kapitalizmin böyle şeyler yapmayacağını sananlar, dönüp tarihe baksalar iyi ederler. Burjuvazi İkinci Dünya Savaşı döneminde her ikisinin de ilk adımlarını atmış, ama koşulların etkisi altında daha ileri gitmemiştir, gidememiştir.

Bu demektir ki, işçi sınıfı için iki alternatif vardır: Ya işsizliğe, yoksul-luğa, sefalete, toplumsal ve bireysel yaşamında elde etmiş olduğu kaza-nımların çoğuna (en azından bir süre için) veda etmeye razı olmak; ya da kokuşmuş kapitalist sistemi yıkarak yerine büyük üretim ve dolaşım ara-çlarının kamulaştırılması temelinde demokratik biçimde planlanmış, coğrafi olarak gittikçe dünyanın daha geniş bölümlerini bu planlı ekonominin ko-ordinasyonunun bir parçası haline getiren işçi devletlerinin federasyon ve konfederasyonlarını kurmak. Bu yüzden, sınıf işbirliğine dayanan program ve stratejiler depresyon dönemlerinde özel olarak zararlıdır. Bunun anlamı, depresyon içinde belirli ülkelerde veya bölgelerde işçi sınıfı ve emekçilerin belirli tavizler elde edemeyeceği, hayat olanaklarına yapılan saldırıyı kısmen de olsa püskürtemeyeceği değildir. Bunun anlamı, krizin hem burjuvazinin, hem de işçi sınıfının çıkarlarının aynı çözüm temelinde karşılanabileceğini iddia eden programların yenilgiye mahkûm olmasıdır. **Depresyon dönem-leri, sınıf çıkarlarının çıplak biçimde karşı karşıya geldiği dönemlerdir. Her iki sınıfın çıkarlarını da tatmin edeceğini ileri süren programlar, şarlatanlıktır, işçi sınıfına yolunu şaşırtacağı için son derecede zararlı-dır.** İşçi sınıfı saflarında Keynesçi ideolojinin bugünkü anlamının bu oldu-ğuna aşağıda değineceğiz.

Tekil ülkelerde veya bölgelerde (diyelim Arjantin’de ya da bir bütün olarak Latin Amerika’da veya Yunanistan’da ya da bir bütün olarak Avrupa’da) işçi sınıfı ve müttefikleri sadece saldırıları püskürtmekle kalmayabilir; daha da ötesi yeni haklar veya mevziler dahi elde edebilir. Yukarıda söylenen, bunların yapılabilmesinin koşulunun burjuvazi ile işbirliğine dayanan bir strateji değil, sınıf mücadelesini ikirciksiz biçimde sürdüren bir strateji temelinde olacaktır. Ama buna ikinci bir koşulu da eklemek gerekir. **Bir ülkede mücadelenin gücü geçici olarak istenen sonuçları verse bile, sorun uluslararası düzeyde çözülmedikçe, o ülke veya bölge er ya da geç depresyonun yarattığı girdabın içine ekonomik ya da politik olarak yeniden kapılacaktır.** Depresyon dönemleri kapitalizmin uluslararası karakterinin kendini dolaylımsız biçimde dayattığı dönemlerdir. 1930’lu yıllarda, proletaryanın büyük sınıf mücadeleleri sonunda belirli tavizler, hatta yepyeni haklar elde ettiği iki ülkenin öyküsü bu bakımdan çok öğreticidir. Fransız proletaryası, o güne kadar tarihin gördüğü en büyük grev olan 1936 genel grevi ile yepyeni haklar kazandıktan **sadece üç yıl sonra** Nazi işgali altına girmiştir! ABD işçi sınıfı ise 1930’lu yılların dev eylemleri sayesinde ülke çapında kazanımlar elde etmiş, ama aynı on yılın sonunda askere yazılarak dünyanın dört bir köşesinde canını vermiştir! Sorunun uluslararası alanda çözümü ise, en azından bir süre boyunca barbarlık içinde yaşanmayacaksa, kaçınılmaz şekilde proleter iktidarını gündeme getirecektir.

Yukarıda vermiş olduğumuz ABD ve Fransa örnekleri, bu bölümde öne sürdüğümüz görüşlerin sadece soyut teorik bir akıl yürütmenin ürünü olmadığını, tarihi deneyimin ışığında test edilmiş önermelerden oluştuğunu okuyucuya hatırlatmalı. Büyük ekonomik krizlerin, depresyonların kapitalist sınıf ile işçi sınıfını kaçınılmaz olarak karşı karşıya getirdiği, aradaki bütün yumuşatıcı tampon mekanizmalarını eğilim olarak ortadan kaldırdığı, işçi sınıfının mücadelesini massetme olanaklarını burjuvazinin elinden aldığı önermesi, elbette kapitalist üretim tarzında sermaye birikiminin incelenmesinden çıkartılan genel bir teorik sonuçtur. Ama hem bu genel eğilim, hem de bunun üstyapıda büyük altüst oluşlara yol açacağı önermesi, tarihte test edilmiş önermelerdir. Bu ampirik malzemeyi sergilemek bu yazının sınırları içinde mümkün değildir. Ama özellikle 20. yüzyılın Büyük Depresyonu’ndan bu konuda öğrenilecek çok şey vardır. Bu konuyu zamanımız el verir vermez bir başka çalışmada ele almaya kararlıyız.

Bu bölümde ısrarla vurguladığımız eğilimler, 2008’den bu yana adım adım kendilerini ortaya koyuyor. Kriz ilk patlak verdiğinde, dünya durumunda önemli değişiklikler yaşanacağını, daha önceki dönemdeki bazı eği-

limlerin tersine döneceğini, bazı eğilimlerin ise hızla serpilip gelişeceğini belirtmiştik.³⁵ Birincisi, “küreselleşme” olarak anılan dönemden farklı olarak ulusal ekonomilerin gemisini kurtaranın kaptan olacağı bir yöneliş içinde önem kazanacağını, bu yüzden milliyetçiliğin gelişeceğini belirtmiştik. Bu konuda neoliberalizmin kalelerinde (ABD’de ve AB’de) bile “ulusal” üretimi ve banka sistemlerini koruma konusunda geçtiğimiz dört-beş yıl içinde ortaya çıkan eğilimler son derecede berraktır. “Küreselleşme” ideolojisi çoktan gerilemeye başlamıştır. Öngördüğümüz üzere, kelime bile artık ender olarak kullanılmaktadır. Ama kriz uzadıkça ve derinleştikçe “küreselleşme” ideolojisinin sapır sapır döküleceğini hep birlikte göreceğiz.

İkincisi, devletin ekonomideki öneminin yeniden artacağını, ama bunun bazılarının hayal ettiği gibi “Keynesçi refah devleti”nin yeniden yükselmesi anlamına gelmediğini, kapitalist devletlerin finans sistemini kurtarmak ve kendi ulusal sermayelerini ayakta tutmak için müdahale edeceğini, ama işçi sınıfı ve emekçilerin haklarına saldırmaya devam etmek bir yana, bu saldırıyı daha da tırmandıracağını vurgulamıştık. Bu önermenin ilk yarısının (yani devlet müdahalesinin öneminin artmasının) delillerine yukarıda değinildi. İkinci yarısını görmek isteyen ise AB’nin güney çeperine ve İrlanda’ya bakar. ABD’de Wisconsin ve komşu eyaletlerde 2011 yılı içinde tırmanan sınıf mücadelesi de bir başka çarpıcı örnektir.

Üçüncüsü, milliyetçiliğin koşulların uygun olduğu yerde faşizmin güçlenmesine tercüme olacağını ve koşullar zorlaştıkça faşist hareketlerin yükseleceğini öngörmüştük. 2009 Avrupa Parlamentosu seçimleri, epeyce bir süredir kendini bazı ülkelerde güçlü biçimde hissettiren, bazı ülkelere ise içten içe kaynaşmakta olan neofaşizmin çok ciddi bir yükselişine sahne oldu. Ardından, 2011 yılında Finlandiya gibi nispeten refah içinde bir ülkede bir siyasi deprem yaşandı ve Hakiki Finler gibi ucube bir isim taşıyan bir neofaşist parti ülkenin dört büyük partisi arasına girdi. Bir başka “huzurlu” İskandinav ülkesi olan Norveç’te faşist Breivik’in işlediği kitlesel katliam ancak bu bağlamda gerçek yerine oturtulabilir. Nihayet, Nisan ayının sonunda Fransa’da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi ilk turunda faşist-ırkçı aday Marine Le Pen’in büyük başarısı turmanışın ciddi biçimde devam ettiğini

35 Bkz. “‘Tarihin sonu’nun sonu”, *Mavi Defter*, Ekim 2008, http://www.mavidefter.org/index.php?option=com_content&view=article&id=414:tarihin-sonunun-sonu&catid=55:sungursavran&Itemid=93; “Marx ne demişti ki?”, *Mavi Defter*, Kasım 2008. Ayrıca, Devrimci Marksizm Yayın Kurulu’nun aynı dönemde yayınladığı bildiri bu konularda son derecede berraktır: “Yeni bir dönem açılıyor: mali çöküş, depresyon, sınıf mücadelesi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 8, Kış 2008-2009.

ortaya koydu.³⁶ Avrupa'nın neofaşizmini ne kadar "incelikli" tarzda okuyacak olursak olalım, işçi sınıfını depresyonun sorumlusu konusunda şaşırtma, yani göçmenleri günah keçisi haline getirerek kapitalizmi aklama çabası dışında ele alacak her yorum, hâkim sınıfların safında yer alıyor demektir.

Nihayet, depresyon döneminde kapitalizmin nesnel durumunun kitleleri yoksullaştırıcı etkisi ve devlet politikalarının emekçi sınıfların bütün kazanımlarını geri alma yönünde bir taarruzu gerçekleştirmesi dolayısıyla, işçi sınıfının ve emekçilerin somut koşulların uygun olduğu yerlerde sınıf mücadelesini yükselteceği, hatta devrimin yoluna gireceği konusundaki öngörümüz, bizim de beklemediğimiz bir hızda gerçekleşmiş durumda. Arap devriminin, başka faktörlerin yanı sıra Üçüncü Büyük Depresyon'un etkilerine karşı da bir kalkışma olduğunu başka yerlerde izah etmiştik.³⁷ Şimdi başta Yunanistan'da olmak üzere Avrupa'nın güney çeperinde ortaya çıkan sınıf mücadeleleri aynı eğilimin **çok daha arı biçimler altında** doğrulanması oluyor. Özellikle Yunanistan bir ön devrimci durumdan geçiyor. Devrim her an patlak verebilir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, bu bölümde öne sürmüş olduğumuz eğilimler, sadece geçmişte sınanmış önermeler olmakla kalmamakta, günümüz Büyük Depresyonunun şu ana kadar yaşanmış kısa tarihinde de doğrulanmaktadır.

Bu bölümü, solda çok yaygın bir kolaycılığın eleştirisi ile bitirelim. "Kapitalizm krize yol açabilecek gelişmeleri artık kontrol altında tutabiliyor, kriz olmaz" korusu, şimdi yeni bir çizgi benimsedi: "Kapitalizmdir, krizini çözer, yeni temeller üzerinde yoluna devam eder." Krizlerin sadece sermaye birikiminin tıkanması değil, aynı zamanda birikmiş sorunların çözümünün ortamı olduğu Marksist kriz teorisinin önemli bir boyutudur.³⁸ Ama buradan kapitalizmin **kaçınılmaz biçimde** krizlerinden yenilenmiş ve sağlıklı temellerde çıkabileceği sonucu türetilemez. Büyük krizler kapitalizmin yıkılması ile de sonuçlanabilir. Bu bir.

İkincisi, kapitalizm büyük krizlerinden (depresyonlarından) çıksa bile,

36 Bkz. "Fransa seçimleri: faşizmin zaferi bir uyan borusudur!", *Gerçek* gazetesi, Mayıs 2012, ayrıca <http://www.gercekgazetesi.net/index.php/kar-manet/item/1331-fransa-seçimleri-faşizmin-zaferi-bir-uyan-borusudur>.

37 Birçok yazımın arasında, "Tunus devriminin anlamı (1)", *Gerçek* gazetesi sitesi, <http://www.gercekgazetesi.net/index.php/bread/item/385-tunus-devriminin-anlamı-1>.

38 "Maddeci eleştiri, bu tek-yanlı ve sınırlı bakış açılarının ötesine giderek, bunalımı kapitalist yeniden üretimin **hem** tıkanması, **hem de** bir biçimi olarak kavrar." Sungur Savran, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-liberalizm", N. Satlıgan/S. Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul, 2009 içinde, s. 41. Vurgu aslında.

bunun maliyeti işçi sınıfı, emekçiler, hatta toplumun neredeyse bütünü için son derece de ağır olabilir. Kapitalizmin 19. yüzyılın son çeyreğindeki Uzun Depresyon'dan çıkışı için insanlığın ödediği bedel emperyalizm ve onun çeşitli coğrafyalardaki barbarlığı olmuştur. 20. yüzyılın Büyük Depresyonu ise, ancak faşizm, İkinci Dünya Savaşı ve Holokost yaşandıktan sonra çözüme kavuşturulabilmiştir. İçinden geçmekte olduğumuz Büyük Depresyon'a böylesine hafifçe yaklaşanların bize bu seferkinin yol açabileceği bedel konusunda ne düşündüklerini de söylemeleri, düşünce tarzlarını anlamamız bakımından anlamlı olacaktır.

Günümüz Büyük Depresyonunun özgül yanları

Tarihte bir yasa temelinde tekrarlanan olaylar arasındaki ortak yanlar ne kadar önemli olursa olsun, elbette her bir olayı kendisinden önce gelen örneklerden ayıran sayısız önemli ya da düşük önem taşıyan faktör mevcuttur. Ama günümüzde yaşanan Büyük Depresyonu daha öncekilerden ayıran bazı yönler vardır ki, her tarihsel dönemin kendine özgü somut yönlerinden çok daha öte, neredeyse yapısal denebilecek özelliklerdir bunlar. Bunların neden ortaya çıktıklarını bu yazının sınırları içinde ayrıntısıyla ele almayacağız. Ama her birinin önümüzdeki dönemin gelişmeleri üzerinde ciddi etkilerde bulunacağını hemen hemen kesin olarak söyleyebiliriz. Bunların etkileri başka bağlamlarda daha derinlemesine tartışılmalıdır.

Birinci nokta, günümüz uzun dalgasının durgunluk safhasının daha önceki dalgaların benzer safhalarından farklı gelişmiş olmasıdır. Hem 1848-1896 dalgasında, hem de 1896-1945 dalgasında, durgunluk dönemleri (sırasıyla 1873 ve 1929 yıllarında) birer mali çöküş ("crash") ile açılmış, dolayısıyla durgunluk safhası **daha baştan itibaren** bir Büyük Depresyon karakterini kazanmıştır. Bu kez, 1974-75'teki resesyon ile başlayan durgunluk safhası, artık bildiğimiz gibi 30 yıl gibi çok uzun bir süre boyunca depresyona dönüşmeyen bir uzun kriz biçimini almıştır. 30 yıl, tarihte, uzun dalganın durgunluk evresinin normal dalga boyu olmuştur. Yani, bu uzun dalganın durgunluk evresinde, çöküş ve depresyon durgunluğun **sonunda** gelmiş gibidir. Bu farklılık bazı yazarları yanıltmış, örneğin Wallerstein 90'lı yılların sonunda uzun dalganın durgunluk evresinin sonunu dahi ilan etmiştir. Bu yanlış ve genel olarak uzun dalganın bu aşamadaki davranış kalıbı, bize Marksist uzun dalgalar teorisinin öteki uzun dalgalar teorilerine (Kondratyef, Chris Freeman, Wallerstein vb.) göre farklılığının ne derecede sağlıklı olduğunu da gösterir. Hatırlanacağı gibi, Marksist teori, durgunluk evresinden çıkışın mekanik bir biçimde gerçekleşmediğini, sınıf mücadelesinin be-

lirleyici olduğunu vurguluyordu. Ötekiler ise ekonominin kendi mekanizmalarını ön plana çıkarır. Sınıf mücadeleleri bir zamansallığın temposuna tâbi olmadığından, Marksist uzun dalgalar teorisi açısından durgunluk evresinin uzayıp gitmesinde şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Oysa öteki teoriler bu uzatılmış durgunluğu açıklamakta zorluk çeker.

Bu farklılığın başlıca nedeni, altının dolaysız biçimde para olarak dolaşımının sona ermesi dolayısıyla sistemin kredi genişlemesini çok daha uzun süre ve çok daha büyük miktarlarda yapabilmesidir.³⁹ Buna kapitalist devletin 1930’lu yılların Büyük Depresyonu esnasında ekonomik konjonktürü kontrol altına almak için geliştirdiği yeni tekniklerin de belirli sınırlar içinde etkili olmasını eklemek gerekiyor.

Farklılığın sonuçları ise muhtemelen çok derin olacaktır. Birinci önemli sonuç, 30 yıl krizinin depresyonsuz geçirilmesinin nedeni tam da sorunların sürekli ertelenmesi olduğu için krizin muhtemelen öncekilerden de daha ağır geçecek olmasıdır. Bununla tam da çelişki yaratacak bir başka sonuç ise, işçi sınıfı ve emekçilerin çok daha uzun bir zorluklar döneminden geçecek olmasıdır. Bunun nedeni açıktır: Uzun dalgaların durgunluk evreleri, işçi sınıfı ve emekçiler açısından güçlük yıllarıdır. Sermaye taviz verme olanaklarına eskisine göre çok daha az sahiptir, emekçilerin kazanımlarına hücum etmeye neredeyse mecburdur. Nitekim, içinden geçmekte olduğumuz uzun dalganın durgunluk evresinin hemen başlarında uluslararası burjuvazinin benimsediği neoliberal/küreselci strateji, işçi sınıfına karşı çok uzun süren bir taarruzun temeli olmuştur. Saldırının böylesine uzun olması, işçi sınıfının en azından bazı ülkelerde kemer sıkmaya, “fedakârlığa” vb. “artık yeter” biçiminde bir tepkiyi vermesine yol açabilir. Kriz, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle daha da derin geçecekse, sınıflar arasındaki çatışmanın sertleşmesi, belki de görülmemiş boyutlara ulaşacaktır.

Günümüz Büyük Depresyonunun ikinci özgüllüğü, işçi sınıfının bu büyük sertleşme dönemine çok hazırlıksız girmesi sonucunu yaratan bir faktördür. 20. yüzyılın Büyük Depresyonunun öncesinde modern tarihin en büyük devrimi olan Ekim devrimi yaşanmış, buradan dev bir işçi devleti olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) doğmuştu. İşçi sınıfı dünyanın birçok kıtasında sendikal ve siyasi alanlarda güçlü biçimde örgütlüydü. Birçok ülke devrimci sarsıntılar yaşamıştı, dolayısıyla işçi sınıfı deneyimli idi. Günümüz Büyük Depresyonu ise Ekim devriminin izinde ortaya çıkmış olan

39 Yanlış anlamaları engellemek için ekleyelim: Altının evrensel eşdeğer (para) olmaktan çıktığını söylemiyoruz. Bu rolünü **dolaysız biçimde oynamadığını** söylüyoruz.

işçi devletlerinin en önemlilerinin yıkılmış olduğu bir dönemin ertesinde ortaya çıkmıştır. 1989'da Doğu Avrupa'da, 1991'de Sovyetler Birliği'nde, 1990'lı yılların ilk yarısında Yugoslavya ve Arnavutluk'ta, 1990'lı ve 2000'li yıllarda ise Çin'de yaşanan olaylar bu toplumlarda kapitalizmin restorasyonu ile sonuçlanınca, kolektif her tür çözümün, sendikal mücadelenin, sosyalizmin, devrimciliğin, devrimci partilerin, büyük halk kitleleri, hatta eskiden Marksist olan kadrolar ve aydınlar arasında bile prestiji yerlerde sürünmeye başlamıştır.

Bu faktör neoliberal/küreselci taarruzun etkileriyle bir araya geldiğinde Büyük Depresyon'a işçi sınıfının birçok ülkede sendikal örgütlenme alanında çok zayıf girmesine yol açmıştır. Bundan da öte, Sovyetler Birliği'nin 1930'lu yıllarda yaşadığı bürokratik yozlaşmanın etkisi altında zaten büyük darbe yemiş olan devrimci parti anlayışı, bürokratik işçi devletlerinin çöküşü sonrasında doğan politik-ideolojik atmosferde bütünüyle terk edilmiştir. Öyleyse, bugünkü Büyük Depresyonun doğuracağı sert mücadelelere işçi sınıfı (ülkeden ülkeye durum farklılık göstermekle birlikte) genel olarak örgütsüz ve önderliksiz yakalanmıştır. Bunun özellikle siyasi alandaki ağır sonuçlarını Arap devriminde ve Akdeniz havzasında yaşanan sınıf mücadelelerinde kitlelerin büyük ölçüde önderliksiz, hatta politikasız ve ideolojisiz kalmasında görmek mümkündür. Buradan çıkan sonucu tekrar etmeye gerek var mı? İşçi sınıfının devrimci partilerini her ülkede inşa etmek ve bunları bir devrimci enternasyonalin çatısı altında birleştirmek, insanlığın geleceği açısından içinden geçmekte olduğumuz dönemde yakıcı bir önem taşımaktadır.

Günümüz Büyük Depresyonunu kendisinden öncekilerden ayıran üçüncü önemli fark, dünya ekonomisinde eşitsiz gelişmenin çok belirgin hale gelmiş olmasıdır. Kapitalizmin ileri derecede gelişmiş olduğu ülkeler krizi son derecede ağır yaşarken, "yükselen ekonomiler" adı verilen bir dizi ülke (en başta Çin olmak üzere, Hindistan, Brezilya ve başkaları) krizden etkilenmekle birlikte hâkim eğilim olarak yüksek oranlarda büyümeye devam etmektedir. 19. yüzyılın Uzun Depresyonunda da, 20. yüzyılın Büyük Depresyonunda da durum farklıydı: Kapitalist dünyanın hâkimiyeti altına girmiş, ama henüz kapitalizm öncesi veya yarı-kapitalist ekonomik ilişkiler içinde yaşamakta olan ülkeler de derhal krizin etkisi altına girmişti. Bir örnek verilecek olursa, ileri derecede kapitalistleşmiş ülkelerin sınai üretiminin çöküşü dolayısıyla hammadde, enerji ve gıda maddelerine talep hızla gerilediği için, 1929 ile 1930 arasında tek bir yıl içinde emtia fiyatları % 20'ye kadar düşüyor, bu, emperyalizme bağımlı azgelişmiş ülkelerin ekonomisinde ağır bir

durgunluk eğilimi yaratıyordu. Günümüzde ise, başta artık dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiş olan Çin'in hızlı büyümesinin yarattığı yüksek talep dolayısıyla, birçok emtia üreticisi ülke krizden etkilenmemektedir. Latin Amerika'nın bazı ülkeleri (Şili, Arjantin, Brezilya vb.) ve Avustralya gibi emtia üreticisi ülkeler bu yüzden Çin'inkine bağlı bir yüksek büyüme temposunu sürdürmektedirler.

Dünya ekonomisindeki bu ayrışmayı (İngilizce bu olguya yaygın olarak “decoupling” deniyor) uzun uzun analiz etmek, Asya'nın dünya ekonomisinde artan ağırlığının önemini anlamaya çalışmak, bunun dünya güçler dengesindeki etkilerini araştırmak başka açılardan çok önemlidir. Bizim açımızdan önemli olan bu olgunun Büyük Depresyon ile ilişkisidir. Denebilir ki, başta Çin olmak üzere bir ölçüde kendi dinamikleri sayesinde yüksek büyümeyi sürdüren ekonomilerin varlığı, Büyük Depresyonun hakiki potansiyelini şimdiye kadar göstermesine engel olmuştur. İMF'nin hesaplamalarına göre, 2012'de dünya üretiminin büyümesine “yükselen ekonomiler” % 80, gelişmiş ülkeler ise % 20 oranında katkı yapacaktır. Karşılaştırmayı biraz daha çarpıcı kılabilmek için işaret edelim ki, 2012 yılında avro bölgesinin dünya büyümesine katkısının % -1,2 olması beklenirken, Çin'in katkısı % 35 dolayında olacaktır. ABD gibi bir devin katkısı ile Hindistan gibi yoksul bir ülkenin katkısı aynı olacaktır: % 11,3.⁴⁰

Bunun anlamı şudur: Çin'de, Hindistan'da, Brezilya'da ve hızlı büyümekte olan birkaç başka yüksek nüfuslu ülkede, şu ya da bu nedenle büyüme temposu çok önemli bir düşüş gösterirse (dikkat edilirse daralmadan söz etmiyoruz, sadece çok daha düşük bir büyüme temposundan söz ediyoruz) dünya ekonomisi çok büyük bir sarsıntı yaşayacak ve kriz bugüne kadar olduğundan çok daha derin bir kriz haline gelecektir. Mesele şudur ki, bu ülkelerin Büyük Depresyon içinde bugüne kadar sürdürmüş oldukları görece hızlı büyüme, kendilerine özgü tarihsel dinamiklerin yanı sıra, birincisi, mesela Çin'de özellikle 2008-2009 resesyonu sırasında ekonomiyi canlandırma amacıyla yapılan büyük kamu harcamalarına ve, ikincisi, resesyonun ardından gelişmiş ülkelere yüz çeviren sıcak paranın bu ülkelere akmasına yaslanıyordu. Yani bir bakıma hayali sermaye bu ülkelerin görece olarak sağlıklı ekonomilerinde son bir tutunacak dal arıyordu. Ama eşitsiz gelişmenin sınırlarını burada bileşik gelişme çiziyor. Dünya ekonomisi böylesine zor bir dönemden geçerken bu ekonomilerin ilanihaye yüksek büyüme tempolarında gelişmesini beklemek doğru değildir. Bu ekonomilerde de ciddi bir

40 “GDP forecasts”, *The Economist*, 21 Nisan 2012, s. 89.

yavaşlama az çok kesin olarak gelecektir.

Bunun işaretleri birikmektedir. Çin ve Hindistan başta olmak üzere, bu ülkelerde “aşırı ısınma” belirtileri görülmektedir. Asya’nın ve Çin’in ihracatı, gerek AB ekonomisinin yeniden resesyona girmesi, gerekse ABD ekonomisinin yavaş büyümesi dolayısıyla düşmektedir.⁴¹ Bu o kadar belirgin bir gelişmedir ki, Çin’in kriz öncesinde GSYH’sinin % 10’una kadar yükselen cari fazlası bugün % 2’ye kadar düşmüştür.⁴² Son yıllarda kamu harcamalarının da desteğiyle büyüyen inşaat sektörü, iki önemli sorun barındırmaktadır. Birincisi, bu yapılaşma dalgasının içinde yer almak için borçlanan yerel yönetimler ciddi bir ödeme güçlüğüne doğru sürüklenmektedir. “Yerel yönetim finansman araçları” olarak bilinen kredilerin 1,4 trilyon dolara eriştiği hesaplanmakta ve bunların % 30’a kadar yükselen bölümünün batık kredi haline gelmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu ve başka faktörlerin etkisi altında Çin bankalarının sermaye yeterlilik rasyoları son derecede düşük bir düzeye (% 6) gerilemiştir.⁴³ İnşaat patlamasının getirdiği ikinci büyük sorun da, Çin’de de gayrimenkul sektöründe, başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerin bir bölümünde ortaya çıkmış olan türden bir balon patlaması yaşanacağına dair kaygıdır. Bu tür tehlikeli bir gelişmeyi kontrol altına alma çabasındaki devlet özellikle inşaat sektörünü kendisi ciddi biçimde gemlemeye başladığı için Çin’de gayrimenkul fiyatları yerinde saymaya başlamıştır. Bütün bunların ekonomik büyüme üzerinde etkileri hissedilmektedir: elektrik üretimi, demiryollarınca taşınan kargo hacmi, gayrimenkul sektöründe büyüme (geçen yıl Nisan ayında % 16,2 temposunda büyümekte olan sektör, bu yıl aynı dönemde % 4,2 büyümüştür), sanayi makinesi ithalatı gibi çeşitli reel göstergeler, büyümede hızlı bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır.⁴⁴

Hindistan’da gerileme daha da belirgindir. Büyük Depresyon öncesi yıllık ortalama % 10 civarında bir büyüme oranına erişmiş olan ülkede bu oran şimdilerde % 5’e gerilemiş durumdadır. Gayrisafi yatırım artışı ise % 20 düzeyinden negatif bölgeye gerilemiştir!⁴⁵

Çin, Hindistan ve benzeri ülkelerin ekonomilerinde başlamış olan bu eği-

41 “Asia Exports Slowdown Adds Pressure for Growth Measures”, Bloomberg, 10 Mayıs 2012, <http://www.bloomberg.com/news/2012-05-10/china-exports-imports-rise-at-slower-pace-than-forecast.html>.

42 *The Economist*, 17 Mart 2012, s. 70.

43 *The Economist*, 5 Mayıs 2012, s. 71.

44 “China Investment Boom Starts to Unravel”, *Financial Times*, 14 Mayıs 2012.

45 *The Economist*, 24 Mart 2012, s. 26-27.

limin olgunlaşması, dünya kapitalizminin bir can simidinin daha yok olması anlamına gelecektir.

Marx, Schumpeter, Keynes

Gerçek dünya üzerine yoğunlaşan bir yazıda bir bölümün üç düşünür arasında bir karşılaştırmaya ayrılması, okuyucuya ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Marksist kriz teorisinin bütün öteki iktisadi düşünce okullarına göre özgüllüğüne ve üstünlüğüne yaslanan bir yazıda bu çok da şaşırtıcı olmamalıdır. Yukarıda adı geçen öteki iki düşünüre kısaca da olsa değinmemiz, bunların Marksist teori (ve Keynes söz konusu olduğunda politika) üzerinde son dönemde ciddi bir etkiye kavuşmasının ürünüdür. Bu etkinin tipik bir örneği, son dönemde Marksist iktisat ve genel olarak Marksist sosyal teori konusunda dünya çapında en önde gelen otoritelerden biri olarak kabul edilen David Harvey'nin Türkçe'de yayınlanan son kitabında görülebilir.⁴⁶ Biz bu etkinin Marksistlerin krizi kavraması bakımından önemli bir engel olduğu kanaatindeyiz. Ayrıntıya girmeden açıklayalım.

Schumpeter'in etkisi sadece ideolojiktir. Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter, 20. yüzyılın en önemli burjuva düşünürlerinden biridir. Kapitalizmi, üniversitelerde okutulan neoklasik iktisadın dar sınırları dışında, çok daha geniş ufuklu bir tarzda, sosyal ve politik yaşama çok daha fazla yer vererek kavramaya yönelmiş bir düşünür. Schumpeter'i sıradan burjuva iktisatçılarından ayıran çok sayıda noktadan biri de kapitalizmin krizlerine yaklaşımıdır. Neoklasik iktisat (kendinden önce klasik ekonomi politığının ana damarı için de geçerli olduğu gibi) sistemik nedenlerden kaynaklanan krizleri yadsır, gerçek dünyada yadsınamayacak tarzda var olan krizleri de sistem dışında birtakım faktörlerle veya yanlış ekonomi politikalarıyla açıklarken, Schumpeter krizlerin kapitalizmin doğasında var olduğunu kavramıştır. Ona göre, evet, kapitalizm Marx'ın ısrarla vurguladığı gibi ancak krizlerle bezenmiş bir patikadan geçerek gelişebilir, ama bu krizler aslında tarihte yararlı bir işlev görmektedir. Krizler, kapitalizmin yeni bir teknolojik temele doğru geçebilmesi için eski teknolojik temelin tasfiye edildiği anlardır. Yeninin yerleşebilmesi için eskinin temizlenmesi gerekir. Bu yüzden krizler kendilerini birer "yıkım" anı olarak ortaya koyarlar, ama bu yıkım yeni bir şeyin yaratılmasının da yoludur. Bu yüzden Schumpeter krizlere birer "yaratıcı yıkım" süreci olarak bakar.

Buradaki ideolojik operasyonu görmemek mümkün değildir. Mesele iki

⁴⁶ D. Harvey, *Sermaye Muamması*, a.g.y., tamamı.

boyutludur. Birincisi, Schumpeter tarih boyunca gerek büyük işçi-emekçi kitlelerin, gerekse aydınların gözünde kapitalizmin prestijini ağır şekilde sarsmış olan ve hâlâ da sarsmaya devam eden krizleri yararlı göstermekte, kapitalizmin bir eksiği değil, neredeyse dehasının bir vechesi olarak sunmaktadır. Bunu Marksistlerin hiç eleştirel olmayan biçimde kucaklaması, bu tuzağa düşmektir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, krizlerin bir yönüyle kapitalizmin birikmiş sorunlarının çözümü olduğunu ilk ortaya koyan Marx'ın kendisi olmuştur. Ama Marx'ta bu konuda herhangi bir özürçülüğe yer yoktur. Tersine, krizlerin kapitalizmin ileri doğru gelişmesinin yolu olması, kapitalizmin olumlu bir yönü değil, en büyük zaafının bir ürünüdür. Kapitalizm son derecede karmaşık bir ekonomik yapıyı ve her geçen gün daha fazla toplumsallaşmakta olan bir üretici güçler bütününe planlı tarzda değil de piyasanın, olaydan sonra, körcesine işleyen mantığına göre yönettiğinden, eskinin yerine yeninin konulması sancılı bir biçim almaktadır. Yani yaratıcılık bilinçli biçimde uygulanacağına körce bir yıkım temelinde uygulanmaktadır. Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" kavramı, "yıkım var ama yaratıcıdır" demek amacıyla gelişmiştir. Marksistler ise "kapitalizmde yaratıcılık bile yıkım biçimini alıyor" demelidirler.

İşin ikinci yönü, Schumpeter'in kavramlaştırmasının krizlerin tek yönlü olarak kavranmasına yol açmasıdır. "Yaratıcı yıkım" kavramı, krizlerin ortaya çıkardığı her yıkımın "yaratıcı" olacağını ima eder. Oysa, krizler ikinci mertebeden yıkıcı bir karakter de taşıyabilir. Bununla kast ettiğimiz, krizle tıkanan kapitalist sistemin, ihtiyaçlarını karşılayamadığı alt sınıflar, en başta da işçi sınıfı tarafından devrilebileceğidir. Marx, krizlerin yeni bir kapitalist merhaleye geçişin yatağı olabileceğini keşfetmiştir, ama aynı zamanda krizlerin kapitalizmin tarihsel sınırlılığını ortaya koyduğunu da vurgulamıştır. (Bu konuya bir sonraki bölümde gireceğiz.) Yani, bir kez daha, kriz, kapitalizm için bir karar anıdır. Ya yeniden sağlığına kavuşacak ya da tarihe karışacaktır. Oysa Schumpeter'in kavramlaştırması kapitalizmin her krizden muzaffer biçimde çıkacağını tek yanlı olarak ilan etmektedir. Marx'ın kavrayışına göre deterministtir, dardır. Marksistler için Schumpeter'le birlikte keşfedilen yeni bir şey yoktur, geriye düşüş vardır. Onda doğru olan Marx'ta vardır, yanlış olanı da yine Marx'ın bakışı ortaya koyar.

Keynes meselesi çok daha çetrefilli ve karmaşık bir iştir, çünkü kapitalist ekonomiye eksik tüketimci bir bakış temelinde Keynesçi analiz, bugün bütün dünyada ve Türkiye'de Marksist teoride en yaygın içtihat halini almış durumdadır. Bu içtihadı *Devrimci Marksizm*'in güncel krizi derinlemesine

ele alan daha önceki bir sayısında uzun bir analizle çürütmeye çalışmıştık.⁴⁷ Dolayısıyla, bu kez ayrıntıya girmeyeceğiz. Üstelik bu kez tersini yapacağız. Keynesçiliğin kapitalist krizlerin anlaşılmasındaki olumlu yanlarına değineceğiz.

Keynesçi teorinin bir çeşitlemesinin burjuva iktisadında krizlerin açıklanması bakımından en yararlı düşünce damarı olduğuna işaret etmek gerekiyor. Keynes'in izleyicisi Hyman Minsky'nin adıyla özdeşleşmiş olan bu damar, esas olarak para ve kredi sisteminin kriz yaratmasının neredeyse kaçınılmaz olduğu görüşünden hareket eder. Marx'ın "aşırı kredi" ve "hayali sermaye" kavramlarına benzer biçimde, para sisteminin kırılma potansiyelini ve felâket yaratma potansiyelini işler.⁴⁸ Minsky'nin bu yaklaşımı, piyasanın her zaman rasyonel biçimde işlediği, işleyişine engeller olmadığı takdirde ortalıkta asla satılamayan fazlalar bırakmayacağı türünden safsatalarla krizlerin olasılığını yadsımdan başka bir iş yapmayan ve her büyük krizde mahcup olduktan sonra kriz bitince ortalığı yüzüstüce yeniden kaplayan özürlemeci ana damardan kat kat üstündür. Ayrıca, kapitalizmin krizlerini bu temelde kavrayan, kaçınılmazlıklarını teslim eden, tarihteki yerlerini bu temelde inceleyen çok önemli çalışmalara da esin kaynağı olmuştur.⁴⁹

Sorun şudur ki, ne Keynes'in kendisinde, ne de Minsky'de kriz eğilimleri üretim alanının çelişkileriyle ilişkilendirilir. Oysa, Marx'ın özellikle "aşırı kredi" kavramıyla açtığı para ve kredi dünyasındaki aşırı şişkinlik kapısının temelinde, genişleyen yeniden üretimin karşılaştığı sorunlar ve bunların aşılması için sermayenin kredi alanında yaptığı zorlamalar vardır. Aşırı kredi, tam da sermayenin verili bir anda üretim alanının sağladığı olanakların ötesine geçme yolundaki zorlamaların ürünü olduğu için aşırıdır. Bir kez bu zorlama başladığında, spekülasyon, balonlar ve bunların patlaması kredi şişkinliği içinde gündeme gelecektir. Ama Keynes ve Minsky'de üretim alanı ile böyle bir ilişki kurulmadığı için, şişkinliğin, spekülasyonun, balonların kaynağı gizli kalır. Kapitalizmde finans alanı ile üretim alanı arasındaki çelişik ilişki teorileştirilmemiş olur. Bu durumda, Keynes'in keyfi kavramı "hayvansal güdüler" bir *deus ex machina* olarak tabloya sokulur.⁵⁰ Kapitalist

47 S. Savran, "Keynesçilik, Fordizm, 'refah devleti'", *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010.

48 Hyman P. Minsky, *John Maynard Keynes*, Columbia University Press, New York, 1975.

49 Kindleberger, a.g.y. Bölüm 2, Kindleberger'in teorik esin kaynağını Minsky modeli olarak tanımlar.

50 Bkz. George A. Akerlof/Robert J. Shiller, *Hayvansal Güdüler*, çev. Neşenur Domaniç ve Levent Konyar, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Üretim alanına eleştirel biçimde girmekten kaçınan, daha doğrusu burjuva bakış açısı dolayısıyla bu tür bir kapasitesi olmayan Keynesçilik psikoloji alanına kaar.

İkinci ve daha önemli mesele, Keynesçi devlet müdahalesinin depresyon içindeki bir ekonomi üzerindeki etkisinin dakik biçimde formüle edilmesi gerekliliğidir. “Dakik biçimde” diyoruz, çünkü Keynesçi müdahalenin krize etkisi, öyle kolay kolay “var” ya da “yok” diye nitelenebilecek bir basitlikle ele alınamaz. Tekil ekonomilerin özgüllüğünü, dünya ekonomisinin bir parçası olarak ulusal ekonomilerin üzerindeki tahditleri vb. bir kenara bırakmak amacıyla, bir soyutlama düzeyi olarak, dış dünyası olmayan bir ekonomiyi göz önüne alacak olursak, etkiyi en genel hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz. Devlet müdahalesi her şeyden önce finans sisteminin bütünüyle batmasını ve böylece demeler sisteminin geçici bir krize düşmek yerine bütünüyle kilitlenmesini önlemek bakımından hayati bir rol taşır. Merkez bankasının sistemde oynadığı nihai kredi mercii (“lender of last resort”) görevi, kapitalist banka, borsa ve genel olarak finans sistemi için vazgeçilmez bir güvencedir. Neoliberal budalalık yıllarında devlet müdahalesini aşağılayan iktisatçılar sürüsünün, finansal çöküş başlar başlamaz, kamulaştırma dhil devletin her yöntemle ve bu arada yıllarca küçümsenmiş “para basma”nın yeni adı olan “miktar genişlemesi” aracını da kullanarak finans kesimini kurtarmasına taraftar hale gelmesi, ham ervahın başını bu hakikate çarpmasından başka bir şey değildir.

Dar anlamda Keynesçilik bunun ötesinde bir şeydir. Nihai kredi mercii olarak merkez bankası, Keynes ncesi bir kurumdur. Keynesçilik, başka ekollerden, para politikası (faiz oranı ve para miktarı üzerinde oynamalarla üretim miktarını ve fiyatları düzenleme) ve maliye politikası (aynı düzenlemeyi vergiler ve harcamalar üzerinde oynamalarla gerçekleştirme), ama özellikle de bu sonuncusu ve onun da kamu harcamaları ayağı ile ayrılır. Yani elimizdeki esas soruna asıl şimdi geliyoruz. Meseleyi dar anlamda kamu harcamalarıyla sınırlayarak ele alacağız. Başka yerlerde Keynesçilik hakkında söylediklerimizin dşndrebileceğinden farklı olarak belirtelim: Kamu harcamaları, krizdeki bir ekonomi üzerinde canlandırıcı bir etki yaratır, büyüme oranını negatif alandan pozitif alana çekebilir ya da zaten pozitif olan bir büyüme oranını yükseltebilir. İki ayrı dönemden iki çarpıcı rnek. Bilindiği gibi, 1930’lu yıllarda F. D. Roosevelt iktidara gelince uygulamaya koyduğu New Deal programının bir parçası olarak kamu harcamalarını arttırdı. Bu sayede 1933’e dek daralmış olan ekonomi, 1933-37 arasında hızla büyüdü. Ama 1937 yılında kamu harcamaları azaltılır azaltılmaz büyüme

yine daralmaya döndü.⁵¹ İkinci örnek yine ABD ekonomisinden ama günümüzden. Fitch derecelendirme kuruluşu ve Oxford Economics'in birlikte yaptığı bir çalışmaya göre, ekonomiyi canlandırma amaçlı kamu harcamaları 2008'den bu yana ABD'de büyümeyi 4 yüzde puanı arttırmış bulunuyor. Yani bu harcamalar olmasa idi, son yıllarda % 2-3 bandında büyümekte olan ABD ekonomisi, 2008'den bu yana sürekli olarak resesyonda olacaktı.⁵²

Keynesçi maliye politikasının bu etkiyi yaratıyor olması, birçok Marksist iktisatçının depresyonun Keynesçi politikalarla aşılabileceği yanılsamasına kapılmasına yol açıyor. Monthly Review ekolü, düzenleme okulu ya da David Harvey gibi, bütün kapitalizm ve kriz analizlerini eksik tüketim teorisi üzerine yerleştirmiş odakların bu yanılsamaya kapılması kolayca anlaşılabilir bir şey. Ama Anwar Shaikh gibi, hayatı boyunca eksik tüketim teorisine karşı mücadele vermiş, krizi geçmişte de bugün de kâr oranının düşüş eğilimi yasası temelinde açıklamış bir Marksist iktisatçı, doğru biçimde bir depresyon olduğunu tespit ettiği günümüz krizinin kamu harcamaları temelinde aşılabileceğini savunuyorsa, burada deşilmesi gereken bir sorun var demektir.⁵³ İşçi hareketinde ve solda Keynesçilik genel anlamıyla sosyal demokratik bir sınıflar arası uzlaşma ve reform politikasının teorik temelidir.⁵⁴ Çünkü kamu harcamaları, başka hiçbir maliyet getirmeden büyümeyi arttırıyorsa, her iki ana sınıfın da çıkarınadır demektir. Shaikh'in kendi teorisinin genel mantığına aykırı olarak Keynesçi kamu harcamalarına bu kadar güven duyması, ancak politik ufkunun son yılların ve onyılların umutsuz manzarası dolayısıyla "gerçekçi" reformlarla sınırlanmış olmasından kaynaklanabilir.

Depresyon döneminde ekonominin kamu harcamaları (veya para politikası) yoluyla Keynesçi yöntemlerle canlandırılması ancak geçici olabilir. Çünkü kamu harcamaları da, para miktarı da devletin özgürce, hiçbir tahdit olmaksızın arttırabileceği bedava armağanlar değildir. Bunları kullanmanın

51 Marcel ve Taïeb, a.g.y., s. 150.

52 *The Economist*, 5 Mayıs 2012, s. 8.

53 Shaikh'in son makalesini (bkz. dipnot 5) şu kaynaklarla karşılaştırınız: Anwar Shaikh, "Günümüz Dünya Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı", *Onbirinci Tez*, sayı 1, Kasım 1985 ve Anwar Shaikh, "Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş", N. Satlıgan/S. Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, a.g.y. içinde.

54 Tek tek teorisyenler ile bu politik tavır arasında bire bir zorunlu bir bağıntı olmadığını, bu konuda yazmış olduğumuz, yukarıda referans yaptığımız yazımızda Rosa Luxemburg üzerinden ortaya koymuştuk. Bu sefer de yukarıda saydığımız odaklardan en azından Monthly Review ekolünün böyle bir sosyal demokrat reformizm hayaline kucak açan bir ortam olmadığını ekleyelim. Harvey, son kitabında "ne yapmalı?" sorusunu tartışırken bu yöne meylenmiyor. Buna karşılık, düzenleme okulunun düzen içi karakterinden en ufak bir kuşku duyulamaz.

bedeli vardır. Kısaca değinelim. Birincisi, kamu harcamaları tam da daralan üretim dolayısıyla vergi gelirlerinin azaldığı bir dönemde bütçe açıklarına yol açarak kamu borçlarını şişirir. Şayet üretim alanında bir tahdit yoksa, artan üretim vergi gelirlerini de yükselteceğinden, bütçe açıkları da borçlar da bir süre sonra kapatılabilir. Ama şayet üretim alanında birtakım sorunlar tahdit oluştuyorsa, büyüme yeniden tökezler, bütçe açığı yeniden büyür, kamu borcu ekonomiyi sıkıştırmaya başlar. Kamu harcamalarının kısılması zorunlu hale gelir. Bunu devlet kaale almayacak olursa, tahvil piyasasında yaşanan sarsıntılar sonucunda devlete verilen borcun faizinin aşırı yükselmesi, “piyasalar”ın (yani finansal sermayenin) devleti köşeye sıkıştırmasıyla sonuçlanır.⁵⁵ İkincisi, para miktarının artırılması ya da faiz oranının (bugün hemen hemen bütün ileri kapitalist ülkelerde olduğu gibi) sıfıra düşürülmesi, büyüme her şeye rağmen sınırlı kalırsa ciddi bir enflasyon tehlikesi yaratır.⁵⁶ Üçüncüsü, hem maliye politikası, hem de para politikası, şayet büyüme oranını ve üretimi arttırıyorsa, istihdamın artmasına ve ücretlerin yükselmeye başlamasına yol açar. Oysa, sermayenin krizini aşmak için ücretlerin geriletilmesi gerektiğine yukarıda değinmiştik. Dolayısıyla, büyümenin önünde yeni bir tahdit oluşur.

Kısacası, bir depresyon döneminde kamu harcamaları ve para politikası büyüme ve işsizlik alanlarında geçici bir rahatlama sağlayabilir, ama bu rahatlamanın kalıcı olabilmesi için üretim alanındaki sorunların çözülmüş olması gerekir. Oysa bu sorunların çözülmesi için önkoşulun sermayenin değersizleşmesi olduğunu yukarıda görmüştük. Büyümenin geçici olarak yükselmesi ise bu süreci engeller. Dolayısıyla, kriz çözülmemiş olarak kalır. Kalınca da aşırı kamu borçluluğundan, ucuz para politikasından ve ücret artışıyla doğan bütün sorunlar yeniden ve yeniden su yüzüne çıkar. Keynesçilik, bir ilk adımda depresyona çare olarak görünür, ama onu sürekli olarak yeniden depreştirir.

55 Biz burada dış dünyası olmayan bir kapitalizm varsayımı altında çalışıyoruz. Bu varsayım kaldırıldığı takdirde, metinde söylenenler, Avrupa’nın güney çeperindeki ülkeler ve İrlanda için somut açıklamalar haline gelir.

56 Aslında, bugün ileri kapitalist ülkelerde faiz oranı sıfır değildir, negatiftir. Çünkü, düşük de olsa, her ülkede bir miktar enflasyon vardır, dolayısıyla nominal sıfır faiz oranı, negatif reel faiz oranı demektir. Yani borçluya borç aldığı için üzerine para ödenmektedir! Metinde argümanı zorlaştırmamak için değinmediğimiz bir komplikasyona da bu vesile ile değinelim. Negatif reel faiz oranı politikası, devletin borçluluğunu arttırmasını teşvik ederek bir önceki sorunun daha da keskinleşmesine yol açar. (Bkz. *The Economist*, 24 Mart 2012, s. 68.)

Kapitalizmin tarihi gerilemesinin ifadesi

İçinden geçmekte olduğumuz büyük krizi, ne kadar doğru olursa olsun, yalnızca teknik bir anlamda kâr oranının düşüş eğiliminin 1960'lı yılların sonundan itibaren güncelleşmesinin ürünü olarak kavramak, öteki yaklaşımlardan ne kadar üstün olursa olsun, yetersizdir. Gerçek Marksist kavrayış, bu krizi kapitalizmin tarihsel gerilemesinin, yani üretici güçlerin daha ileri gelişmesinin önünde artık bir engel haline gelmesinin bir ifadesi olarak görmeyi gerektirir. Bu konuyu başka bir çalışmamızda ayrıntılı olarak ele almış olduğumuz için burada özetlemekle yetineceğiz.⁵⁷

Kapitalizm, küçük ölçekli ve birbirinden görece olarak kopuk üretim birimlerinden oluşan ekonomiyi, elbirliği, manifaktür ve makineli fabrika üretimi (büyük sanayi) yoluyla adım adım toplumsallaştırır. Elde ettiği artı değeri arttırabilmek için üretici güçleri sürekli olarak daha karmaşık, daha büyük ölçekli bir üretim yönünde geliştirmek zorundadır. Üretim dört anlamda bütünüyle toplumsallaşır. Birincisi, tekil üretim biriminde hem ölçek büyür ve daha çok sayıda işçiyi tek bir üretim organizmasının parçası haline getirir; hem de her işçinin yaptığı iş ayrılmaz biçimde ötekilerin ve genel olarak kolektif işçinin emeğinin bir parçası haline gelir. İkincisi, özellikle emperyalist çağda, birçok üretim birimi, bu arada ayrı dallardan birimler de tek bir sermayenin çatısı altında toplanır ve birbirleriyle piyasadan bağımsız biçimde ilişkilendirir. Dev şirketler, holding, *keiretsu*, *zaibatsu* ve başka isimler altında çok sayıda üretim sürecini birbirine bağlar, şirket içinde planlama ekonominin koskoca adalarını piyasanın mantığından kopartır. Üçüncüsü, birbirlerinden bağımsız bir üretim planlaması içinde olan üretim birimleri, şirketler ve sektörler, bir ülke ekonomisi içinde karşılıklı olarak birbirlerine kopmaz bağlarla bağlanırlar, her biri birbirine muhtaç hale gelir. Dördüncüsü, dünya ekonomisinin bağrında bütün ekonomiler, sadece ticaret bağları ile değil, aynı zamanda sermaye ve işgücü akımları ile de birbirleriyle iç içe geçer, karşılıklı bir bağımlılık temelinde bütünleşirler.

Bu toplumsallaşma gittikçe artan ölçüde piyasanın üretimi tekil sermayedarın seçişlerine bırakan ve toplumsal bakımdan olaydan sonra (*ex post*) onaylayan mantığıyla çelişkiye girer, gittikçe daha fazla, daha büyük ölçekli, coğrafi olarak daha yaygın bir karakter taşıyan planlamayı gerekli hale getirir. Bu yüzden üretimin toplumsallaşması ile mülk edinmenin özel niteliği

57 “Kapitalist kriz mi, kapitalizmin krizi mi?”, Sermin Sarıca (der.), *Tülay Arın'a Armağan: İktisat Yazıları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2010 içinde. Ayrıca bkz. Sungur Savran, “Capitalist Crisis or the Crisis of Capitalism?”, E. Ahmet Tonak (ed.), *Critical Perspectives on the World Bank and the IMF*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2011.

gittikçe daha fazla çelişki içine girer. Ama çoğunlukla inanıldığı gibi, bu çelişki sermayenin üretici güçlerin daha ileri doğru gelişmesine **mutlak** bir sınır getirmesi biçiminde çıkmaz ortaya. Sermaye (tek tek sektörlerde rekabetin/tekelin ihtiyacı, sermayenin amortismanının vb. gerekleri dolayısıyla ortaya çıkabilecek geçici ve mevzii durumlar dışında) ne temel bilimlerin araştırma kapasitesini tahrip eder, ne temel bilimlerin bulgularının yeni teknolojilere dönüştürülmesini engellemeye çalışır, ne de bu teknolojilerin üretim süreçlerinde kullanılmasını durdurur. Sermayenin üretici güçlerle içine girdiği çelişki, sermayenin kendi geliştirdiği üretici güçlerle başa çıkamaması biçiminde tezahür eder. Krizler, bu tezahürün belirgin anıdır. Marx'ın ifadesiyle:

Sanayinin ve ticaretin tarihi, onyıllardan beri, modern üretici güçlerin, modern üretim koşullarına karşı, burjuvazinin ve onun egemenliğinin varlık koşulu mülkiyet ilişkilerine karşı isyanının tarihinden başka bir şey değildir. (...) Bu konuda, tüm burjuva toplumunun varlığını dönemsel yinelenmeleriyle her keresinde daha tehdit edici bir biçimde sorguya çeken ticari bunalımların sözünü etmek yeterlidir. Bu bunalımlar sırasında yalnızca mevcut ürünlerin değil, daha önce yaratılmış üretici güçlerin de büyük bir kısmı dönemsel olarak tahrip ediliyor.⁵⁸

İşte kapitalizmin tarihinin büyük depresyonları tam da bu isyanın en ileri biçimine büründüğü anlardır. İçinden geçmekte olduğumuz Büyük Depresyon bu anlamda kapitalizmin olanaklarını tüketmekte olduğunun yeni ve çarpıcı bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Şarlo L'si, Komünizmin K'si

Günümüzün Büyük Depresyonu ilk patlak verdiğinde, krizin hızla sona ereceğini sanan iktisatçılar ile toparlanmadan kuşkusu olmamakla birlikte resesyonun biraz daha uzun süreceğini düşünenler arasındaki tartışmada, ilkinin görüşü V harfi ile (ani ve hızlı düşüş ardından hızla toparlanma), ikincisinin görüşü ise U (biraz daha uzun bir resesyon, biraz daha geç bir toparlanma) harfi ile sembolize ediliyordu. Ayraksı duranlar arasında örneğin Nouriel Roubini'nin “çifte dip” (“double dip”, yani toparlanmayı ikinci

58 *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, çev. M. Erdost, 3. Basım, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 115.

bir resesyonun izlemesi) görüşü ise W harfi ile gösteriliyordu.⁵⁹ V'nin de U'nun da birer öngörü olarak iflas ettiği açıktır. Normal resesyonların etkisi en fazla bir-iki yıl hissedilirken, dördüncü yılını doldurmakta olan bu krizde gelişmiş ekonomilerin temel göstergelerinin hâlâ 2007 yılının düzeyine dönmemiş oluşu ("Proust endeksi"ni hatırlayın) bunun en açık göstergesidir. W şimdiden gerçekleşmiştir. ABD henüz yeniden resesyona düşmemiş olmakla birlikte, gerek Avro bölgesi ekonomileri, gerekse Britanya bugün "çifte dip" öngörüsüne uygun olarak yeniden resesyona girmişlerdir. Ne var ki, gerçekçi bir iktisatçı olarak yaptığı kötümser önerilerle son dönemde dikkatleri üzerine çeken, kimilerince "kâhin" olarak nitelenen, kendisi ise *Wall Street Journal* ile yaptığı bir görüşmede⁶⁰ Marx'ın "kehanetleri"ni öven Roubini'nin "çifte dip" öngörüsü, doğru çıkmakla birlikte, anlamca çok derin değildir. Çünkü beraberinde şu soruyu getirir: Peki ya sonra? En azından düz bir okuma, Roubini'nin ikinci resesyondan sonra dünya ekonomisinin düze çıkacağını düşündüğü izlenimini uyandırabilir. Bu ise bizce gerçekliğe bütünüyle aykırı olur. Roubini'nin ikinci "dip" gerçekleştikten sonra gelecek hakkında ne söyleyeceği şimdilik belirsizdir.

Biz Lehman Brothers'ın iflasıyla birlikte yaşanan çöküşün ertesinde, dünya ekonomisinin geleceği için V, U ya da W'nin hiç yeterli olmadığını ifade ederek, geleceği en iyi sembolize edecek harfin L olduğunu ileri sürmüştük. Yani düşüşün ardından uzun bir durgunluk. Durgunluğun uzun süreceğini vurgulamak için de Şarlo'nun uçları biraz havada pabuçlarını hatırlatarak bunun yatay bölümü uzun bir "Şarlo L'si" olacağını belirtmiştik.⁶¹ Meğer bu düşüncemizi paylaşan pek güçlü bir müttefikimiz varmış! Bir zamanlar (aynen Kemal Derviş gibi) Dünya Bankası'nda Başkan Yardımcısı (ve ayrıca baş ekonomist) görevinde bulunmuş ve bu sayede "Nobel İktisat Ödülü"

59 Bu "çifte dip" teriminin Türkçesi'nin öyküsü biraz komik. İngilizce'de dalmak, inmek, düşmek gibi anlamlar taşıyan "dip" sözcüğü, terimin Türkçesi'nde sanki İngilizce'de kelime Türkçe'deki ile aynı anlamı taşıyormuş gibi kullanılıyor. Tabii Roubini'ye, kendisinin amaçlamadığı bir şey söylenmiş oluyor: bu ikinci "dip" in (yani düşüşün) gerçekten Türkçe'deki anlamıyla bir "dip" olduğunu Roubini belki de söylemiyor. Belki bir üçüncü ve daha derin düşüş de olabilir. Terimin daha doğru bir çevirisi örneğin "çifte daralma", "çifte gerileme", haydi daha aslına yakın olacaksa "çifte düşüş" olabilir. Ama Türkçe literatürde "çifte dip" çok yaygın olarak kullanıldığından biz de galatı meşhur kuralınca onu kullanıyoruz.

60 "Karl Marx was right", *Wall Street Journal*, 12 Ağustos 2012, <http://online.wsj.com/video/68EE8F89-EC24-42F8-9B9D-47B510E473B0.html>.

61 "V mi, U mu, Şarlo L'si mi?" *Mavi Defter*, 1 Mart 2009, http://www.mavidefter.org/index.php?option=com_content&view=article&id=658:v-mi-u-mu-sarlo-lsi-mi&catid=55:sungursavran&Itemid=93. Aynı yazı bu dergide de yayınlandı: *Devrimci Marksizm*, sayı 9, Mart 2009. Ayrıca bkz. "Şarlo L'si", *Radikal*, 26 Haziran 2010.

olarak anılan İsveç Merkez Bankası ödülüne layık görülmüş⁶², ama daha sonra aniden “küreselleşme”nin ve neoliberal ana damarın bir eleştirmeni haline gelen Joseph Stiglitz’in kriz patlak verir vermez, Amerikan ekonomisinin geleceğinin en iyi L harfiyle temsil edilebileceğini yazdığını öğrenmiş bulunuyoruz.⁶³ Bunu keşfetmemizi olanaklı kılan ise, bu teşhisinde 2012 yılında da ısrar ediyor olduğunu ortaya koyan yeni bir demeci.⁶⁴

Roubini ve Stiglitz 2008’de içine girmiş olduğumuz krizin derinliğini erkenden teşhis eden burjuva iktisatçılarından. Solda daha çok saygı gören bir başka Nobel sahibi Krugman krizin ağırlığını vurgulamakla birlikte bir süre kararsız kalmıştı. Bizim Şarlo L’si nitelememizi yaptığımız aşamada o henüz İMF terminolojisi olan “Büyük Resesyon”u kullanıyor, yine de yaşanan krizi Büyük Depresyon ile karşılaştırdığında dönemin bir “yarım Büyük Depresyon” olduğunu belirtiyordu.⁶⁵ Ne var ki, 2009 baharından itibaren doğan yanılsamalar (“yeşil filizler” tartışması hatırlansın) 2010 Mayıs’ında Yunan depremi ile sarsılınca, Krugman da aşikâr gerçeği teslim eden gerçekçi iktisatçılar kervanına katılarak içinden geçmekte olduğumuz dönemin “Üçüncü Depresyon” olduğunu teslim edecekti.⁶⁶

Yine de bu eğlenceli öyküler bize Marksist Büyük Depresyon tespiti ile burjuva iktisatçıların teşhisi arasındaki farkları unutturmamalı. Burjuva iktisatçıları böyle bir saptamayı ekonomik alanla sınırlı tutar, buradan teorik olarak temellendirilmiş siyasi, ideolojik vb. sonuçlar çıkarmazlar. Oysa bizim için içine girilen dönem, karakteri gereği, toplumsal yaşamın ekonomi dışında kalan bütün öteki alanlarını da köklü olarak etkilemekle kalmaz. Büyük Depresyon’un nasıl bir çözüm ile sonuçlanacağı doğrudan doğruya sınıf mücadelelerinin ve politik gelişmelerin sonucu olarak belirlenir. Başka biçimde söyleyelim: **Bir kez bir Büyük Depresyon dönemi başladığında, artık baskın unsur ekonomi değildir, politikadır.**

İkincisi, onlar için kapitalizmin krizi çözmesi zor olabilir ama kapitalizm krizi şöyle ya da böyle çözecektir. Biz ise bu krizin kapitalizmin devrilme-

62 Stiglitz’in Dünya Bankası’ndaki görevi 1997-2000 yılları arasına düşüyor. Nobel Ödülü’nü ise 2001’de alıyor!

63 Joseph Stiglitz, “Reversal of Fortune”, *Vanity Fair*, Ekim 2008.

64 “Joseph Stiglitz’s simple, 4-step plan to solving America’s debt crisis”, 10 Ağustos 2011, <http://finance.yahoo.com/blogs/daily-ticker/joseph-stiglitz-simple-4-step-plan-solving-america-120134116.html>. Stiglitz burada L biçimini alacak bir gelişmenin ABD ekonomisi için “en iyi senaryo” olduğunu söylüyor. Ayrıca, L harfinin Japonya’nın iki onyıldır yaşadığı duruma da işaret ettiğini belirtiyor. Yani Stiglitz en az bizim kadar ciddiye alıyor krizi.

65 Aktaran E. Ahmet Tonak, “Büyük Resesyon? Yarım Depresyon?”, *BirGün*, 11 Nisan 2009.

66 Paul Krugman, “The Third Depression”, *New York Times*, 27 Haziran 2010.

siyle ve sosyalizmin kurulmasıyla sonuçlanabileceğini söylüyoruz.

Ölümüne bir mücadele başlamıştır. Ya burjuvazi işçi sınıfına, emekçilere, ezilenlere, gençliğe sefaleti dayatarak, muhtemelen ağır savaşlar yaşatarak, hatta insanlığı barbarca uygulamalara maruz bırakarak krizini çözecektir; ya da işçi sınıfı toplumun çoğunluğunu kendi etrafında toplayarak iktidarı eline alacak ve tarihsel olarak gününü tamamlamış, her hücrelerinden şiddet ve sefalet fışkırmaya başlayan kapitalist sistemi ortadan kaldıracaktır. Ara yol yoktur.

Bu böyle ise, işçi sınıfından, emekçilerden ve ezilenlerden yana olan herkes, olağan bir dönemde yaşamadığımızı, mücadelelerin sonucunda insanlığın, uygarlığın, hatta bütün canlıların ve gezegenin geleceğinin belirleneceğini fark ederek mücadelenin içine girmelidir. Son otuz yılı “devrimler çağı bitti” diye geçirenler, sınıf mücadelesine veda edenler, şimdi, Arap devrimleri ve Avrupa’nın güneyinde yaşanan sınıf mücadeleleri bu temelsiz tezlerini yerle bir edince, devrime deprem gibi, sel gibi, tsunami gibi kendiliğinden olup bitecek bir şey gibi bakmaya başladılar. Hatta “tamam devrim olabilir, ama bakın başarılı olamıyor” gibilerden artçı bir savunma hattına çekildiler. Onlara, devrimlerin zafere kavuşmasının koşulunun işçi sınıfı karakteri taşıyan devrimci partiler ve bu partileri bir araya getiren bir devrimci Enternasyonal, bir dünya partisi olduğunu bir kez daha hatırlatalım. Öyleyse beklemekle olmaz. İnsanlığı seven bugünden tezi yok işçi sınıfının devrimci partisini inşa etme mücadelesine katılmalıdır. Şayet bu mücadele başarıya ulaşırsa, krizin geleceğini en iyi anlatacak harf K olacaktır. Komünizmin K’si.

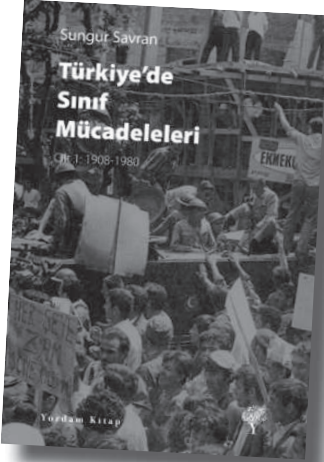
Mayıs 2012

Kitap Tanıtımı

***İkinci basım
çıktı!***

*Kod Adı Küreselleşme
21. Yüzyılda Emperyalizm
Sungur Savran
Yordam Yayınları*

***Üçüncü basım
çıktı!***

*Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1
Sungur Savran
Yordam Kitap*

Yunanistan ve Avrupa'nın gerileyişı¹

Savas Mihail-Matsas

Edgar Allen Poe'nun *Çalınan Mektup* öyküsünden sonra şu gayet iyi bilinir oldu: bir sırrı saklamak için en iyi yer en açıktaki yerdir. Bugünkü Yunanistan, Majesteleri'nin gizli itirafını, yani Avrupa Birliği projesinin tümüyle iflas ettiğinin ilanını içeren çalıntı mektubu saklamak için dünyadaki en açık yer.

Ne ana akım medyanın propaganda seli, ne de Kuzey ve Batı Avrupa'da Yunanlılar hakkında yayılan “tembel ve doğuştan düzenbazlar” gibi ırkçı iğrençlikler, kimseyi henüz çözülmemiş Yunan borç krizine dair bitmek bilmeyen destanın sadece bir ‘ulusal istisna’yı gösterdiğine ikna edemez. Eğer bu böyleyse, Avrupa'nın toplam GSYH'sının sadece yüzde 2.7'sini temsil eden görece olarak küçük bir ekonominin geleceği küresel kapitalizmin tüm metropol merkezlerinin üzerinde neden korkutucu bir hayalet gibi dolaşıyor? Son iki sene içinde neden bir AB konferansının ardından diğerini böyle

1 Bu makale, ilk kez *Critique* dergisinin 25 Şubat 2012'de London School of Economics'de düzenlediği “Küresel Kapitalizm ve Ekonomik Krizler: Geçmiş, Şimdi ve Gelecek” başlıklı konferansta sunulan metnin yeni ve genişletilmiş versiyonudur.

yoğun -ve verimsiz- biçimde meşgul ediyor?

Finans kapitalin küreselleşmesi koşulları altında [ülkeler arası] karşılıklı bağıllığın yüksek derecede gelişimi, 2007-2008’de yaşanan içe doğru patlamanın ardından, bizzat küresel sistemin Nemesis’i [öç tanrıçası] haline geldi. Yunan gazetesi *To Vima*’nın Avrupa’daki finans ve bankacılık krizine dair röportaj yaptığı bir Goldman Sachs yetkilisi “bir zincirin dayanıklılığı ancak en zayıf halkasının dayanıklılığı kadardır” demektedir.² Yunanistan, uluslararası ve Avrupa kapitalist zincirindeki en zayıf halka.

Bu nedenle, Yunan trajedisini, çok geçmeden, benzer kurtarma paketlerini yine benzer acımasız kemer sıkma koşullarıyla kabul etmek zorunda kalan İrlanda ve Portekiz’in benzer kaderleri; ve daha sonra da İspanya’nın ve hepsinden önemlisi İtalya’nın çok daha tehlikeli kamu borç krizleri takip etti. Dahası, Fransa’nın üç “A” konumunu kaybetmesi de dahil olmak üzere çok sayıda AB ülkesinin kredi notunun düşürülmesi, AB’nin artık yalnızca çevresinin değil ama bizzat merkezinin, yani Avrupa ekonomisinin Fransız-Alman ekseninin darbe aldığını gösterdi.

Atlantik Okyanusu’nun diğer yakasında ise, ABD otoriteleri ve Avrupa’ya fazlaca açılmış olan ABD bankaları, giderek büyüyen endişelerini gizleyemiyorlar. Devlet memurları, finansçılar ya da ana akım analistler için, sadece Yunanistan’ın iflasını değil, tüm Avro bölgesinin, küresel bir finansal erimeye yol açacak ve zaten kötüye gitmekte olan küresel Büyük Resesyonu (ya da daha ziyade Uzun Depresyonu) hızlandıracak biçimde gerçekten çöküşünü açıkça dile getirmek artık bir tabu değil. Bu tür bir kıyamet senaryosuna göre Yunanistan’ın iflası, Lehman Brothers II olarak adlandırılabilir. ölçüde yıkıcı bir rol oynayabilir.

İkinci Yunan kurtarma operasyonu konusundaki bölünme

Uzatmalı Yunan borç destanındaki son kritik perdeye, yani ikinci Yunanistan kurtarma operasyonuna yol açan uzun tartışmalar sırasında, Almanya Maliye Bakanı Wolfgang Schäuble ile Almanya, Hollanda ve Finlandiya’da onun gibi düşünenler, kıyamet senaryosuna karşı çıkarak, Yunan iflasından yana argümanı desteklediler. [Schäuble ve onun gibi düşünenler] Avrupa Finansal İstikrar Fonu’nun (AFİF) işleyişi ve yakında devreye girecek olan Avrupa İstikrar Mekanizması (AİM) sayesinde, AB’nin şimdi büyük etkilerle ve yayılma riskleriyle başa çıkabilmek için çok daha iyi donanımlı olduğunu iddia ediyorlardı. Güvenlik kalkanı, görünüşe göre, Avrupa Merkez

² *To Vima*, 15 Ocak 2012.

Bankası'nın Uzun Vadeli Yeniden Finanse Etme Operasyonu (UVYRO) aracılığıyla bankalara düşük maliyetli likidite -yalnızca yüzde bir faizle üç yılda geri ödenecek olan bir trilyon avrodan fazla kaynak- sağlama politikası ile daha da sağlamlaştırılmıştı. Herr Schäuble'nin anımsamaya değer sözlerine göre, Yunanistan'a yeni bir "kurtarma paketi" sağlamak "dipsiz bir çukura milyarlarca avro dökmek" anlamına gelecekti.

Schäuble çizgisine, üç A'lı kredi notları düşmüş olan ve böylesine "kural-sız" ya da "kurallı" bir Yunan iflasının muazzam tehlikelerini vurgulayan bir AB üye ülkeleri bloğu şiddetle karşı çıktı: çevredeki AB ülkeleri ve en önemlisi de Sarkozy'nin Fransa'sı ile Monti'nin İtalya'sı – bir Yunan iflasının ertesinde yaşanabilecek bulaşıcı tsunamiye kurban gidecek ilk adaylar. Almanya Başbakanı Angela Merkel'in bile kendi Maliye Bakanı'nın konumuna mesafe koymak zorunda kalması, Avrupa'nın hakim sınıfları arasındaki derin bölünmenin bizzat Alman burjuvazisinin içine uzandığını sergiledi.³

Bir anlamda, karşıt taraflardan her ikisi de kısmen haklı – ve eşit ölçüde haksız. 19-20 Şubat'ta Avro Grubu toplantısında zorlu bir sürecin ardından nihayet ulaşılan yeni anlaşma bunu gösterebilir.

[Bu anlaşma] Yunanistan'ı kurtarmak için, Yunan devlet tahvillerinin nominal değeri üzerinden yüzde 53'lük bir 'saç tıraşı' kesintisinin özel tahvil sahipleriyle kararlaştırıldığı bir ÖSK (Özel Sektör Katılımı) ile bağlantılı olarak, 130 milyar avroluk bir paket içeriyor.⁴ [Anlaşma] Mayıs 2010'daki ilk kurtarma operasyonunun önceki memorandumu ile zaten harap olmuş bir topluma dayatılmak üzere, yeni tahrip edici "kemer sıkma" sosyal yamyamlık tedbirleri getiren bir memoranduma bağlı.

Bir önceki memorandum toplumsal anlamda bir felaket (Yunanlıların üçte birinden fazlası şimdi yoksulluk sınırının altında yaşıyor, gençlerinse yarısı işsiz) ve ekonomik anlamda sefil bir başarısızlıktı. 2010 yılında borçlar GSYH'nın yüzde 120'si düzeyindeydi; 2011'de ise, 'kurtarma' operasyonundan bir yıl sonra, artık sürdürülmesi olanaksız olan yüzde 169 düzeyine yükselmişti. Yeni kurtarma operasyonunun amacı borcun büyüklüğünü 2020 yılında yüzde 120.5'e indirmek, yani 2010 yılındaki başlangıç noktasından biraz daha yükseğe.

Schäuble, alışılmış Töton zarafeti ile, dipsiz bir kuyuya atılan milyarlarca avrodan söz etmekte kendi açısından haklı. Yunan borcunun 2020'de en az

3 Gerrit Wiesmann ve Quentin Peel, "Berlin Split on Greek Bail-out", *Financial Times*, 17 Şubat 2012, s. 2.

4 Peter Spiegel ve Alan Beattie, "Eurozone Looks to Pare Back 170 bn Euros Cost of Second Greek Rescue Package", *Financial Times*, 20 Şubat 2012, s. 1.

yüzde 160 düzeyinde olacağını hesaplayan IMF'nin borç sürdürülebilirliği analizindeki rakamlara bakılırsa, ikinci Yunanistan “kurtarma planı” gerçekçilikten tamamen uzak.

Memoranduma göre yüzde 120.5'lik bu imkansız hedefin önkoşulu, 2013'ten itibaren Yunan ekonomisindeki (borç yükümlülükleri ödendikten sonra kalan) yıllık faiz dışı fazlanın düzenli olarak artması. En vahşi durgunluk tedbirleri (tüm ücretlerde yüzde 22, emekli maaşlarında yüzde 20'ye varan kesinti, kamu sektöründe Nisan 2012'ye kadar 15 bin ve 2014 sonuna kadar toplam 150 bin devlet memurunun işten çıkartılması, daha fazla hastanenin, okulun ve üniversitenin kapatılması vb.) sonucunda 2011'de yüzde 7 küçülen ve 2012'de yüzde 6 daha küçülmesi beklenen bir ekonomide bu nasıl olacak?

Diğer yandan, Schäuble çizgisinin karşıtları, bir Yunan çöküşünün, dayanılmaz bir borç dağı altında ezilmiş, aşırı kırılğan bir bankacılık sistemine ve daralan bir ekonomiye sahip Avro bölgesi üzerindeki korkutucu sonuçlarında ısrar etmekte haklılar. AFİF ile AİM'nin – 750 milyarla bir trilyon avro arasındaki – toplam kaynakları, ulusal borcu 1.9 trilyon avro olan ve toksik İspanyol tahvilleri ile dolu İtalya'ya olduğu kadar, toksik Portekiz tahvilleri ile dolup taşarak harap olan İspanya'ya da yönelecek kaçınılmaz bir yayılma ile başa çıkamayacaktır – ki bu arada Portekiz'in kendisi de devlet borçlarının bir kısmının tıraşlanmasını ve yeniden kurtarılmasını istemektedir.

Özel tahvil sahipleri adına ÖSK pazarlıklarını yürütmüş olan Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF), daha sonra Reuters tarafından açığa çıkarılan 18 Şubat 2012 tarihli bir iç dökümanında⁵, Yunan iflasından kaynaklanacak kayıpların bir trilyon avro civarında olacağını ve hem İspanya hem de İtalya için acil kurtarma operasyonları gerekeceğini belirtmekteydi.

AMB tarafından gerçekleştirilecek olan UVRO ise kılık değiştirmiş bir Parasal Genişlemeyi (*Quantitative Easing*) temsil eder; James Mackintosh'un sözleriyle “yararlı bir kurgu”dur⁶, sonuçları da çok kısa vadelidir. Mario Draghi liderliğindeki AMB, Aralık 2011 ve Şubat 2012'de para basmak ve Avrupa bankalarına likidite sağlamak suretiyle, donmuş olan bankalar arası piyasaya ve aşırı tehlikeli durumdaki kredi sıkışıklığına karşı bir acil durum tedbiri aldı. Ancak, likidite eksikliğini halletmek üzere uygulanan kısa vadeli bir politika genelleşmiş bir borç ödeme sorununu çözmek için etkili değildir. Avrupa bankaları varlıkları bakımından dünyadaki en riskliler arasında

5 www.kerdos.gr/Default.aspx?t=print.aspx&aid=1691273&ant=103, erişim tarihi: 6 Mart 2012.

6 Bkz. “The Short View”, *Financial Times*, 17 Şubat 2012, s. 13.

ve borç krizi Avro bölgesindeki durgunluk nedeniyle kötüleşiyor. Piyasaya yeni sürülen para, bankalar, kamu borcu ve AMB arasında dolaşarak finansal sektör içinde kaldığı ve 'reel ekonomi'ye, yani üretken sektöre ulaşmadığı için, UVRO borç-durgunluk kısırdöngüsünü kıramamaktadır.

Merkezi sorun likiditenin olmaması değil, tarihsel nitelik taşıyan, sermayenin aşırı-üretimi krizidir. Hillel Ticktin'in haklı olarak vurguladığı gibi,⁷ "halen davetsiz durumdaki muazzam miktarda para yığını bu durumda kalıyor, zira makul bir getiri umuduyla yatırılabilceği hiçbir yer yok."

AMB'nin verdiği güçlü ilaç kimi geçici etkiler yaratabilir; ancak yan etkileri, ölümcül değilse bile, aşırı tehlikeli olabilir.

UVRO'yu izleyen genel hoşnutluk, Bundesbank ve Standard Chartered tarafından ifade edilen, 2014 sonu/2015 başında hepi topu iki ay içinde tümünün vadesi gelecek ve bir paniği tetikleyecek olan bir trilyon avroluk banka fonlarına bağlı olarak üç yıl içinde ortaya çıkacak tehlikeyi vurgulayan eleştirilerle son buldu.⁸

Bundesbank başkanı Jens Weidemann, Mario Draghi'ye gönderdiği mektubunda, AMB'nin UVRO'da getirdiği daha kolay teminat düzenlemelerinin ve avro-bölgesinin Hedef 2 olarak bilinen ödeme mekanizmasındaki şişen dengesizliklerin Almanya açısından yarattığı tehlikeleri vurguladı. Ocak 2012'de Almanya'nın Hedef 2 hakları 498 milyar avroydu; bu Bundesbank'ın bilançosundaki en büyük kalemdi ve Alman GSYH'sının yüzde 20'sine denkti. Bir başka deyişle, avronun dağılmasının Almanya'ya dolaysız maliyeti, kendi GSYH'sının yüzde 20'sini kaybetmesi olacaktı...⁹

Hillel Ticktin'in doğru olarak işaret ettiği gibi, bu Yunanistan'ın ya da bir başka çevresel Avrupa ülkesinin iflası nedeniyle olsa da olmasa da, avro bölgesinin dağılması durumunda bundan "Yunanistan dışında en çok zarar görecektir ülke" Almanya'dır.¹⁰

Yunanistan'ın iflası konusundaki (Schäuble'nin ve karşıtlarının temsil ettiği) her iki çizgi de zaman kazanmaya yönelik kısa vadeli girişimler ve krize herhangi bir gerçek çözüm getirmiyor. İşin aslı, AB'nin en güçlü merkezi olan Berlin'dekiler dahil olmak üzere, Avrupa'nın egemen sınıfları arasındaki bölünmeler ve acı iç kavgalar sistemik krizi çözmek için herhangi bir

7 Hillel Ticktin, "Critique Notes", *Critique* 59, Vol 40 No 1, Şubat 2012, s. 8.

8 Patrick Jenkins, "Banks Must Beware the Side-effects of ECB Magic Medicine", *Financial Times*, 6 Mart 2012.

9 Bkz. Wolfgang Münchau, "The Bundesbank Has No Right at all to be Baffled", *Financial Times*, 5 Mart 2012; ve Simon Nixon, *Wall Street Journal*, 6 Mart 2012.

10 Hillel Ticktin, "Critique Notes", *Critique* 58, Vol. 39 No 4, Aralık 2011, s. 481.

tutarlı uzun vadeli stratejinin eksikliğini yansıtıyor. Neoliberalizm stratejisi 2007’de kendi içine doğru patladı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası genişlemesi sırasında uygulanan Keynesçi stratejiye (ki bu da 1971-73’te çökmüş-tü) dönüş de olanaksız. Stratejik bir boşluk mevcut ve bu bizzat Avrupa’da gerileyen kapitalizmin dönüşü olmayan biçimde kapana kısıldığı tarihsel bir çıkmazın ifadesidir. Sistemin devindirici çelişkilerini uzlaştırmanın giderek olanaksızlaşması, tam da gerilemeyi tanımlayan şeydir.

Ulus devletin gerileyişi

Yunanistan’ın ilan edilmemiş iflası ve birçok zirveye, bitmek bilmeyen tartışmalara ve iki kurtarma operasyonuna rağmen AB’nin bunu çözmede veya hatta iflasın sonuçlarını kontrol etmekte başarısız olması, Avrupa burjuvazisinin ulus devletin krizinin üstesinden gelmek ve kıtayı ekonomik ve politik olarak birleştirmek için tarihi yetersizliğinin bir belirtisidir.

Emperyalist çağın erken bir döneminde, modern üretici güçlerin evrensel gelişimi ulusal sınırların dar ceketini içinde tıkanmaya çoktan başlamışken, Briand kapitalizm temelinde bir “Avrupa Birleşik Devletleri” hedefini ortaya atarak egemen sınıfların ihtiyacını ifade etti. Bir yüz yıl sonra, bu amaca ne iki dünya savaşının barbarca araçlarıyla ne de Batı Avrupa hükümetlerinin Avrupa kapitalist ekonomisini bütünleştirmek için savaş sonrası altmış barışçıl yılda gösterdiği çabalarla ulaşılabileceği kanıtlandı.

Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ve Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından, Alman ve Fransız emperyalizmlerinin ilk olarak Maastricht Anlaşması ile üzerinde uzlaştıkları ortak bir avro-parasında temellenen Avrupa Birliği projesinin amacı, Fransız-Alman egemenliği altında, Soğuk Savaş sonrası kaotik dünyada dünya hegemonyası için rekabet edecek bütünleşik bir kapitalist Avrupa’yı oluşturmaktır.

Yirmi yıl sonra, AB’nin 27 üye devlete genişletilmiş olmasına ve Avro bölgesinde ortak bir para birimi kullanılmasına rağmen, tüm proje darmadağın olmuştur. Bizzat avronun ve Avro bölgesinin geleceği epey karanlıktır ve Avrupa’yı çoğu kez cehenneme dönüştürmüş olan tüm eski ulusal emperyalist çelişkiler ve milliyetçilikler geri gelmektedir; ölümcül başrolü ise yine Alman milliyetçiliği oynamaktadır.

Almanya küresel bir rol oynamak için çok küçüktür, ancak aynı zamanda, her ne kadar Avrupa ülkeleri toplamından daha güçlü olmasa da, herhangi bir başka Avrupa ülkesinden de daha güçlüdür. Tarihsel olarak gecikmiş Alman emperyalizmi bir *Lebensraum*, yani kendi kapitalist gelişmesi için yaşam

alanı olarak bir Alman Avrupası kurmayı askeri araçlarla iki kez denemiş ve başarısız olmuştur. Şimdi ise, Avrupa'nın en güçlü ekonomik motoru olarak, kendi geleneksel *Ordo-liberalismus*'u temelinde, Berlin tarafından, Brüksel aracılığıyla empoze edilen demirden mali disiplinle işleyecek ve Yunanistan gibi aşırı borçlu çevre ülkelerini Birlikten çıkaracak ya da protektora statüsüne indirecek bir Alman Avrupa Birliği kurmayı yeniden deniyor. Bir kez daha başarısız olacaktır, zira Avro bölgesini, yani şimdi öcü gibi gösterilen Güney Avrupa'nın açıkları ve teşvik edilen borçluluğu sayesinde ihracata dayalı Alman ekonomisinin muazzam artıklar biriktirmesini sağlayan kendi gerçek Lebensraum'unu parçalayan tüm merkezkaç güçleri ateşlemektedir.

Ordoliberalismus ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da, ancak şimdiki gibi küresel durgunluk koşullarında değil uluslararası bir Keynesyen kapitalist genişleme çerçevesi içinde başlatılmıştı. Bugün Avrupa için ancak yıkıcı, bizzat Almanya içinse son kertede intihar olacaktır.

Wolfgang Münchau'nun yazdığı gibi, ikinci kurtarma operasyonu Yunanistan'ın "avro bölgesinin ilk kolonisi"ne¹¹ dönüşmesini temsil ediyor. Yeni paketin koşullarının sömürge tipinde olduğu, ekonomik bağımsızlığa dair herhangi bir işaretin kalmadığı doğrudur. Alacaklılara ödemelerin istedikleri herhangi bir zamanda (Atina'yı baypas ederek) yapılabilmesi için borç alınan miktarın yatırılacağı bir emanet hesap yaratılmıştır. Schäuble tarafından getirilen, Yunan hükümetine ekonomi politikası kararlarını veto etme yetkisine sahip bir mali *Komissar* atama önerisi – ki Yunanistan'da ve uluslararası düzlemde öfkeli seslerin çıkmasına yol açan provokatif bir öneriydi bu – yalnızca daha sonra kabul edilmek ve tüm Yunan bakanlıklarının mali durumlarını gözlemleyecek bir AB *Komissarları* özel görev grubu olarak genişletilmek üzere geri çekildi. Yunan Anayasası'na, yabancı alacaklılara tüm ödemelerin yapılmasını zorunlu kılan özel bir madde dahil edilecek. Tabansız Yunan burjuvazisi ve ülkedeki tüm burjuva partileri, tam teslimiyet anlamına gelen bu şartları kabul ettiler.

Portekiz, İspanya ve İrlanda gibi devlet borcu krizi yaşayan diğer ülkeler de Brüksel ve Berlin tarafından konulan hedefleri tutturmakta başarısız oldukça, benzer türden *Komissarlar* onların mali durumlarının idaresini de üstlenmek üzere hazırlanıyor. Emperyalist Avrupa "Birliği"nin her yerinde öfkeli ulusal tepkilerin alevlenmesi epey anlaşılır bir durum.

Münchau gibi "Avro bölgesinin kolonileri"nden söz etmek iyi bir metafor

11 Wolfgang Münchau, "Greece Will Have to Default if it Wants Democracy", *Financial Times*, 20 Şubat 2012, s. 7.

kullanmaktır ama sadece budur – tüm sınırlılıklarıyla bir metafor. Avro bölgesi bir imparatorluk değildir, birleşik bir emperyal politik iktidar altındaki bir Alman İmparatorluğu hiç değildir. Kendi aralarında çelişkiler yaşayan, başat Avrupa emperyalizmlerinin bir birliğidir, ki şimdi geçici olduğu, dağıldığı ve öldüğü ortaya çıkmaktadır. Andrew Roberts’in bir makalesinin başlığı “Avrupa’nın ‘gururlu imparatorluğu’ tarihin bir çıkmazına giriyor” biçimindedir. Makalenin sonucu ise şöyledir: “... Avrupa’nın ateşi sönmüştür.”¹²

AB’nin demir kafesinde kalmak olanaksızdır. Ancak, günümüzün ileri kapitalist küreselleşme koşullarında ulus devlete ve ulusal para birimlerine geri dönmek de çözüm değil. Ülke içine milliyetçi bir dönüş, büyüyen aşırı sağ için bir nimet ve bir ekonomik ve politik yıkım reçetesi olur.

Yunanistan ve AB içindeki diğer aşırı borçlu ülkeler, yabancı borçları uluslararası tefecilere tazminat ödemediği iptal etmezlerse, mevcut çıkmazdan dışarıya doğru adım atamazlar. Ancak böyle bir adımın kendi zorunlu mantığı vardır: ilk adım AB’den ve Avro bölgesinden kopmadan atılamaz ve derhal öteki bir dizi mutlak olarak zorunlu tedbire bağlanmalıdır: bankaların ve ekonominin tüm kilit sektörlerinin işçilerin kontrolü altında kamulaştırılması, ekonominin tümünün yeni sosyalist temellerde yeniden organizasyonu. Böyle devrimci bir değişim için politik önkoşul, kapitalist hükümetin ve baskıcı devlet aygıtının, yeni iktidarın – **işçilerin iktidarı** – organları haline gelecek, kendi bağımsız mücadele organlarında örgütlenmiş olan kitlelerin eylemleri ile devrilmesidir. İşçi sınıfının iktidarının konsolide olması ve harap olmuş ekonomiyi yeniden organize etme işi, yalnızca sosyalist devrimin tüm Avrupa’ya ve uluslararası plana doğru genişlemesi ile olanaklıdır.

Avrupa’da böyle çılgır açıcı bir değişimin tarihsel maddi temeli 1917’de olduğundan çok daha olgundur. Toplumsal ve ekonomik süreçlerin karşılıklı bağıllığı, doğrusal bir yoldan değil ama eşitsizlikler ve çelişkiler aracılığı ile, yaklaşan Avrupa toplumsal devriminin bileşik uluslararası niteliğini belirlemektedir. Devrimci gelişmeler geçmişte olduğundan çok daha hızlı biçimde tüm kıtaya yayılabilir. Kilit sorun yine, devrimci öncünün, işçi sınıfının uluslararası bir perspektif ve programla silahlanmış mücadele partisi – bir Sürekli Devrim partisi – içindeki vakitlice öznel hazırlığı ve örgütlenmesidir.

Temel devindirici çelişki, üretici güçlerin evrensel gelişimi ile gerileyen kapitalizm, kapitalist ilişkilerin engelleri ve onun zorunlu temeli olan ulus devlet arasındadır. İşçi sınıfı ne AB’nin “reformu edilmesi” ve “demokratikleştirilmesi” biçimindeki sosyal demokrat yanılgıya, ne de milliyetçi izolas-

¹² “Europe’s ‘Proud Empire’ is Entering a Cul de Sac of History”, *Financial Times*, 17 Şubat 2012.

yon ve dışlamacığa düşmemelidir. Tek ileri yol, Avrupa'nın tüm işçilerinin ve yoksul kitlelerinin emperyalist AB'yi yıkacak ve Avrupa Birleşik Sosyalist Devletleri'ni kuracak sosyalist bir devrim için ortak mücadelesidir.

Burjuva parlamenter demokrasisinin gerileyişı

AB, AMB ve IMF ile yapılan yeni, ahlaksız, işçi sınıfı ve halk karşıtı memorandumla AMB'nin eski başkan yardımcısı olan ve AB tarafından Kasım 2011'de göreve getirilen, teknokrat ve banker Lukas Papadimos yönetimindeki, seçilmemiş bir Yunan hükümetinin imza atmış olması dikkat çekicidir. Aynı güçler aynı anda İtalya'da Mario Monti'nin başkanlığında, seçimle göreve gelmemiş bir "teknokratlar hükümeti"nin kurulmasını dayatmıştır. Her iki olay da teknokrasinin zaferine değil, parlamenter demokrasinin can çekişmesine işaret ediyor.

Kapitalizmin ihtiyaçlarına en uygun politik çerçeve liberalizmdir, burjuva parlamenter demokrasisidir.

Tamamen teknokratik bir yönetim bir kurgudur: her ne kadar meclisteki çoğunluk güncel toplumsal ve politik gerçekliği ya da seçmenlerin iradesini artık yansıtmıyorsa da, sadece teknokratlardan oluşan Monti hükümeti bile merkez sağ PDL ve merkez sol PD partilerinin desteğine muhtaçtır.

"Teknokratik yönetim", Yunanistan'da her zamanki gibi bir komedidir: teknokrat Papadimos hükümeti, tekrarlanan anketlerde şimdilerde sadece daha da küçülen bir azınlığı, oyların yüzde 30'dan azını temsil ettikleri görülen "sosyalist" PASOK ve sağ kanat "Yeni Demokrasi" gibi itibar yitirmiş burjuva partilerinden oluşan meclisin desteğine dayanmakta ya da buna başvurmaktadır. Bir başka deyişle, kurgusal bir teknokratik yönetim, uyguladığı vahşi tedbirlere karşı isyan eden halkın büyük çoğunluğunun gözünde tamamen itibarsızlaşmış, nefret edilen ve açıkça meydan okunan kurgusal bir parlamenter "çoğunluğa" dayanmaktadır.

2011 yılında Sintagma Meydanı'nı ve başkentteki ve tüm ülkedeki diğer meydanları işgal eden Yunan protestocuların ezici çoğunluğunun parlamenter değil "**doğrudan** demokrasi", aşağıdan demokrasi talep etmiş olmaları tesadüf değildir. Bu çağrı, belirsizliğine rağmen, hem fiilen varolan burjuva parlamenter demokrasisinin bir eleştirisini, hem de ne kadar soyut olsa da kendini kendisini örgütlemiş halk kitlelerinin demokrasisine yönelik bir talebi temsil eder. Henüz iktidarın işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesine yönelik bir çağrı değildir. Kendini bir dönüm noktasında bulur: ya doğrudan demokrasi talep eden, esas olarak küçük burjuva güçler işçilerin iktidarı mü-

cadelesine kazanılacak, ya da bunlar kendileri için parlamenter düzenbazlığın burjuva politikacıları tarafından inşa edilen kafese döneceklerdir.

Yunanistan, burjuva egemenliğinin derin bir kriziyle değişen derecelerde karşılaşılan tüm diğer Avrupa ülkelerinin izleyeceği yolu bu düzeyde de göstermektedir. Parlamenter burjuva demokrasisinin gerilemesindeki itici güç, hem küresel ölçekte ve hem de özellikle doğum yeri olan kıtada, kapitalizmin gerilemesidir.

Parlamento, duvar gerisinde AB bürokratları, IMF direktörleri, bankerler, mali yatırımcılar, sözde anonim “piyasalar” ve bunlara itaat eden politik kadrolar tarafından alınan kararlara mühür basma işlemine indirgenmiştir. İşçi sınıfının büyük bedeller ödeyerek elde ettiği demokratik kazanımlar ve sosyal haklar tahrip edilmiştir (ikinci memorandum ile Yunanistan’da toplu pazarlık hakkı resmen kaldırılmıştır). Toplumsal huzursuzluk ve kitlesel öfke denetimden çıktıkça ve kamu binaları ile meydanların işgalleriyle, sokak çatışmalarıyla, isyanlarla ve Atina’dan Madrid’e, Roma’ya, Lizbon ve Londra’ya dek halk ayaklanmaları patlak verdikçe, devlet baskısı daha önce görülmemiş seviyelere çıkmaktadır.

Demokrasi ve onun sosyalizm mücadelesiyle ilişkisi sorusu, 1930’larda olduğundan daha keskin biçimde bir kez daha ortadadır. O dönemin, her şeyden önce Stalinizm ile Trotskizm arasındaki mücadelede cisimleşen deneyimleri ve acı teorik ve pratik dersleri, en acil stratejik güncelliğe sahiptir.

Sosyalist bir gelecek için soyut bir propagandist çağrı adına burjuva egemenliğinin demokratik ve açıkça diktatörce biçimleri arasındaki görece farklılıkların sekter biçimde reddedilmesi felaketli sonuçlar doğurabilir ve buna karşı çıkmak gerekir.

Ancak, diğer yandan, burjuva demokrasisinin ya da bugünlerde sıkça duyduğumuz gibi “Avrupa liberal demokratik değerleri” nin savunulması adına işçi sınıfının politik bağımsızlığının ve etkinliğinin burjuva liberal ve küçük burjuva demokratik güçlerle bloklara herhangi bir biçimde tabi kınlanması da intihar demektir. Bu, 1930’ların, devrimci kitleleri paralyze eden, İspanyol Devrimi’ne ihanet eden ve faşizmin zaferine ve dünya savaşı uçurumuna düşmeye neden olan “Halk Cepheleri”nin trajik-komik bir tekrarına yol açabilir.

Özgürlüğün savunusu, işçi sınıfının ve tüm mülksüzlerin sermaye egemenliğine karşı birleşik cephesi içinde, işçilerin iktidarı ve sosyalizm için mücadele içinde devrimci araçlarla ilerletilmelidir

Bir Avrupa Baharı'na doğru

Yine Schäuble, Ordoliberalismus'un bu yaşayan simgesi, Yunanistan'da seçimlerin süresiz olarak, yeni kurtarma paketinin şartları tamamen uygulanana kadar ertelenmesini önerdiğinde, sadece parlamenter ya da herhangi bir başka demokratik karar alma mekanizmasına yönelik sinik küçümsemesini göstermedi; aynı zamanda, kitlelerin, devlet şiddetine rağmen yok edilemeyen isyanının, ülkenin aşırı zayıf burjuva politik sisteminden çok daha güçlü olduğuna dair derin korkusunu da ifade etti.

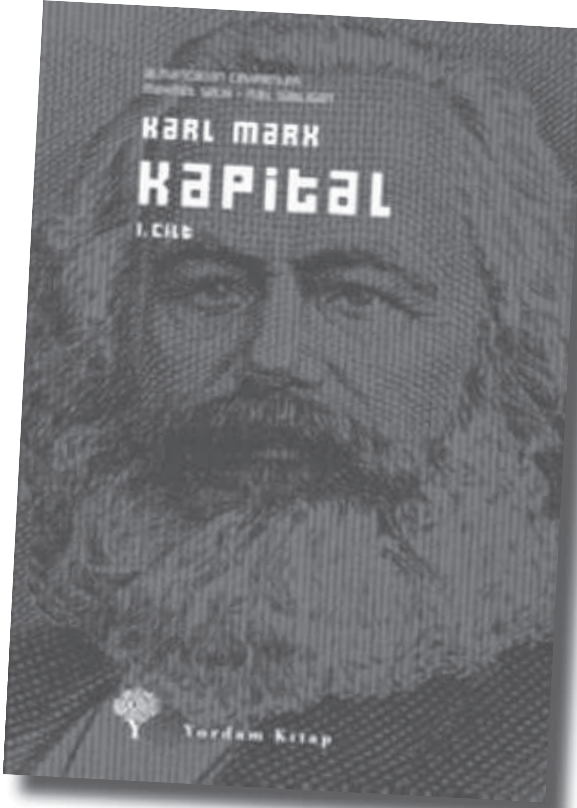
Anketlere göre halkın güçlü ve giderek büyüyen bir çoğunluğu memorandum ve AB/AMB/IMF troykasına karşı mücadele etmek için sol partilere dönmektedir. Bilhassa sokaklarda, sendika bürokrasileri, reformistler, Stalinistler ve merkezciilerin çıkardığı engellere rağmen işçilerin ve hızla yoksullaşmış halk katmanlarının sergilediği kesintisiz kitle hareketliliği, burjuva egemenliğine karşı büyüyen bir tehdidi ifade etmektedir. Genel Grevler, kitle toplantıları ve meydanların, özellikle de Meclis'in önündeki Sintagma Meydanı'nın işgali, bakanlıkların ve diğer kamu binalarının işgal edilmesi, halka ve işçi sınıfına ait her mahallede sorunları görüşmek ve mücadele etmek üzere toplanma noktaları olarak oluşturulan halk meclisleri, Lenin'in devrimci bir durumun doğuşuna dair ünlü tanımına göre "alttakilerin eskiden olduğu gibi yönetilemediğini ve üsttekilerin eskiden olduğu gibi yönetemediğini" açık hale getiriyor.

Alman Maliye Bakanı Yunan iflasının ekonomik yayılma riskinden artık korkmuyor olabilir; yine de Yunanistan'daki devrimci bir patlamanın ardından gelecek politik yayılmadan ürkmektedir. Bu tüm kıtayı ateşe verebilir, geçen yıl Ortadoğu'da Tunuslu ve Mısırlı isyancıların yaptığı gibi, bu kez Avrupa'da bir Devrimler Baharı'nı başlatabilir.

Halkların Avrupa Baharı olan 1848'deki gibi, savaş sloganımız "**Sürekli Devrim!**" olmalıdır.

22-24 Şubat / 8 Mart 2012

Kitap Tanıtımı

Ekonomik kriz dünyayı kavuruyor!

Krizi anlamak için

Marx lazım,

Kapital lazım.

Kapital, Ekonomi Politiğın Eleştirisi, I. Cilt

Karl Marx,

Almanca aslından çeviren:

Mehmet Selik - Nail Satlıgan

Yordam Kitap

Günümüz kapitalizminin pamuk ipliği: hayalî sermaye spekülasyonu

Nail Satlıgan

*Aşağıdaki yazı aslında çeyrek yüzyıllık bir geçmişe uzanan bir çalışmadır. 1987 Ekim’inde dünya kapitalizmi, New York borsasında patlak verip dünyaya yayılan ve ekonominin üretken kesimlerini de tehdit etmeye yüz tutan bir finansal çöküşle sarsılmıştı. Bu yazı, finansal çöküşleri Marx’ın genel teorisinin bağlamı içine yerleştirme çabası çerçevesinde, **Kapital**’in III. cildinde bu konuda yer alan görüşleri özetlemeye ve 1987 finansal çöküşünü bu yaklaşımla ilişkilendirmeye çalışıyor. Yazının içeriğinde 1987 çöküşü ile ilgili bölümler bayatlamış olabilir. Ama bugün, 1987’den tam 25 yıl sonra, dünya, 2008’de yaşanmış olan bir başka finansal çöküşün yarattığı sarsıntı ile başa çıkmaya çalışıyor. İşte bu finansal çöküşü kavrayabilmek için Marx’ın “hayali sermaye” kavramı büyük bir önem taşıyor. Bu yazı, kapitalizm üzerine Türkçe’deki Marksist yazında ikincil kaynak olarak bu kavramı en iyi ele alan çalışma olduğu için yazarının izniyle burada yayınlıyoruz. Yazı ilk kez, Nail Satlıgan ile Sungur Savran’ın birlikte hazırlamış olduğu **Dünya Kapitalizminin Bunalımı** (Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, ikinci baskı: Belge Yayınları, İstanbul, 2009) başlıklı makaleler derlemesinin son yazısı olarak ve “Sonsöz” üst başlığıyla yayımlanmıştır (**Devrimci Marksizm Yayın Kurulu**).*

19 Ekim 1987 Pazartesi günü, kapitalizmin yakın tarihine bir dönüm noktası olarak geçeceğe benzer. O gün dünyanın en büyük menkul değerler borsası olan New York Stock Exchange’de ölçüsüz bir panik yaşandı: New York borsasında alınıp satılan hisse senetlerinin fiyat ortalamasını gösteren endeks, son 73 yılın en hızlı düşüşünü gösterdi. Bu düşüş, 1929’da başlayan “büyük çöküntü”den önce kaydedilen en büyük günlük gerilemenin tam iki katıydı. 19 Ekim günü tam 500 milyar dolarlık, önceki iki aya yayılan düşüşlerle birlikte 1 trilyon doları aşkın “hayalî sermaye” değeri havaya uçtu.

19 Ekim’den önce kapitalist dünya ekonomisinin yeni bir çevrimsel kısılma dönemine girmek üzere olduğunu söyleyenler, hemen yalnızca Marksistlerden ibaretti. Başta gelen emperyalist ülkelerin politikacıları ile basın organları ise, ekonomilerinin ne denli sağlıklı olduğu konusunda güvence üstüne güvence veriyorlardı. Borsa çöküşünden daha üç hafta önce Vaşington’da bir araya gelen başlıca yedi kapitalist ülkenin maliye bakanları, dünya ekonomisinin, sorunlarının “üstesinden gelinebilir” boyutlarda olduğunu vurgulamışlar, bu amaçla sıkı bir iş birliği içine gireceklerini açıklamışlardı. 19 Ekim günü New York’ta başlayan çöküşün 24 saatten kısa bir süre içerisinde dünyanın belli başlı bütün mali merkezlerini sarması, bu açıklamaların mürekkebi henüz kurumuşken, kapitalizmin uluslararasılaşmasının bunalım eğilimlerinin önlenmesini değil, yaygınlaşmasını kolaylaştırdığını bir kez daha çarpıcı biçimde gösterdi. Bütün iş birliği edebiyatına karşın ABD Maliye Bakanı Baker’ın borsa çöküşünden birkaç gün önce, Batı Almanya’nın izlediği faiz politikasını açıktan eleştirmesi ise, kimilerince borsa çöküşünü harekete geçiren dolaysız nedenler arasında sayılıyor — biraz haksız yere, çünkü her biri keskin birer gözlemci olan borsa spekülâtörlerinin dünya ekonomisinin dengesizliklerinin farkına varmak için de, bunların menkul değerlerin fiyat gelişimi üzerindeki muhtemel etkilerini kestirmek için de Amerikan maliye bakanının eleştirilerine ihtiyaçları yoktu herhâlde. Bugün ise politikacılar, gerçi olan bitenin “mali kesim” ile sınırlı kaldığını, “reel ekonomi”nin çöküşten zarar görmeyeceğini vurgulamaya devam ediyorlar; ama kapitalist ülkeler iş âleminin önde gelen yayın organlarını (*Business Week*, *The Economist*, *The Wall Street Journal* gibi) bile inandıramamış görünüyorlar. Bunlar tam anlamıyla karalar bağlamışlar: Kapakları, başlıkları korkutucu ayı resimlerinden, “kısılma” kelimelerinden geçilmiyor. İç sayfalarındaki haber ve yorumlar da daha iyimser değil. Yorumcuların büyük çoğunluğu, kaçınılmaz olmayanın olsa olsa 1929 benzeri bir “büyük bunalım” olduğunda, bir “kısılma”yı önlemek için ise yapılacak fazla bir şey olmadığına birleşiyorlar. Marksistlerin, kendilerince

iddia edildiği gibi “felaket tellalı” olmadıklarının itirafından başka nedir ki bu?! Kapitalizmin merkezlerindeki ideolojik iklimde gözlemlenen değişiklik de bir o kadar ilginç: Thatcherçılığın baş ideologlarından Samuel Brittan’ın *The Financial Times*’daki sütunundan serbest piyasa şampiyonu *The Economist*’in başyazılarına kadar hemen her yerde Keynesçi iktisat politikalarına dönüş savunuluyor; piyasanın kendi kendini düzenleme yeteneğinin övülmesinde fazla ileriye gidilmiş olmasından yakınıyor. Bizde ve dünyada, “özerk aydın” olmayı esen rüzgârlara göre yön değiştirmek sananlar, yeni dönemin gereklerine uyum göstermekte zorlanacaklar mı, bilinmez. Ama kesin olan bir şey varsa o da, “serbest teşebbüs” yüceltmelerinin on-on beş yılda soluğunun tükendiği, kapitalizmin tarihinde egemen iktisat ideolojisinde bu denli hızlı bir değişimin daha önce hiç görülmediği.

New York borsasının bulunduğu ünlü Wall Street’in yakınındaki Trinity Church kilisesi, dünyanın bu en büyük mali merkezinin gündelik hayatı üzerine daha önce yazılanlar geçen 19 Ekim günü meydana gelen çöküş sırasında da doğrulandıysa o gün belki de ziyaretçi rekorunu kırmıştır. Daha önceki çöküşlerden birinde öğle saatlerinde kiliseye uğrayıp dua edenlerin sayısı, bir anda iki katma çıkmış, ama bu kalabalık dahi, kilisenin üçte birini doldurmaya ancak yetmişti. Kilise bu kez de dolmamış olabilir. Çünkü “panik” günlerinde Amerikan gazetelerinde yayımlanan en çarpıcı fotoğraflardan bir tanesi, meşum “kara Pazartesi” günü elinde megafon, New York borsasının kapısı önünde durup -yani müşterinin ayağına gidip- gelene geçene vaaz veren bir Protestan din adamını gösteriyordu.

Öte yandan Wall Street’ten başlayıp okyanusları aşarak kapitalist dünyanın öteki mali merkezlerine yayılan panik, fetişlere sarılmanın dışında, daha sağlıklı, akılcı tepkileri harekete geçirmiş olabilir. Borsalardaki çalkantının en heyheyli günlerinden birinde, ünlü *New York Times* gazetesinde borsa haberleri, yorumları ve borsa bankerlerinin, müşterilerini sakin olmaya çağıran kocaman ilanları arasında sıkışmış olarak çıkan bir küçük ilan bu bakımdan oldukça anlamlıydı. Carnegie Mellon Üniversitesi’nin Mühendislik ve Kamu Politikası Bölümünce verilen ilanda “fen dallarında uzmanlaşıp da Wall Street’e geçen parlak yatırım bankerleri”ne şöyle sesleniliyordu: “Parti bitti. Artık hayatta TOPLUMSAL OLARAK ÜRETKEN bir şeyler yapmanızın vakti geldi. Bölümümüzde enerji ve çevre konularında doktora yapmayı düşünmez misiniz?” Tabii borsa uzmanlığından çevre mühendisliğine dönecek **yuppie**’lerin, kapitalist üretim ilişkileri altında birer “yıkıcı güce” dönüşmüş olan çağdaş üretici güçlerin çevre üzerindeki tahribatını sınırlandırmakta fazla başarılı olmaları beklenemez. Maddi servet üretme

olanaklarının da, insanlığın doğa süreçlerine ilişkin bilgi düzeyinin de insan ile doğa arasında dengeli, uyumlu bir etkileşimi mümkün kıldığı günümüz koşullarında toplumsal asalaklığın köklerini kurutmak, şimdiye dek “toplumsal olarak yıkıcı” işlerde heder edilmiş enerjileri gerçek anlamda “toplumsal olarak üretken” bir doğrultuda seferber etmenin yollarını bulup göstermek için ekonomi politiğin Marksist eleştirisinin içgörülerine ihtiyaç var — dar anlamda borsa çöküşüne yol açan mekanizmaları ve bunun harekete geçireceği dinamikleri kavramak için de...

Borsa çöküşünden önce, burjuva kampında dahi, kapitalizmin uluslararası mali sisteminin son derece kırılgan bir yapıya büründüğü dünya ekonomisinin ufuklarında tehlike bulutlarının kümelenmekte olduğu konusunda birtakım uyarılar yapılmıyor değildi. Ancak, bunların ayırt edici özelliği, tehlikenin “üçüncü dünya ülkeleri”nin borç sorununa indirgenmesiydi. Sorunun dev boyutlara eriştiği, hele bu borçların bu ülkelerin ihracat gelirleriyle, hatta gayrisafi millî hasıllarıyla karşılaştırıldığında durumun daha da ürkütücü bir görünüm kazandığı doğrudur. Ama “üçüncü dünya”nın borcu kapitalist dünya ekonomisinin bir bütün olarak üstünde yüzdüğü borç denizinin ancak küçük bir parçasıdır. Nitekim son borsa çöküşü sırasında sırf ABD’deki büyük spekülâtörler ile küçük yatırımcıların uğradıkları hayalî sermaye kaybının “üçüncü dünya”nın toplam borcundan büyük olması bu gerçeği açıkça ortaya koyuyor. Günümüzde dünya çapında dolar cinsinden borçlar şöyle dağılıyor:¹

ABD’de devlet borçları:.....	2 trilyon dolar
ABD’de özel girişim borçları:.....	2 trilyon 800 milyar dolar
ABD’de özel hane halklarının borçları:.....	1 trilyon 900 milyar dolar
Üçüncü dünya borçları:.....	950 milyar dolar
Öteki kapitalist ülkelerin ve işçi devletlerinin kamu borçları:.....	700 milyar dolar

“Üçüncü dünya” borçları içinde Çin Halk Cumhuriyeti’ninkiler de kapsanmış olduğu için 1 trilyon dolar dolayındaki bu tutar, dünya çapında yalnız dolar cinsinden ödenmemiş borçların yüzde 10’undan düşük olduğu hâlde dünya nüfusunun üçte birine aittir. Borsa çöküşünden önceki günlerde, “üçüncü dünya” borcunun buz dağının yalnızca görünen ucu olduğunu, asıl tehlikenin başka yerde aranmasını gerektiğini en çok vurgulayanlar

¹ Ernest Mandel, “Verschuldungskrise: Eine tickende Zeitbombe,” Schuldenkrise: In der Dritten Welt tickt eine Zeitbombe, Jeffrey Bortz vd., Frankfurt/M., isp-Verlag, 1987, s. 76.

gene Marksistlerdi. Söz gelimi E. Mandel, borsa çöküşünden birkaç ay önce kendisiyle yapılan -ve bir “kehanet” boyutu da taşıyan- görüşmede “Büyük banka **Krach**’ı göz önüne getirildiğinde hep üçüncü dünyanın geri ödenmeyen borçlarıyla bağlantı kuruluyor. Neden?” sorusuna şu karşılığı veriyordu:

Bu, ideolojiden ve kamuoyunun yanıltılmasından başka bir şey değil. Elbette: İtalya ya da Fransa’nın borcu çok olsa bile bunu Meksika ve Arjantin’inkinden kat kat büyük olan ulusal gelirleriyle karşılaştırırız. Bu yüzden bu sonuncu ülkelerde borç servislerinin ödenmemesi tehlikesi, İtalya ya da Fransa’dakinden büyüktür. Ama bu alanda, genel olarak iktisatta olduğu gibi, yalnız oran yasası değil, büyük sayı, salt niceliğin öz dinamiği yasası da etkilidir. ABD’nin 2 trilyon dolarlık devlet borcu ülkenin ulusal servetine kıyasla pek ürkütücü değildir. Ama bu 2 trilyonun yüksek bir yüzdesi, az sayıda Japon sigorta şirketinin, büyük bankasının ve Suudi Arabistanlı petrol şeyhinin elinde. Somut olarak bu, iki ila üç yüz kişi ile bunların danışmanlarının neyin daha kazançlı olduğu konusunda, boyuna hesap yapmaları anlamına geliyor: Risk ne zaman büyür, zarar ne zaman azalır — dolar cinsinden bu alacak senetlerini tuttuğumuzda ve bunlar yılda yüzde 20 ile 25 arasında değer kaybına uğradığında mı, yoksa bunları hemen topluca sattığımızda ve böylece fiyatların birden düşmesini ve banka iflaslarını tahrik ettiğimizde mi? Günümüzde bu risk ve Tokyo borsasındaki acyoculuk spekülasyonlarının riski, üçüncü dünyanın ödenmeyen borç servislerinden kaynaklanan riskten daha büyüktür.²

Marksist iktisatçıların borsa çöküşünün teknik mekanizmaları ve olası vargılarının yanı sıra ve bunların ötesinde, bütün bu spekülatif cümbüşün yapısal belirleyicileri konusunda ortodoks “meslektaşlar”ına kıyasla daha üstün bir cihazlanmaya sahip oluşları, ekonominin mali “üstyapı”sındaki gelişmeleri 20. yüzyıl kapitalizminin içinde bulunduğumuz aşamasının temel dinamiklerinin organik bir ürünü olarak kavramalarını sağlayan bir kavramsal çerçeveden yararlanmaları sayesinde kuşkusuz. Ben, 19 Ekim 1987 günü patlak veren borsa bunalımı ile kitabın basımı arasına sıkıştırılması gereken bu yazıda bu kavramsal çerçevenin kimi köşe taşlarını tanıtmaya,

2 Ernest Mandel ile görüşme, *WoZ*, 31 Temmuz 1987, s. 11. Wall Street’teki paniğin dolaysız nedenleri arasında ABD’ye yılda 140 ila 150 milyar dolar sermaye ihraç edip hazine bonoları satın alan, böylelikle ABD bütçe açığını finanse eden Japon finans kapitalistlerinin doların değerindeki gerileme karşısında 1987 Ağustos’undaki alımlarını birdenbire yüzde 90 oranında düşürmeleri (ayda ortalama 12 milyar dolar yerine yalnızca 1 milyar 100 milyon dolar) yer alıyor. *Newsweek* dergisinin 23 Kasım 1987 günlü sayısında da Tokyo borsasındaki spekülasyonlar konusu işleniyor ve buradan başlayacak bir çöküşün global bir kısılmaya yol açabileceği belirtiliyor. Tokyo menkul değerler piyasasındaki spekülatif işlemlerin ulaştığı boyutlara aşağıda değineceğim.

çöküşü doğuran etkenler ve gelişmelerin bundan sonraki seyri konusunda bugüne değin yapılmış Marksist tahlillerin sonuçlarını özetlemeye çalışacağım.³

Anonim şirket ve hayalî sermaye

Anonim Şirket

Menkul değerler piyasalarındaki çılgınca spekülasyonlara konu olan “kâğıtlar” devlet ve özel şirket tahvil ve hisse senetleridir. Tahvil ve hisse senetleri ihracı yoluyla “halka açılan” ve değerli kâğıtları borsada işlem gören şirketler kapitalist mülkiyet ilişkilerinin yüksek bir biçimini cisimlendiren anonim şirketlerdir. Sermayenin bu modern örgütleniş biçimi, kapitalist üretim tarzının temelinde yatan, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin ürünüdür. Bu ikisi arasındaki gerginlik, kapitalist üretim tarzı aşılmadıkça kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin yeni yeni biçimlere bürünmesiyle sonuçlanır. Anonim şirketin, son aşaması olduğu bu sürecin bir önceki evresi kapitalist kredi sistemidir.

Kredi üretici güçlerin gelişmesini hızlandırır; tek tek özel sermayecilere üretimlerini kendi bireysel sermayelerinin ötesine genişletme, ödünç alınmış parayla birikim yapma olanağını verir. Beri yandan üretici güçlerdeki gelişme sonunda bir iş koluna girmek ya da o iş kolunda tutunmak için gerekli asgari sermaye tutarı yükselir ve özel sermayenin birikim gücünü aşar. Özel sermayecinin üretken sermayeye dönüşecek denli büyük olmayan, özellikle de bankalarda toplanıp kredi olarak dağıtılan dış kaynakları kendine çekmesi zorunlu hâle gelir.

Kredi, hem üretici güçlerin toplumsal karakterini, üretimin toplumsallaşmasını hem de sermayenin kendisinin toplumsal karakterini geliştirir.

Kredi bireysel kapitaliste, ya da .kapitalist sayılan bir kimseye, belli sınırlar içinde başkalarının sermayeleri ve mülkiyetleri ve bu yoldan başkalarının emekleri üzerinde mutlak denetim olanağı sağlar. Kendi kişisel sermayesi üzerindeki değil, toplumsal sermaye üzerindeki denetim olanağı ona to-

3 Bu yazının hazırlanmasında burjuva kampından *Business Week*, *The Economist*, *The Independent*, *International Herald Tribune*, *Il Mondo*, *The New York Times*, *Newsweek*, *Der Spiegel*, *Time*, *U.S. News and World Report* ve *The Wall Street Journal*’ın, sol kanattan *International Viewpoint*, *Socialist Worker Review*, *Die Tageszeitung*, *Working Class Opposition* ve *WoZ*’un, borsa çöküşünden sonra çıkan sayılarından yararlanıldı. “Anonim Şirket ve Hayalî Sermaye” bölümünde *Kapital*’in III. cildinin yanı sıra şu iki kaynağa başvuruldu: Anthony Brewer, *A Guide to Marx’s Capital*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984; Albrecht Heinze ve Alfred Lemnitz, *Handelskapital und Handelsprofit, Leihkapital und Zins*, Berlin, Dietz Verlag, 1974.

plumsal emek (iş) üzerinde denetim olanağı sağlar.⁴

Belirli bir noktaya gelindiğinde kapitalist mülkiyet ilişkilerinin kredi biçimi de, üretici güçlerin toplumsal karakterinin gelişmesine dar gelmeye başlar ve daha yüksek bir biçime yerini bırakması gerekli olur. Kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin bu daha yüksek biçimi anonim şirketlerdir. Anonim şirketler, üretimin ve kapitalist girişimlerin tek tek özel sermayelerin başaramayacağı ölçüde genişletilmesini mümkün kılar.

Anonim şirketlere geçiş, kapitalist mülkiyet ilişkilerinde nitel bir değişikliğe yol açar. Bu değişiklik, kapitalist üretim ilişkilerinin aşılmasının habercisidir. Bu nedenle Karl Marx, anonim şirketleri “yeni bir üretim biçimi için geçiş-şekli”⁵ olarak nitelendirir.

Bizatihi toplumsal üretim biçimine dayanan ve üretim araçlarının, ve işgücünün toplumsal bir konsantrasyonunu varlık koşulu olarak gerekli kılan sermaye, özel sermayenin karşıtı olarak burada doğrudan doğruya toplumsal sermaye (doğrudan doğruya ortak olarak birleşmiş bireylerin sermayesi) şeklini alır ve bunun girişimleri özel girişimlerin karşıtı olan toplumsal girişimler olarak ortaya çıkar.⁶

Ve biraz ileride: “Kapitalist üretim biçiminin yine kapitalist üretim biçiminin kendi içinde ilgası ve dolayısıyla, **ilk bakışta** yeni bir üretim şekline sırf bir geçiş aşamasını temsil eden bir kendi kendini yok eden çelişki işte budur.”⁷

Kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin anonim şirketler biçimi altında, kapitalizmin temel çelişkisi, üretimin toplumsal karakteri ile kapitalist mülk edinme arasındaki çelişki, üretimin toplumsallaşmasında daha yüksek bir aşamaya ulaşılmasını dayatmakla kalmaz; sermayenin kendisi de, onun özel-kapitalist temeliyle çelişen toplumsal bir karakter kazanır.

Birincisi, kapitalist mülkiyetin yeni biçimi olarak anonim şirketler, bireysel girişimin sermaye gücünü fazlasıyla aşan son derece gelişkin üretici güçlerin uygulanmasını mümkün kılar. Demir yollarının, kimya sanayisinin, metalürji sanayisi vb.nin gelişimi bu sayede mümkün olmuştur.

4 Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, c. III-1, çev. Mehmet Selik, k.y., Odak Yayınları, 1975, s. 674-75. Burada ve bütün öteki **Kapital** alıntılarında çeviriyi, gerekli gördüğüm yerlerde, metnin aslına uygun olarak düzelttim.

5 age., s. 679.

6 age., s. 671.

7 age., s. 674.

Anonim şirketlerin kuruluşuyla, “işlev gören sermaye”ye tek başlarına dönüştürülemeyen atıl kaynaklar, büyük girişimlerin oluşturulmasına elverecek çapta yoğunlaştırılır. Karl Marx, bu konuda şunları yazar:

Dünya, birkaç bireysel sermayenin bir demiryolu inşası işinin hakkından gelebilecekleri bir büyüklüğe ulaşmıncaya kadar birikmelerini beklemek zorunda kalsaydı, demiryollarına hâlâ sahip olamazdı. Buna karşılık, santralizasyon bunu, hisseli şirketler aracılığıyla, kaşla göz arasında başarmasını bilmiştir.⁸

Anonim şirketler, en geniş çapta üretimi ve en modern tekniklerin uygulanmasını mümkün kılarak ortalamadan yüksek bir emek üretkenliğine ulaşır ve böylelikle hatırı sayılır rekabet üstünlükleri elde eder. Ancak geniş çapta üretim, buna uygun genişlikteki piyasaları gerektirir. Genel olarak kredinin yanı sıra anonim şirketlerin gerçekleştirdiği büyük çapta ve yığınsal üretim de, kapitalizmin çelişkilerini, özellikle üretimi sınırsız genişletme dürtüsü ile gerçekleşme zorlukları arasındaki gerilimi aşırı üretim bunalımları sırasında şiddetlendirir.

İkincisi, anonim şirketler, bireysel girişimlere oranla daha elverişli birikim olanaklarına, dolayısıyla daha hızlı bir büyüme dinamiğine sahiptir. Bireysel sermayede birikimin kârdan, hem de bireysel tüketime ayrılan gelirin (Revenue) çıkarılmasından sonra karşılanması gerektiği vardır. Gerçi anonim şirketlerde de kârın bir bölümünün **temettü** olarak ödenmesi zorunludur; ama birikime ayrılabilen kâr, mutlak ve göreceli olarak daha büyüktür. Mutlak olarak daha büyüktür, çünkü daha büyük sermaye daha büyük kâr getirir; göreceli olarak da daha büyüktür, çünkü temettü ve üst düzey yöneticilerinin aldıkları hakkıhuzur vb. ödenekler düşüldükten sonra bile geriye kalan, birikime yöneltilebilecek kâr kütlesi daha büyüktür. Ayrıca, anonim şirketler, banka kredisinden de bireysel girişimlere oranla çok daha geniş çapta yararlanır.

Üçüncüsü, anonim şirketler, “iştirakler sistemi” yoluyla muazzam bir sermaye merkezîleşmesinin temelini oluşturur. Bununla anlatılmak istenen, çok sayıda anonim şirketin birbirinin hisse senetlerine tek yanlı ya da karşılıklı olarak sahip olmasıdır. Bu yoldan bir ana şirket, yavru şirketler kurup bu şirketlerin hisselerinin çoğunluğunu elinde bulundurabilir. Bunlar da gene yavru şirketler kurar vb. Böylece ana şirket, yavru şirketleri ve onların

⁸ Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, c. I-2, çev. Mehmet Selik, Ankara: Odak Yayınları, 1974, s. 395-96.

“yavrular”ını ele geçirir vb. İştirak sistemi, anonim şirketlerden birinin öteki şirketlerin hisselerinin çoğunluğunu satın alması, böylelikle onların sermayesine hâkim olması biçiminde de işleyebilir.

Sermayenin bu denli merkezîleşmesiyle bir büyük hissedar ya da bir büyük hissedarlar grubu, görece küçük bir öz sermayeyle devasa bir toplumsal sermaye üstünde egemenlik kurar. Bu yoldan serbest rekabet kapitalizmi, gelişerek tekelci kapitalizm hâline gelir. V.İ. Lenin’in emperyalizm öğretisinde tahlil edilen kaçınılmaz bir gelişme sürecidir bu. Lenin, bu tahlilinde doğrudan doğruya Karl Marx’a, onun kapitalist üretim tarzı çerçevesinde sermayenin toplumsallaşmasını belirli alanlarda tekelleşmeye yol açan, dolayısıyla devlet müdahalesini davet eden bir çelişki olarak yorumlayışına dayanır.⁹

Üretici güçlerin anonim şirketler aracılığıyla hızla gelişmesi sosyalizmin maddi ön koşullarını yaratır. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması, üretimin toplumsal karakteri ile ürünleri mülk edinmenin kapitalist niteliği arasındaki antagonizmi kapitalist üretim tarzının kaldırılması yoluyla aşacak olan toplumsal gücün gelişmesini hızlandırır.

Hayalî sermaye

“Her belirli ve düzenli para gelirinin”, diye yazar Karl Marx, “bir sermaye üzerinden doğmuş olsun olmasın, bir sermaye üzerinden sağlanan faiz gibi görünmesi olgusundan sorumlu olan faiz getiren sermaye biçimidir. Para geliri önce faize çevrilir ve bu faizden, insan onun hangi sermayeden doğduğunu saptayabilir.”¹⁰

Bu olgunun temelinde kapitalizmde paranın yanı sıra üretim araçları ya da metaların da, belli bir para tutarını cisimlendirdikleri sürece, potansiyel olarak sermaye oluşları, değerlendirilebilir oluşları yatar. Faiz haddinin yüzde 5 olduğunu, birisinin de 2500 birimlik bir yıllık gelir elde ettiğini varsayalım. Bu durumda bu geliri, bir sermayeden kaynaklanıyor olsun olmasın, 50.000 birimlik bir sermayenin faizi gibi kabul edebiliriz. Düzenli bir para gelirinin bu yoldan sermayeye dönüştürülmesine **kapitalize etme**, bir gelirin kapitalize edilmesi denir; sermayenin kendisi ise **hayalî sermaye** adını alır. Buna hayalî sermaye denişi, sermayenin gerçek değerlenme süreci - ki yalnız üretim alanında yer alabilir- ile olan bağlantısının kaybolmasından ötürüdür.

⁹ Marx, *Kapital*, c. III-I, s. 674.

¹⁰ Karl Marx, *Kapital*, c. III, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1978, s. 494.

Hayalî sermaye gerçek sermayeden ayrılır. Gerçek sermaye para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermayeden oluşur. Gelirlerin kapitalize edilmesiyle meydana gelen sermaye bağımsızlaşır ve kendine özgü biçimler alır. Hisse senetleri, tahviller, devlet istikraz tahvilleri, ipotekli borç senetleri, bu tür hayalî sermaye biçimleri arasında yer alır. Bunları menkul değerler (değerli kâğıtlar) kavramı altında toplayabiliriz.

Devlet istikraz tahvillerini, örneğin savaş istikrazını ele alalım. Kapitalist devletin, silah tekellerinden satın aldığı silahlar için paraya ihtiyacı vardır. Bu silahlar savaş alanında yok edilirse savaş istikraz senetlerinin arkasında reel değerler kalmaz; yalnızca devlet borcu kalır. Ama devlet, topladığı vergilerin geliriyle faizleri öder. İstikrazın geri ödenmesi ancak çok zaman sonra gerçekleşir. Devlet istikraz tahvilleri sahibinin paraya ihtiyacı varsa elindeki bu değerli kâğıtları satabilir. 1000 dolar taahhüt etmiş olduğunu, kâğıtların da yüzde 5 faiz getirdiğini varsayalım. Bu durumda her yıl elde ettiği gelir 50 dolardır. Cari faiz haddi de yüzde 5 düzeyindeyse kâğıtları alıcısına 1000 dolara satar. Buna karşılık faiz haddi yüzde 2,5 ise ve devlet istikrazı eskiden olduğu gibi 50 dolar getirmekteyse alıcının kendisine 2000 dolar ödemesi gerekir; çünkü 50 dolar, 2000 dolarlık bir sermayenin getirdiği yüzde 2,5'luk faize eş değerdir.

Birinci olarak, burada karşı karşıya olduğumuz olgu, bir borcun, yani bir açığın sermayeye, hayalî sermayeye dönüşmesidir. Çünkü var olan, sadece 50 dolarlık faizlerdir. Bu 50 doların yüzde 5 üzerinden kapitalize edilmesiyle ki 1000 dolarlık bir sermaye oluşmaktadır. Ancak bu sermaye, gerçeklikte değil, yalnız tasarımda mevcuttur. İkinci olarak, bu hayalî sermaye, bir menkul değer, bu örnekte bir devlet istikraz tahvili biçimine, faiz elde etme hakkını veren bir borç senedi biçimine, bürünmektedir. Bu borç senedinin kendisi de, bundan böyle sermaye olarak işlev görebilir, devredilebilir ya da satılabilir. Borç senedini satın alan, yıllık faizleri elde etmek için 1000 dolar yatırır. Söz konusu hayalî sermayeyi faiz getiren bir para yatırımı olduğu için satın alır. Üçüncü olarak, hayalî sermayenin, menkul değerlerin, alış fiyatı, yıllık faizler ile tasarruf ya da banka mevduatları için geçerli faiz haddine bağlıdır. Bu faiz haddinin değişmesi durumunda hayalî sermayenin, menkul değerlerin, fiyatı da değişir. Örneğin faiz haddi yüzde 5'ten yüzde 2,5'a düşecek olursa yılda 50 dolar getiren devlet istikraz tahvilinin fiyatı, 50 dolar faiz elde etmek için bundan böyle 2000 dolar gerekli olacağından 2000 dolara yükselir. Faiz haddi yüzde 10'a çıkmışken devlet istikraz tahvilleri 50 dolar getirmeye devam etmekteyse tahvilin fiyatı 50 dolara düşer; çünkü 50 dolar 500 doların yüzde 10'udur.

Aynı şey hisse senetleri için de geçerlidir. Şu farkla ki orada, devlet istikrazından farklı olarak, işletmelere yatırılmış bir reel sermaye mevcutmuş gibi bir görüntü doğar.

Borç senedinin -değerli kâğıdın- devlet borçlarında olduğu gibi tamamen hayali bir sermayeyi temsil etmemesi halinde bile, bu gibi senetlerin sermaye-değerleri gene de tamamen aldatıcıdır. Kredi sisteminin ortaklaşa sermayeyi ne şekilde yarattığını daha önce görmüştük. Senet, bu sermayeyi temsil eden mülkiyet hakkı olarak iş görür. Demiryollarına, madenlere, deniz ulaşım şirketleri ve benzerlerine ait hisse senetleri, gerçek sermayeyi, yani bu gibi girişimlere yatırılan ve işleyen sermayeyi ... temsil eder. ... Ama bu sermaye, bir defasında, mülkiyet hakkının (hisse senetleri) sermaye değeri, diğer bir defasında, bu girişimlere yatırılan ya da yatırılacak olan fiili sermaye olarak, iki kez varolamaz. Yalnız ikinci biçimde vardır ve bir hisse senedi yalnızca artı-değerin, onun tarafından gerçekleştirilecek kısmına tekabül eden bir mülkiyet hakkıdır.¹¹

Demek ki hisseler de devlet istikrazı gibi “aldatıcı sermaye”, hayali sermayedir. Ancak demin gördüğümüz gibi sermayeyi harekete geçirirler. Alınıp satılırlar. Hayali sermaye, gerçek sermayenin yanında ya da üzerinde, kendine ait bir alanda var olur ve kendine ait bir piyasası vardır: **menkul değerler piyasası** ya da **borsa**.

Bu mülkiyet haklarının, yalnız hükümet bonolarının değil, hisse senetlerinin de değerlerinin bağımsız hareketi, bunların üzerlerinde hak sahibi olabilecekleri sermaye ya da talebin yanısıra, gerçek sermayeyi teşkil ettikleri hayaline kuvvet kazandırır. Çünkü bunlar, fiyatları bağımsız olarak saptanan ve kendine özgü hareketleri olan metalar halini alırlar. Bunların piyasa değerleri, gerçek sermayenin değerinde (değerdeki genişleme değişse bile) herhangi bir değişme olmaksızın, kendi nominal değerlerinden farklı biçimde saptanır.¹²

Hisse senetlerinin **nominal değeri** kâğıt üstünde basılı olan tutardır -1000 dolar ya da 100 dolar gibi. Hisse senetlerinin **fiyatı**, daha önce devlet istikrazına ilişkin olarak gördüğümüz gibi son tahlilde faiz ile faiz haddinin ilişkisine göre belirlenir. Hisseler sabit faizli menkul değerler değildir, yani yıllık faiz getirisi, devlet istikrazında olduğu gibi aynı kalmaz. Hisse senetle-

¹¹ age., s. 497.

¹² age.

rinin **temettü** adı verilen faiz getirisi, kural olarak, işletmenin sağladığı yıllık kârın yüksekliğine bağlı olarak değişir. Kâr yüksekken temettü yükselir, kâr düşükken azalır, zarar hâlinde ise hiç dağıtılmaz.

Hisselerin fiyatı, temettülerin kapitalize edilmesiyle belirlenir. Bu kapitalizasyonun formülü şudur:

$$\frac{\text{Temettü}}{\text{Faiz haddi}} \times 100 = \text{Hisse senedi fiyatı}$$

100 dolar nominal değerini sağladığı 100 dolarlık bir temettü, yüzde 5’lik bir faiz haddiyle 2000 dolarlık bir hisse senedi fiyatı ortaya çıkarır. 50 dolar temettü, yüzde 10’luk bir faiz haddiyle bu fiyat 500 dolar olur.

Şu da var ki hayalî sermayenin, meta biçimine girmiş hisse senetlerinin, “değer”i üzerinde kapitalizasyon formülünün dışında arz ve talep de etkili olur. Burada temettü **bekleyişleri** rol oynar. Yüksek temettü beklentileri, hisse senedi fiyatlarını tırmandırır; üretim ve satışlarda düşme, zarar ve bunalım belirtileri fiyatların birdenbire düşmesine yol açar. Siyasal gelişmelerin de hisse senedi fiyatları üstünde olumlu ve olumsuz etkileri vardır.

Böylece **spekülasyon** alanına girilmiş olur. Spekülatörler, hisse senetlerini alıp satarken bunlara temettü geliri sağlayan birer plâsman değeri gözüyle bakmazlar; hisse senetlerindeki fiyat dalgalanmaları nedeniyle alış ile satış sırasında doğan spekülasyon kazançlarını hesaba katarlar. Söz gelimi spekülatörler, hisse senedi fiyatlarının yükseleceği beklentisiyle belirli hisse senetleri için belirli bir fiyat ve vade üzerinden satın alma sözleşmeleri yaparlar. Saptanan vadede, sözleşmede taraf olan, hisse senetlerini uyuşulan fiyat üzerinden teslim etmek zorundadır. Fiyat yükselmişse spekülatörler, bir spekülasyon kazancı elde ederler; satıcı ise zarara uğrar. Borsa rayici saptanmış fiyatın altında kalırsa kayba uğrayan, alıcı olur. Satış sözleşmeleri borsa rayiçlerinin saptanan fiyatın altına düşeceği beklentisiyle yapılırsa spekülatörler, bundan da spekülasyon kazancı elde ederler. Fiyat hareketini **söylentilerle** etkileyerek yüksek spekülasyon kazançları elde etmek borsa spekülasyonu pratiğinin bir parçasıdır. Ne var ki borsa spekülasyonu, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin gelişiminde önemli bir etkidir.

Birincisi: Gerçi hisse senetleri, genel olarak menkul değerler gibi hayalî sermayedir; ama bu menkul değerlerin dolaşımı için para-sermayeyi harekete geçirirler. Asgari sermaye miktarının yükselişi, küçük para-sermayelerin üretime yatırım yapma olanağını sınırlar. Para sahiplerinin menkul değerlere sermaye yatırımı yapmaya yöneltilmesiyle bir **kupon kesiciler** ya da **ranti-**

yeler tabakası doğar.

“Küçük hisseler”in satılışı, işçi sınıfının belirli tabakalarını da hisse senedi sahipleri hâline getirir. Ama bu, onların rantıye olmalarına yetmez. Borsa çöküşleri sırasında hisseler fiilen değersizleşir. Hisse senedi sahipleri, temettü elde edemezler; hisselerinin fiyatı düşer. Hisseleri satarlarsa parasal servetlerinin bir bölümünü de kaybetmiş olurlar — mülksüzleşirler.

Hisse senedi fiyatlarının anonim şirketlerin işletmelerindeki reel sermayeyle hiç ilişkisi yoktur; yalnızca bunların getirileriyle ilişkisi vardır. Bu getiriler azalır ya da bütünüyle ortadan kalkarsa hayalî sermaye, hisse senetleri değersizleşir; reel sermayede ise herhangi bir değer değişikliği olmaz, “Bu senetlerin değerindeki düşme ya da artmanın, temsil ettikleri gerçek sermayenin değerinden bağımsız olması ölçüsünde, ulusun sahip olduğu servet, değerdeki düşme ya da yükselmeden sonra da gene eski büyüklüğündedir.”¹³ Ama hisse senetlerinin değersizleşmesi, hisse sahiplerinin senetlerini satmak zorunda kalmaları ve bunların bir büyük hissedar ya da büyük hissedarlar grubunca toptan satın alınması hâlinde çok sayıda hisse senedi sahibinin mülksüzleşmesiyle sonuçlanabilir.

İkincisi: Hisse senedi sahipliği, belirli bir büyüklüğe eriştiğinde anonim şirketlerin **gerçek sermayesi üzerinde tasarruf hakkına** dönüşür. Büyük sanayi, banka ve ticaret sermayecileri, belirli işletmelerin hisselerini toptan satın alarak bunların sermayeleri üzerindeki tasarruf hakkını ele geçirirler. Sermaye mülkiyetinde, gerçek sermayede bir mülksüzleştirme ve merkezîleşme süreci yaşanır; kimi sermayecilerin üretim araçları üzerindeki mülkiyet başkalarının eline geçer.

Başarı ve başarısızlıkların her ikisi de burada aynı zamanda sermayelerin santralizasyonuna götürür ve dolayısıyla mülksüzleşmenin en muazzam boyutlarına ulaşmasına yol açar. Mülksüzleşme burada doğrudan üreticilerden bizzat küçük ve orta kapitalistlere kadar bütün bir alanda cereyan eder. Bu mülksüzleşme, kapitalist üretim biçiminin hareket noktasıdır; gerçekleşmesi hedefidir. Ve gerçekten, bu üretim biçimi, son tahlilde, bütün bireyleri, toplumsal üretimin gelişmesiyle birlikte özel üretim aracı ve özel üretim ürünü olmaktan çıkan ve artık ancak biraraya gelmiş üreticilerin elinde üretim aracı ve dolayısıyla bunların toplumsal ürünü oldukları gibi toplumsal mülkiyeti olabilen, üretim araçlarından yoksun bırakmak amacındadır. Ne var ki, bu mülksüzleşme bizzat kapitalist sistemin kendi içinde çelişik bir şekilde görünür, toplumsal mülkiyetin bir

¹³ age., s. 498.

azınlık tarafından ele geçirilmesi şeklinde görünür ...¹⁴

Bu gelişmeyle birlikte sermayeciler sınıfının toplumsal yapısında önemli bir değişiklik gerçekleşmiş olur.

Anonim şirketler, kapitalist kredi sistemiyle birlikte gelişmeye başlayan, sermaye mülkiyeti ile sermaye işlevi arasındaki kopmayı derinleştirir. “Hisseli sermaye şirketlerinde işlev sermaye mülkiyetinden ayrılmıştır, dolayısıyla, iş de üretim araçları ve artık-emek mülkiyetinden tamamen ayrılmıştır.”¹⁵ Bu olguya iki açıdan yaklaşmak gerekir. Sermayecinin üretimle ilgisi kesilmektedir. Hissedar olarak hiçbir üretken işlevi kalmamıştır artık. Bütünüyle gereksiz ve asalaktır. Bu anlamda

kapitalist üretimin en yüksek gelişme aşamasında varılan...bu sonuç, sermayenin üreticilerin mülkiyetine, ama artık bireysel üreticilerin özel mülkiyetleri olarak değil fakat bunların hepsinin ortak ve doğrudan doğruya toplumsal mülkiyetleri olarak, tekrar geri dönmesi için geçilmesi zorunlu olan bir ara-aşamadır.¹⁶

Hisse senetlerine büyük çapta sahip olunmasıyla nicelik niteliğe dönüşür. Büyük hissedar, bir anonim şirketin hisselerinin çoğunluğuna sahipse anonim şirketin tümünün üretim araçlarının mülkiyetine tasarruf eder. Bu noktada kapitalizmin temel çelişkisi son derece keskinleşir. Büyük hissedar, asgari bir öz sermayeyle toplam sermayeyi kendi sermayesiymiş gibi tasarruf eder.

Hayalî sermaye mülkiyetinin reel sermaye üzerinde tasarrufa dönüşmesi, sermayenin yoğunlaşması ve merkezîleşmesinin birliğine dayalı bir süreçtir. Mülksüzleşme temelinde ilerleyen bu süreç, muazzam bir sermaye gücünün ve bu güce egemen olan yeni bir sermayeciler tabakasının oluşmasıyla sonuçlanır. Bu durum, Marx’ın deyişiyle,

yeni bir finans aristokrasisi, teşebbüsün fikir babaları, kurucular ve sırf nominal direktörler şeklinde yeni bir tür asalaklar yaratır; kuruluş, senet ihracı ve senet spekülasyonu işlerinde tam bir sahtekârlık ve hile sistemine yol açar. Bu, özel mülkiyetin denetiminde olmayan özel üretim sistemidir.¹⁷

14 Marx, *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, c. III-I, s. 676.

15 age, s. 672.

16 age.

17 age., s. 674.

Gerçi Karl Marx burada yalnız büyük spekülatoörlere değinmektedir; ama Friedrich Engels, metne eklediğı bir notta “sermayeleri hisseli (anonim) şirketlerin ikinci ve üçüncü derecelerini temsil eden yeni sanayi teşebbüsleri şekilleri(nin) gelişmiş”¹⁸ bulunduğunu belirtir. Engels’in sözünü ettiğı, tekelin birer biçimi olan karteller ve tröstlerdir. Burada söz konusu olan, Friedrich Engels’ın da değindiğı Panama skandalındaki gibi sahtekârlık ve spekülasyon değildir artık; kapitalizmin yeni bir gelişme aşamasının ortaya çıkışıdır, tekelci kapitalizmdir. Bu aşamada “yeni finans aristokrasisi”ne sanayi ve banka sermayesinin **finans kapital** içinde kaynaşması damgasını vurur.

Ancak finans kapital alanı hayalî sermaye alanıdır. Finans kapital, borsa spekülasyonuna yalnız spekülasyon kazancı elde etmek için değil, hayalî sermaye yardımıyla gerçek sermayeyi ele geçirmek ve tekelci konumunu güçlendirmek için de girer.

Büyük hissedar, çok sayıda hisseye, bir “hisse senetleri paketi”ne sahip olarak anonim şirket mülkiyeti üzerindeki tasarruf hakkını eline geçirir. Böylece fiilen bir **mülksüzleşme** gerçekleşmiş olur: Geri kalan hissedarlar mülksüzleştirilir ve sermaye büyük hissedarın elinde merkezleşir.

Ne var ki, bu mülksüzleşme bizzat kapitalist sistemin kendi içinde çelişik bir şekilde görünür, toplumsal mülkiyetin bir azınlık tarafından ele geçirilmesi şeklinde görünür; ve kredi bu azınlığa gittikçe artan bir ölçüde bir maceracılar grubu karakterini verir. Mülkiyet burada hisse senetleri şeklinde mevcut olduğu için, mülkiyetin hareketi ve transferi, küçük balıkları köpek balıklarının ve kuzuları borsa kurtlarının yuttuğı sermaye borsasındaki oyunların katıksız bir sonucu halini alır.¹⁹

“Saadet zinciri” nasıl koptu?

Borsa çöküşüne yol açan dolaysız nedensellik konusunda burjuva iktisatçıları arasında olsun Marksist iktisatçılar arasında olsun oldukça geniş bir görüş birliği var. Çöküşü harekete geçiren olaylar dizisi içinde belirleyici etken olarak ABD faiz hadlerindeki yükseliş üzerinde duruluyor. ABD faiz hadlerindeki tırmanma eğilimi, daha 1987’nin yaz aylarında tahvil piyasalarında keskin fiyat düşüşlerine neden olmuştu.²⁰ Oysa o sırada hisse senedi

¹⁸ age., s. 672.

¹⁹ age., s. 676.

²⁰ Esas olarak devlet tahvillerinin işlem gördüğü bu piyasalarda biraz yukarıda verdiğimiz kapitalizasyon formülünden ötürü, yeni çıkarılan tahvillerin faizi azaldıkça tahvil fiyatları yükselir — ve *vice versa*.

fiyatları, kısılma belirtileri göstermeye başlamış bir ekonomideki kötümser kâr bekleyişleri şöyle dursun, cari kârlarla karşılaştırıldığında bile aşırı yüksekti. Dolayısıyla menkul değerler borsalarına akan spekülâtif fonlar, hisse senetleri yerine, alternatif bir yatırım alanı olarak tahvillere kayma eğilimi içine girmişti. *Economist* dergisinde açıklandığı gibi, 19 Ekim 1987 günü patlak veren borsa bunalımından iki hafta önce hisse senetlerinin temettü oranı, Londra’da yüzde 3’e, New York’ta yüzde 2,6’ya, Tokyo’da yüzde 0,5’e düşmüştü. Spekülâtörler, bu hisseleri satın almak için Londra’da yüzde 15’i, New York’ta yüzde 16,5’i, Tokyo’da ise yüzde 5’i bulan faiz hadleriyle borçlanıyorlardı.²¹ Temettü oranlarının bu denli düşük, fiyat/kazanç oranlarının bu denli yüksek olmasının nedeni, son yıllarda hisse senedi değerlerindeki artışın temettü artışlarını geride bırakmış olmasıydı. Gerçekten de borsa spekülasyonu, özellikle Tokyo, Hong Kong ve New York gibi merkezlerde bütünüyle saçma, akıl dışı düzeylere ulaşmıştı. Hisse senetlerinin getirisi banka mevduatlarınınkinin çok aşağısında kalıyordu. Hisse senedi almaya devam edenler, bunu temettüyü hiç düşünmeden, tamamen spekülâtif amaçlarla yapıyorlardı. Peki ama hisse senetleri neden bu denli aşırı değerenmişti? Faiz hadleri neden artmıştı? Mali sistem, spekülâtif çılgınlıklara ve bunalımlara neden bu denli açık hâle gelmişti?

Bu sorulara yapısal bir açıklama çerçevesinde cevap verebilmek için dünya kapitalist ekonomisinin 1970’li yılların başlarından beri içinden çıkamadığı uzun çöküntü dalgasının temel özelliklerinden yola çıkmak gerekiyor. Bu özellikler elinizdeki derlemenin başka yazılarında uzun uzadıya irdelenmiş olduğundan ben, burada bunları kısaca hatırlatıp çöküşle sonuçlanan borsa spekülasyonu aralarındaki bağlantıları kurmaya çalışacağım. Yapısal bir açıklamanın bileşenleri olabilecek nedensellikler, ister istemez uzun dönemlidir. Bu durumda borsa çöküşleri gibi tanım gereği, binlerce, yüz binlerce «ajan»ın bir “mani”ye, taşkınlığa kapılmasıyla fitillenen olayları

21 Bu noktada yukarıda değinilen kapitalizasyon formülünün yanı sıra bir başka orandan söz etmekte yarar var: “fiyat/kazanç oranı”ndan. Bu oran, borsanın hisse başına düşen kazançla bunun kaç katı değer biçmeye hazır olduğunu gösterir. Bir örnek: Bir şirketin olağanüstü ve dönem dışı gelir ve giderlerin etkilerinden arındırılmış yıllık kazancı, o mali dönemde temettü almaya hak kazanmış hisse senedi sayısına bölünür. Bu, bize hisse başına düşen kazancı verir. Hisse senedinin cari fiyatını belli bir yıl için kestirilen kazançla böldüğümüzde de fiyat/kazanç oranını (FKO) elde ederiz. FKO’ların karşılaştırılması (bu karşılaştırma yalnız aynı sanayi dalında yer alan şirketler açısından anlamlıdır) en ucuz hisse senedinin hangisi olduğunu gösterir. Sıradan bir metayı satın alırken kuşkusuz belirleyici bir etken olan bu karşılaştırma hisse senedi alımında fazla yararlı değildir. Bugün en ucuz olan hisse senedinin yarın en hızlı yükselişi göstereceği hiç de kesin değildir. Metin içinde Londra, New York ve Tokyo için verilen temettü oranları, FKO türünden ifade edildiğinde sırasıyla 33, 38 ve 200’lük değerlere tekabül eder.

incelerken yapısal nedenler-dolaysız nedenler ayırımına başvurmak zorunlu oluyor. ABD ekonomisinin ve bir bütün olarak dünya ekonomisinin yapısal sorunları, yalnızca 1987 Ekim ayında değil, yıllardan beri etkilerini duyuruyordu. Ama borsa neden 19 Ekim günü çöktü, bir hafta önce değil? Bu soru, iktisadın, **a fortiori** iktisadın eleştirisinin değil, bireysel ve toplumsal psikolojinin ilgi alanına girer ve borsa oyunları konusunda bu satırların yazarının yoksun olmakla övünç duyduğu bir teknik bilgi ve tecrübe birikimini ön gerektirir. Nitekim bu soruya Nobel iktisat ödülü sahibi, Yale Üniversitesi profesörlerinden James Tobin'in verdiği cevap bile aynen şu: "Menkul değerler piyasası neden mi çöktü? Bu sorunun cevabı, neden çöktüğünü düpedüz bilmediğimizdir. Çöküş günü, hiçbir şey bir hafta öncesinden farklı değildi."²² Önemli olan, elbet son birkaç günde ya da haftada değil, geriye dönüp bakıldığında yeterince uzun bir dönemde (son iki üç, hatta beş altı yılda) hangi etkenlerin menkul değerler borsasını her an paniğe kapılmaya hazır bir spekülatif hummaya soktuğunu bulmak, hangi karşılıklı bağımlılıkların borsa çöküşünün ardından bütün bir dünya ekonomisini iktisadi durgunluk tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığını göstermeye çalışmaktır. Bardağı taşıran damlanın ne olduğu çok daha az önem taşır: Son dış ticaret istatistiklerinin yayımlanması, bir hükûmet üyesinin patavatsız bir beyanı da olabilir, borsanın nasıl olsa bir gün yeniden çökeceğini bildikleri için kolay yoldan şöhret sağlamak uğruna boyuna felaket haberciliği yapan borsa "gurular"ından birinin birdenbire inandırıcı görünürvermesi ya da iktisat hocası unvanını taşıyan bir yazarın çok satan kitabının gördüğü rağbet de olabilir bu son damla.²³

Her şeyin başında kapitalist ülkelerin en önemlilerinde 1970'lerin başından bu yana sermaye birikiminin yavaşlaması geliyor. Kapitalizmin hızlı büyüme temposunu sürdürmesi için sermayecilerin, işçilerinden sızdırdıkları artık değer büyükçe bir bölümünü ek sermaye yatırımlarına harcamaları gerekir. Oysa ek sermaye birikimi, sermayecilerin, yeni yatırımlarından elde edecekleri kâr haddini kemirme eğilimi gösterir. Kâr haddi azaldıkça ödünç para kullanan sermayeciler, borçlarını geri ödemedede zorlanmaya başlarlar; kimileri, paralarını yeni yatırımlarla tehlikeye atmaktansa banka ya da borsaya yatırıp faiz geliriyle yetinmeyi yeğlerler. Yatırım oranı düştükçe üretim araçları üreten sanayilerin gerçekleşme sorunları ağırlaşır. Bunlar, üretim-

22 "A Falling Dollar Can Only Help," *The New York Times*, 8 Kasım 1987.

23 Batı'da, iktisadi felaket senaryoları üzerine kurulu romanlar hep çok satar. Eskiden Paul Erdman'ın 79 *Krizi* (çev. Armağan İlkin, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1977) vardı. Şimdi Southern Methodist Üniversitesi'nde iktisat profesörlüğü yapan, ama meslektaşlarıncı alaya alınan Ravi Batra'nın *The Great Depression of 1990* (1990 Büyük Çöküntüsü) başlıklı kitabı satış rekorları kırıyor.

lerini kısmak, güçleri yetiyorsa işçilerine yol vermek zorunda kalırlar. Zincirleme etkilerin ekonominin tümüne yayılmasıyla gerileyen efektif talep düzeyi kârlılıktaki düşüşü pekiştirir. Şirketler iflasa, ekonomi bunalıma sürüklenir. Elbette bu süreç doğrusal bir seyir izlemez. Kısılma dönemlerinin arkasından hep canlanma dönemleri gelir. Hatta 1974-75 kısılmasından bu yana iktisadi genişleme yılları iktisadi faaliyetin kısıldığı yıllardan çok daha fazladır. Ama bu inişli çıkışlı dönemin bütününe damgasını vuran ayırt edici özellik, üretken yatırımlarda hatırı sayılır bir canlanmanın görülmeyişi, bunun bir sonucu olarak da işsizlik oranının yükselmeye devam edişi, emek üretkenliği artış hızının ise kâr haddinin azalma eğiliminin etkisini gidermeye yetmemesidir.

İşte bu noktada “gerçek sermaye” hareketindeki eğilimler ile finans piyasaları, bir başka deyişle “hayali sermaye” alanında yer alan gelişmeler arasındaki bağı kurabiliyoruz. **Bir yandan**, kârlılıkları gerileyen sermayeler, rekabet güçlerini koruyabilmek için gitgide daha çok borçlandılar. Bu yoldan birikim temposu ile üretkenlik artış temposu arasındaki açığı kapatmaya, böylece kâr haddinin azalması eğiliminin etkilerini hafifletmeye çalıştılar.²⁴ Reel gelirleri azalan tüketiciler mevcut yaşam düzeylerini koruyabilmek için borçlandılar. Öte yandan, sermayeciler, kârlılığın düştüğü, piyasaların daraldığı koşullarda, ellerinde biriken para-sermayeyi giderek artan ölçüde, temettü geliri elde etmek için menkul değer satın almada, yeni şirketler kurmaktansa mevcut şirketleri ele geçirmede (**take-over**), mali varlıklar biriktirmede kullanmaya yöneldiler. Finans ve menkul değerler piyasalarındaki kızışmanın ardında bu iki gelişme yatıyor.

Bu spekülatif hummanın erişebileceği boyutlara ibret verici bir örnek olduğu için Tokyo borsasında olup bitenler üzerinde biraz duralım. Japonya, yenin değerindeki artış nedeniyle bir süredir ihracat tıkanıklıklarıyla ve iktisadi kısılmayla karşı karşıya bulunuyor. Bu durum, Japonya’da aşırı bir para-sermaye birikmesine ve bankacıların ne pahasına olursa olsun yeni mahreçler peşinde koşmasına yol açtı. Dünya pazarındaki durgunluk, bu fonları menkul değerler borsasında spekülasyona yöneltti. Tokyo borsasında alınıp satılan hisse senetlerinin toplam değeri, cari yen/dolar kuru üzerinden hesaplandığında daha şimdiden Wall Street’i geride bırakarak 2 trilyon 750 milyar dolara ulaştı. Bu muazzam spekülasyon dalgası, esas olarak krediyle finanse ediliyor. Tokyo borsasındaki spekülâtörler, krediyle hisse senedi satın alı-

24 Yeni yatırımlardan bir bölümünün kârla değil, krediyle finanse edilmesi, kâr haddinin düşmesine karşın yatırım düzeyinin bir süre için de olsa korunmasına yardımcı olur (Mandel, “Verschuldungskrise,” s. 77).

yorlar, sonra borçla alınmış bu hisseleri teminat gösterip yeni hisse senetleri alıyorlar. Bir borç denizi üzerinde biriken bu hisse senetlerinin fiyatları, 28 Nisan 1987 günlü *Financial Times*'ın haber verdiği üzere senetlerin gelirinin 70 katı gibi akıllara durgunluk veren düzeylere tırmanabiliyor zaman zaman. Japon mali sermayesinin ülke dışında yaptığı uzun dönemli tahvil alımları da, büyük ölçüde banka kredileriyle finanse ediliyor. Bütün bu spekülasyonu yapanlar kesinlikle borsa bankerlerinden ibaret değil: Bu ürkütücü hayalî sermaye birikiminden önemli ölçüde sanayi şirketleri sorumlu.²⁵

Borsa bunalımı ile kapitalist dünya ekonomisinin yapısal zaafı arasında etkileşimin ikinci kritik boyutu, ABD imalat sanayisinin, hatta tarımının dünya pazarındaki rekabet gücünün zayıflamasıdır. ABD, 1983-85 yıllarında verdiği dev bütçe ve dış ticaret açıklarıyla Batı Avrupa'da ve yarı sanayileşmiş (yeni sanayileşen) ülkelerin çoğunda yaşanan iktisadi genişlemenin lokomotifini oldu. O dönemden beri süregelen bu "ikiz açıklar", ABD'nin yabancı sermayeye aşırı ölçüde borçlanmasıyla kapatıldı. Bugün Amerika dünyanın en büyük "net borçlu ülke"si durumunda. ABD'nin bu borçluluğu sürdürmesi, Japon ve Avrupa mali sermayesinin dolar cinsinden çıkarılmış borç senetleri, hazine bonoları ya da Amerika'daki banka mevduatlarını tutmaya razı olmasına bağlı. Bunun için ise bu borçların getirisinin Alman markı, İsviçre frangı, yen vb. cinsinden çıkarılmış mali varlıkların getirisinden, dolayısıyla ABD'deki faiz haddinin Avrupa ve Japonya'dakinden yüksek olması gerekiyor. Ne var ki yüksek faiz hadleri, demin gördüğümüz gibi mali piyasalara yapılan asalak yatırımları, spekülasyonu, sermayenin gömülenmesini kışkırttı. Üretken yatırımların bundan olumsuz yönde etkilenmesiyle ABD'de emek verimliliğinin artışı engellenmiş, ülkenin sınai ve tarımsal ürünlerinin dünya pazarındaki rekabet gücü zayıflamış oldu. Dış ticaret bilançosu açığının genişlemesi dış kredi ihtiyacını daha da artırdı. İşte Amerikan ekonomisinin içine düştüğü kısır döngü...

Üstelik ABD sanayi burjuvazisi, dış ticaret açığının giderilmesi, en azından daraltılması için doların dış değerinin düşürülmesini talep ediyor. Nitekim 1986 başından bu yana ABD doları, Alman markı ile Japon yeni karşısında yüzde 40 değer kaybına uğradı. Devalüasyonun dış ticaret açığı üzerinde hatırı sayılır bir etkisi görülmedi. Ayrıca hızla artan askerî harcamalardan kaynaklanan muazzam bütçe açığının ("askerî Keynescilik") harekete geçirdiği parasal genişleme ve enflasyon körüklenmiş oldu. Gelgelelim dolar kurunun düşmesi, Amerika'nın denizaşırı alacaklıları açısından

25 "The Crash of '88?," *Newsweek*, 23 Kasım 1987, s. 30-35; Ernest Mandel, "The Snowballing Financial Crisis," *International Viewpoint*, no: 123, 29 Haziran 1987, s. 15

dev bir sermaye kaybı anlamına geliyor. Bu nedenle Avrupalı ve Japonyalı mali sermayeciler, dolar cinsinden yaptıkları yatırımlardan sağladıkları faiz gelirinin ABD dolarındaki değer düşüşünün etkilerini ödünleyecek bir “sigorta primi” içermesini, dolayısıyla ABD’deki faiz hadlerinin daha da yükselmesini talep ediyorlar. Gene ABD ekonomisinin kısır döngüsüyle karşı karşıyayız.

Bu noktada, Amerika’nın dünya pazarındaki payının gerilemesiyle dünya borsalarında yaşanan panik arasındaki ilişkiyi kurmaya başlayabiliriz. ABD’nin hem müttefiki hem de rakibi olan öteki kapitalist ülkeler, 1983-85 canlanmasının temelinde Amerika Birleşik Devletleri iç pazarına yaptıkları ihracattaki büyük artışın yattığını bildiklerinden ABD dolarının bir ölçünün ötesinde düşmesine karşı çıktılar. Geçen yılın şubat ayında önde gelen yedi batılı kapitalist ülkenin maliye bakanları, Paris’te bir araya gelerek Louvre Anlaşması diye anılan bir dizi ilke üzerinde uzlaşmaya vardılar. Buna göre Japon ve Avrupa merkez bankaları doları destekleyecek, ABD ise bütçe açığını kısma çalışacaktı. Reagan’ın silahlanma harcamalarını azaltmaya ya da vergileri artırmaya yanaşmaması, Kongrenin ise devlet harcamalarında yeni indirimleri reddetmesi, bütçe açığı konusunda dişe dokunur hiçbir şey yapılamamasına yol açtı. Öteki ülkelerin merkez bankaları ise, altı ay süreyle doları destekledi. Bu durumun daha fazla sürmesi beklenemezdi. Eylül ayında yayımlanan dış ticaret rakamlarının açığın daha da büyüdüğünü göstermesi, doların daha da düşmesiyle, doların değerindeki düşüş ise, faiz hadlerinin yüzde 7’den yüzde 7,5’e yükselmesiyle sonuçlandı. Faizlerdeki bu yükseliş hisse senedi fiyatlarındaki düşüşü hızlandırdı; ABD’ye mali sermaye yatırımı yapan yabancı yatırımcılara ise yeterince çekici gelmedi. Borsa çöktü. Yukarıda, “Anonim Şirketler ve Hayalî Sermaye” bölümünde faiz haddi ile borsa fiyat düzeyi arasında kurduğumuz teknik ilişkileri böylece günümüz kapitalizminin yapısal özelliklerine bağlamış oluyoruz.

Borsa çöküşünün hemen ardından ABD’de merkez bankası işlevini yerine getiren Federal Reserve Board, para arzını genişletici, kredi hacmini artırıcı, faiz haddini düşürücü önlemlerle piyasaya müdahale etti. Amerika ve Kanada hükûmetleri, bazı büyük bankerlik kuruluşlarını iflastan kurtardı. Borsa çöküşünün cehennemî bir döngüye dönüşmesi şimdilik önlenmiş görünüyor. Ne var ki kısa dönemde bunalımın derinleşmesini durduran bu politikalar, var olan dengesizlikleri, yapısal zaafı yeniden ürettiğinden orta ve uzun dönemde yeni yeni mali bunalımların, üstelik daha şiddetli biçimlerde patlak vermesini, bunların ekonominin öteki kesimlerine yayılmasını önlemeyecektir.

Etkiler ve olasılıklar

Borsa çöküşünden sonra belli başlı kapitalist ülkelerin yöneticilerince “reel ekonomi”nin sağlıklı olduğu yolunda verilen güvenceler her türlü inandırıcılıktan yoksundu. Gerçi anonim şirketin “gerçek sermaye” ile “hayalî sermaye” arasında bir ayrılmayı cisimlendirdiğini yukarıda biz de Marx’ın *Kapital*’in üçüncü cildindeki tahliline dayanarak ortaya koymuştuk. Ama bu tahlilin özsel bir ögesi, söz konusu ikiliğin mekanik bir kopma değil, diyalektik bir etkileşim olduğudur. Yalnız Amerika Birleşik Devletleri’nde iki haftalık bir sürede meydana gelen 1 trilyon 200 milyar dolarlık bir hayalî sermaye kaybının reel ekonomiyi etkilememesinin düşünülmemeyeceğini Marx’ın teorisi bir yana, akademik burjuva iktisadının ilkelerine başvurarak da ortaya koymak mümkündür. Ortodoks talep teorisine göre, bireylerin ellerinde tuttukları tahvil ve benzeri mali varlıkların değerindeki artış, bir “servet etkisi” yaratarak tüketim harcamalarının artmasına yol açar. Borsa çöküşü sonrasında ters yönde bir “yoksulluk etkisi”nin varlığını duyurması, böylece tüketim harcamalarının kısılması kaçınılmaz görünüyor. Dahası böyle bir kısılma, istihdamda ve üretim mali siparişlerinde bir azalmaya neden olmaktan geri kalmayacaktır. Ayrıca hemen bütün işletmeler, ilerideki yatırımlarını ve çeşitli olasılıkları göz önünde bulundurarak ihtiyat fonları ayırır. Bu fonlar, kendilerine ihtiyaç duyulmadığı sürece çoğu kez menkul değerlere yatırılır. Borsa çöküşü bu paraları değersizleştirmiş olduğundan işletmelerin elindeki ihtiyat fonları, 19 Ekim öncesine oranla önemli ölçüde erimiş bulunuyor. Bu durumda, yatırımların büyük çapta erteleneceğine kesin gözüyle bakılabilir. Servetlerini borsada sağlama bağladıklarını sanmış olan küçük yatırımcılar üzerinde borsa çöküşünün etkileri daha da yıkıcı olacaktır. Bu servetlerin kısmen yok olması, tüketim ve yatırım malları talebi, dolayısıyla üretim ve istihdam düzeyi üstündeki olumsuz etkileri pekiştirecektir. Mali varlıkları zarar görmeyen şirketler bile, borsadan fon toplamakta güçlüklerle karşılaşacağından yatırım olanakları daralacaktır. Yoğun devlet müdahalesine karşın iflas edecek sanayi ve bankerlik kuruluşları mali sistemin kırılganlığını artıracak, bir başka çöküş olasılığı ciddi olarak gündeme gelecektir. Finans piyasalarındaki aşırı şişkinliğin başlıca etkenlerinden biri de, başka şirketleri ele geçirmek için büyük çapta borçlanan “şirket avcıları” idi. Bunlar, ele geçirdikleri şirketlerin hisselerinin bir bölümünü daha sonra borsada satarak borçlarını ödemeyi tasarlamaktaydılar. Hisse fiyatlarının düşmesi bunların büyük bir bölümünü zor durumda bıraktı. Bunlar arasında ilk kurban, Avustralya’daki bir şirket “imparatorluğunun” başında bulunan Holmes à Court oldu.

Borsa çöküşü sonrasında her şeyin yolunda gittiği varsayımıyla değil de ağır bir bunalımın nasıl önlenebileceği perspektifiyle yaklaşanların dağarcığı ise çelişik ve tutarsız önerilerden ibaret. Bunların bunalımdan çıkış senaryoları şöyle özetlenebilir: Başlıca kapitalist ülkeler arasında uluslararası eş güdüm güçlendirilsin; Amerika bütçe ve dış ticaret açıklarını kapatsın; buna karşılık Batı Almanya ve Japonya dış ticaret fazlalarını ortadan kaldırsınlar; gene bu iki ülke faiz hadlerini indirerek konjonktürel bir canlanmayı uyar-sınlar.

Bunlar, kapitalist dünya ekonomisinin, özellikle de ABD ekonomisinin yapısal zaaflarından hiçbirini ortadan kaldıramayacak olmaları bir yana, uygulanabilirlikleri ve etkililikleri son derece kuşkulu gözükten önlemlerdir. Her şeyden önce, dünya pazarının genişlemesinin bugün olduğu gibi durdu-ğu dönemler, tek tek sermayeciler ve ulusal sermayeler arasındaki “düşman kardeşler” ilişkisinde düşmanlık ögesinin ağır bastığı dönemlerdir. Dolayı-sıyla yakın gelecekte emperyalist ülkeler arasında etkili bir iş birliği ortamı-nın egemen olması beklenmemelidir.

ABD bütçe ve dış ticaret açıkları, 1983-85'te dünya ekonomisinde çev-rimsel bir yükseliş yaşanmasını sağlayan belirleyici etken olmuştur. Şu hâlde bu “ikiz açıklar”ın ortadan kaldırılmasının dolaysız etkisi, Amerikan ekono-misinin, onunla birlikte dünya ekonomisinin yeniden kısılmaya sürüklenme-si olacaktır. Sorun, Batı Almanya ve Japonya'da izlenecek genişletici poli-tikaların, örneğin bu iki ülkede faiz hadlerinin düşürülmesinin uluslararası ekonominin kısılmaya girmesini önlemeye yetip yetmeyeceğidir. Bu konu-daki iyimser beklentiler gerçekçi görünmüyor. Bir kere, böylesine karmaşık bir eş güdümlene çabasını yürürlüğe sokacak ne bir uluslararası otorite (bir dünya devleti, hatta bir dünya merkez bankası) ne de bir uluslararası ikti-sat politikası aracı (bir dünya parası) vardır. İkinci olarak, Batı Almanya ve Japonya iç pazarlarının mutlak ve göreceli genişliği (her iki ülkenin nüfusu, Japonya'nın ortalama gelir düzeyi) bu iki ülkenin ABD iç pazarının yerini tutmasına elvermez. Üçüncü olarak, gerek Batı Almanya, gerekse Japonya, çoktandır bir aşırı kapasite ve aşırı birikim sorunuyla karşı karşı yadır. Her iki ülkede üretken sermaye birikiminin gerilemesinin başlıca nedeni budur, yoksa zaten Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden daha düşük olan faiz hadleri değil. Dördüncü olarak, Batı Almanya ve Japonya'dan talep edilen iktisadi genişlemenin uluslararası iktisadi konjonktürü daha da bozmaması için bu genişlemenin ihracata değil, kendi iç pazarlarına yönelik olması ge-rekecektir. Oysa her iki ülkede burjuvazinin ağır basan kesimleri kesinlikle ihracata dönüktür ve bunlar, dünya pazarındaki paylarının geriletilmesine

karşı şiddetle direnecektir. ABD'nin doları daha da düşürmesine karşı bunların da kullanabileceği silahlar vardır: rekabetçi devalüasyonlar gibi. Sonuç olarak, emek ile sermaye arasında dünya çapındaki güç ilişkisinde emek aleyhine nitel bir değişiklik gerçekleştirilmedikçe, yani artık değer haddinde hatırı sayılır bir artış sağlanmadıkça bunalımdan çıkış ya da bunalımı önlemek için öne sürülen reçetelerin hiçbirisi etkili olacağına benzemiyor.

Yukarıda hayalî sermaye ile gerçek sermaye arasındaki kopuşun ve bu kopuşu cisimlendiren anonim şirket biçiminin, kapitalist üretim tarzında üretimin ve üretici güçlerin toplumsal karakteri ile ürünleri mülk edinmenin özel niteliği arasındaki çelişkiyi son kertesine tırmandığı, dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin aşılmasının habercisi, yeni bir üretim tarzına geçiş biçimi oldukları belirtilmişti. Ne var ki aynı toplumsal biçimler, kapitalizm çerçevesi aşılmamış olduğundan sözü edilen çelişkinin çarpık bir çözümünü temsil etmekteydi. Nitekim anonim şirketin geleceğin toplumunun nesnel ön koşullarını cisimlendirmesine karşılık onun vücut verdiği hayalî sermaye, kapitalizmin mantığının, kapitalizm öncesindeki başlangıç noktasına dönüşünün ifadesidir. Salt paranın, salt para-sermayenin, zenginleşmenin kendi içinde bir erek hâline gelişinin mantığıdır bu: her şey para için, her şey zenginleşme için... Bunun dışındaki her şey -sanayileşme, teknik ilerleme, istihdam, yaşam düzeyinin yükseltilmesi- sermayenin ve sermayecinin ilgi alanının dışında kalmaktadır artık.²⁶ Sermayeciler, kapitalizm öncesi sermaye mantığına dönüşün getirdiği dar görüşlülükle artık değer üretimini baltalamaktan, yani kendi bindikleri dalı kesmekten de geri kalmıyorlar.

Kapitalist üretimin çelişkileri, kapitalizmi hayalî sermayenin pamuk ipliğiyle bağladı. Gerçek sermayeyi hayalî sermayenin kaygan ve kırılğan zemininde sallanmaktan kurtarmanın, onu gerçek anlamda toplumsallaştırmanın yolu, çelişkinin çarpık değil, akılcı, insani ve demokratik çözümünü hayata geçirecek toplumsal güçlerin, toplumu ve onun iktisadi temelini yeniden örgütleyecek olanaklara kavuşmasında yatıyor.

26 Ernest Mandel ile görüşme, *WoZ*, 31 Temmuz 1987, s. 11.

Kitap Tanıtımı

***Günümüzü anlamak için
Sovyetler Birliği'nin çöküşünü,
onu anlamak için Stalinizmi anlamak gerek***

Yıkıntının Tarihi ve Teorisi
Mehmet İnanç Turan,
İkinci Basım
Özgür Üniversite Kitaplığı

Sermayenin dönemsel krizleri*

Mehmet İnanç Turan

Ekonomik bunalım (kriz), kapitalizmin yeniden üretim sürecinde bir kesinti, duraksamadır. Kapitalist üretim biçiminin kendini yeniden üretme olanaklarında ortaya çıkan tıkanıklık dönemine **bunalım** adını veriyoruz.

Bunalım, karışıklık ve yeniden-üretim sürecinin kesinti evresidir.¹

Bunalımda yeniden üretim sürecinin maddi temeli daralır. Dolayısıyla tüketim azalır. Yedek işsizler ordusu artar. Satılamayan bir meta kitlesi ortaya çıkar. Sermaye değer kaybederken, emek-gücü de saygınlığını kaybeder. Ticaret yavaşlar, pazarlar tıkanır, peşin para görünmez bir elbiseyle dolaşır. Kredi bulmak zorlaşır. Fabrikalar kapanır. Bankalar iflas eder. Kısacası, ekonomik yaşamın akan nehri kurur.

Kapitalizmin gelişim sürecinde küçük çaplı sanayi dalgalanmalarından

*Bu yazı Mehmet İnanç Turan'ın hazırlamakta olduğu *Büyümüş Marksizm* isimli çalışmasından alınmıştır.

¹ Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999, s. 484.

(konjoktürel dalgalanmalardan) ortaya çıkan ekonomik sorunlarla, periyodik krizleri birbirine karıştırmamak gerekir. Birincisi, yeniden üretim sürecinde sermaye birikiminin **niceliksel** sorunlarıdır. İkincisi ise sermaye birikiminin **niteliksel** bir sorunudur.

Periyodik bunalımlar, genellikle 8-10 yıllık aralarla kendini gösterir. 1816 yılından veya 1825 yılından bu yana defalarca ortaya çıkarak ve günümüzde de devam ederek kendini ispat eder.

Marksizmin, kapitalizmin periyodik bunalımlarına bakışıyla, ekonomi politiğin bakışı arasında uçurum vardır. Marx konuyu ele alış tarzıyla, ekonomi politiği eleştirerek aşar.

Bunalım olasılığı

Marksizm, **bunalım olasılığı** ile **fiili bunalım** arasında kesin bir ayrım yapar.

Bunalım olasılığı, bunalımın kapitalist üretim biçimi içinde hangi maddi temelden ürediğini, bunalımın önkoşullarını gösterir. Hangi koşulların bunalımı olanaklı kıldığını ifade eder. Bir benzetme yapacak olursak, bunalımın nasıl bir rahimden doğduğunu gösterir. Bir bebeğin doğmasını sağlayan maddi koşullar neyi anlatıyorsa, bunalım olasılığı da bunalımın doğmasının maddi koşullarını anlatır. Bunalım olasılığı, bunalıma gebe olabilme ihtimalidir. Fiili bunalım ise doğmuş bir bebektir.

Her bunalım olasılığından sürekli olarak bunalım doğmaz. Ancak belirli koşullarda bunalım olasılığı, bunalım doğurur. Nasıl ki, her devrimci durumdan devrim doğmazsa, her bunalım olasılığından da bunalım doğmaz.

Bunalım olasılığı birtakım etmenlerle birleşerek fiili bunalıma dönüşür. Bu açıdan bunalım olasılığını açıklayan nedenlerle, fiili bunalımı açıklayan nedenler özdeş değildir.

Bunalım olasılığını açıklayan bu faktörler, bunalımların fiilen oluşumunu hiçbir biçimde açıklamaz.²

Bunalım olasılığı, bunalımın ortaya çıkabilme ihtimalidir. Bunalım ise, ihtimalin gerçeğe dönüşmesidir. Bunalım olasılığı, bunalımın ana-babasıdır; bunalım ise onların çocuğudur.

Bunalım olasılığının maddi koşulları doğal olarak kapitalist üretim tarzının içindedir; onun üretim biçimi içerisindedir.

Kapitalizmin yeniden üretim sürecini hatırlamamız gerekiyor. Ama daha

2 A.g.y., s. 482.

önce **üretim ile dolaşım** (mübadele) arasındaki farkı devreye sokmamız gerekiyor.

Bunalım olasılığı, **hem üretim içindedir; hem de dolaşım alanı içindedir**. Ne var ki, bir üretim tarzını belirleyen genelde üretim olduğundan dolayı, bunalım olasılığının temel koşulları üretim içindedir. Üretimin her toplum biçimi için geçerli olduğunu biliyoruz. Bütün toplum biçimleri üretim yaptıkları için zorunlu olarak bunalım olasılığı taşımaz. Doğal felaketlerin (salgın hastalıkların, depremlerin, su baskınlarının, kuraklıklarının, vb.) üretici güçleri, üretim araçlarını tahrip etmesi ile kapitalizme özgü periyodik bunalımları birbirine karıştırmamız gerekir.

Tarihsel inceleme, kapitalizm öncesi toplumlarda periyodik bunalımların olmadığını gösterir. Ayrıca insanların piyasa için değil, kendileri için ürettiği toplumlarda bunalım gözükmez. Bunalım olasılığını yaratan, kapitalist üretim biçimidir.

İnsanların kendileri için ürettikleri durumda gerçekten bunalım yoktur. Ama kapitalist üretim de yoktur. Ya da eskiçağ insanların, kölelere yaptırdıkları üretimlerinde, her ne kadar bireysel üreticiler iflas ediyor idiyse bile, bunalım diye bir şeyi bildiklerini hiç duymuşluğumuz yok.³

Sermaye birikiminin hızlanması

Kapitalizmin yeniden üretim sürecinin, artı-değer üretme süreci olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda bu sürecin **sermaye birikimi** olduğunu görmüştük. Genişlemiş yeniden üretim, elde edilen artı-değerin üretime yeniden yatırılarak sermaye birikimi yapılmasıdır. Kapitalizm kazandığı artı-değeri tekrar değişmeyen sermayeye (makinelere, yeni tekniğe, vb.) ve değişen sermayeye (işçilere) yatırarak sermaye birikimini genişletir.

Kapitalizm artı-değere ve dolayısıyla sermaye birikimine endeksli olduğu için, bunalım olasılığını burada ortaya çıkan köklü sorunlarda aramak gerekir. Büyüyen sermaye birikimi süreci bunalımlar için bir taban oluşturur.

Sermaye birikimi, değişen ve değişmeyen sermayeye yaptığı yatırımlarla üretim ve tüketimde talep yaratarak kendini genişletir. Sermayenin, sermaye birikimi yoluyla büyümesi onun yasasıdır. İşte, bu yasaya karşı çalışan bir etmen devreye girerse, kapitalizmin sermaye birikim süreci olağan rayından çıkar. Bu da bunalım olasılığı demektir. Sermaye birikiminin biçim değiştirme ihtiyacı (emek üretkenliğinde köklü yenilik yapma ihtiyacı) bunalımlara maddi zemin sağlar.

³ A.g.y., s. 483.

Tüm birikim süreci de (böylece) her şeyden önce, gelip genişleyen ölçekte üretime dayanmış olur; bu, bir yandan nüfusun doğal büyümesiyle uyumludur, ama bir yandan da bunalımlar sırasında ortaya çıkan olgular için işin özünden kaynaklanan bir taban oluşturur.⁴

Kapitalizm toplumun tüketim ihtiyacını karşılamak için üretim yapmaz; üretim için üretim yapar; artı-değer üretmek için üretim yapar; sermaye birikimi için üretim yapar. Ne var ki, sermayenin birikim koşulları sermayenin yeniden üretilmesinin başlangıç koşullarıyla aynıdır.

Sermaye birikiminde sorun çıkarsa, yeniden üretimde de sorun çıkar. Daha önceki bölümde gördük ki, kâr oranının düşme eğilimi yasası, sermaye birikimine eşlik eden yasadır. Sermaye birikiminin hızlanmasıyla, kâr oranında düşme eğilimi aynı yol boyunca el ele gider. Çünkü sermaye birikiminin hızlanması, emek üretkenliğini hızlandırır. Bunun anlamının sermayenin organik bileşiminin yükselmesi olduğunu görmüştük. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ise kâr oranında düşüş yaratır. Demek ki, kâr oranında düşme eğilimi ile sermaye birikiminin hızlanması özdeş deyimlerdir. Marx'ın vurguladığı gibi:

Kâr oranında bir düşme ve hızlandırılmış bir birikim, aynı sürecin yalnızca her ikisinin de üretkenliğindeki gelişmeyi yansıtması ölçüsünde farklı ifadeleridir.⁵

İşte, bunalım olasılığı kâr oranındaki düşme eğiliminde (aynı anlama gelmek üzere hızlandırılmış sermaye birikimi sürecinde) gizlidir. Sermayenin değerlendirme (sermayeye sermaye katarak genişleme) sürecinde karşılaşılan sorunlar bunalım olasılığı yaratır.

Bunalım olasılığının nasıl bunalıma dönüştüğünü ilerde ele alacağız. Şimdiden söylememiz gereken nokta şudur: Bunalım olasılığı, kâr oranındaki düşme eğilimiyle (hızlandırılmış sermaye birikimiyle) aynı anlama gelir.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası veya sermaye birikiminin genişleme eğilimi, kapitalist üretim tarzında sürekli işleyen bir yasadır. Bu bunalım olasılığının maddi koşullarını ifade eder; ama bunalımın kendisini ifade etmez. Bu yasalar sürekli kendilerini duyurduklarına göre, sürekli bunalım

4 A.g.y., s. 473.

5 Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 214.

olması gerekir. Marx için sürekli kriz yoktur. Zaten bu nedenle bunalım olasılığı ile bunalımı iki farklı kategori olarak ele alır. Ayrıca bunalım olasılığı sadece üretim alanını kapsamaz; aynı zamanda dolaşım alanını, yani mübadele alanını da kapsar.

Üretimde anarşi

Yeniden üretim sürecinde, üretim araçları üreten sektörle (I. sektör), tüketim araçları üreten sektör (II. sektör) birbirinden ayrılmıştır. Kapitalizmin olağan işleyişi için, iki sektörün üretiminin birbiriyle orantılı gelişimi gerekir. Ama kapitalizmde üretim planlı değildir; bu iki sektörün ne kadar üretim yapacağına bilinçli biçimde karar verilemez. Bu nedenle kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretim süreci anarşik yapıya sahiptir. İşte, üretimin bütün sektörlerini planlayan bütünsel yapı olmaması her zaman bunalım olasılığını içinde taşır. Dengenin bulunmasının rastlantı olması, bunalım olasılığı demektir.

Meta üretiminin, kapitalist üretimin genel biçimi olması gerçeği, burada paranın yalnız dolaşım aracı rolünü değil, para-sermaye rolünü de oynadığı, ve bu üretim biçimine özgü bazı normal değişim koşullarını ve dolayısıyla, ister basit ister genişletilmiş olsun yeniden-üretimin normal akışının koşullarını sağladığı anlamına gelir; bu koşullar, bu dengenin kendisinin, bu üretimin kendiliğinden niteliği yüzünden bir raslantı olduğu için, bu kadar çok anormal hareket koşulları, bu kadar çok bunalım olasılıkları haline gelir.⁶

Kapitalist üretimdeki anarşi-plansızlık onun özüne ait bir olgu olduğundan dolayı, bunalım olasılığının maddi temelini verir. Şüphesiz ki, filli bunalımın kendisini değil.

Üretimin orantılı yapılıp yapılmadığı (bir bunalıma yol açıp açmayacağı) ancak dolaşım alanında ortaya çıkar. Bu nedenle dolaşım alanını hesaba katmadan bunalım olasılığının bunalıma dönüşüp dönüşmeyeceğini bilemeyiz.

Sabit sermayenin manevi yıpranması

Kapitalizmin sabit sermayesi (işletme binaları, makineler, aletler, vb.) üretim sürecinde sürekli olarak yıpranır. Yıpranma hem maddidir, fiziksel yıpranmadır; hem de manevidir, yani teknolojik eskimedir. Bu nedenle belirli aralıklarla sabit sermayenin yenilenmesi gerekir. Manevi yıpranma ne-

⁶ Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s. 524.

deniyle makinelerin zamanından önce değiştirilmesi gerekiyorsa (daha ileri teknolojiyi kullanmak için bir zorunluluk varsa) kapitalistin elindeki eski makineler bir anda hurda yığını haline gelecektir. Sabit sermaye değer yitirecektir. Kâr oranlarının düştüğü bir ortamda sabit sermayenin yenilenme ihtiyacı ortaya çıktığı zaman çelişki daha fazla büyür. Emek üretkenliğini artırmak için sabit sermayeyi yenilemek zorundadır; ama kâr oranları düşmektedir. Sabit sermayenin belirli bir süre hareketsiz tutulması bunalım olasılığının maddi koşullarını hazırlar. Bunun diğer anlamı piyasada satılmayı bekleyen sabit sermayenin satılmaması demektir. Tıkanmış emek üretkenliğini aşma zorunluluğu yeni teknolojiyle mümkündür. Fakat kapitalist, kâr oranları düştüğü için bunu yapmaya gönüllü değildir.

Teknolojik devrimlerin hızlanması, sabit sermayenin manevi yıpranmadan dolayı ömrünün kısalması ve yenilenme zorunluluğu, bunalımların maddi önkoşullarını yavaşça hazırlar.

Sabit sermayenin gelişmesi bir yandan bu ömrü uzattığı halde, öte yandan da, bu ömür, kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle aynı şekilde devamlı olarak hız kazanan üretim araçlarındaki sürekli devrimler ile kısalır. Bu, üretim araçlarında bir değişiklik ve bunlar fiziki olarak tükenmeden çok önce manevî değer kaybı nedeniyle, sürekli yenilenmeleri zorunluluğunu getirir. Modern sanayiın temel dallarında bu yaşam-çevriminin ortalama on yıl olduğu varsayılabilir. Ne var ki, biz, burada, kesin rakamlar ile ilgili değiliz. Şu kadarı açıktır: bu süre içerisinde sermayenin sabit kısmı tarafından hareketsiz tutulduğu birkaç yılı kapsayan birbiriyle bağıntılı devirler çevrimi, devresel bunalımlara maddî bir temel sağlar.⁷

Teknolojik yenilenmeyi başaramayan firmalar rekabet savaşımı içinde bunalımla birlikte tahrip olacaktır. Sermayenin değersizleşmesinden başka bir şey değildir bu. Bunalımı incelerken bu konuyu ele alacağız.

Üretim ile dolaşımın birliği

Artı-değerin tamamının üretim alanı içinde üretildiğini, fakat dolaşım alanında artı-değerin metaların satılmasıyla gerçeklik kazandığını biliyoruz.

Dolaşım, satma ve satın alma alanıdır. Bu nedenle alım ve satım işlemleri, meta ile para arasındaki mübadele işlemleri dolaşım alanının içerisine girer. Dolaşım, sermayenin artı-değeri gerçekleştirmek zorunda olduğu piyasadır. Dolaşım, kapitalist üretimin zorunlu uğrağıdır ve üretimle birlikte

⁷ A.g.y., s. 198.

bütünsel bir sistem oluşturur.

Toplumsal sermaye açısından sermayenin dolaşım süreci sürekli genişleyen bir karakter taşır. Genişleyen yeniden üretim süreciyle, sermayenin genişleyen dolaşım süreci birbirini tamamlar. Eğer dolaşım alanında metalar satılamazsa artı-değer realize olamayacaktır. Sermaye tekrar yeniden üretim sürecine dönemeyecektir. İşte, metaların dolaşım alanında satılmama ihtimali bunalım olasılığını içinde taşır.

Demek ki, yeniden üretim süreci, üretim ve dolaşımın birliğini simgeler. **Bu birliğin bozulma olasılığı, bunalım olasılığına özdeştir.**

Bir bütün olarak dolaşım süreci ya da bir bütün olarak sermayenin yeniden-üretim süreci, sermayenin üretim evresinin ve dolaşım evresinin birliğidir, öyleki bu iki süreci ya da evreleri içerir. Soyut bunalım biçimi ya da olasılığının daha ileri aşamada gelişimi oradadır.⁸

Kapitalizmde eksik tüketim

Kapitalizm sınırsız biçimde üretim yapar. Amaç, üretimi artırarak üretim yapmaktır; üretim sürecini sürekli genişletip yenileyerek artı-değer üretmektir. Ne var ki, artı-değerin gerçekleştirilmesi için metaların satılması gerekir.

Metaları en başta kim satın alacaktır? Şüphesiz ki, tüketim araçları olan metaları öncelikle halk satın alır. Kapitalistler de yaşamlarını sürdürebilmek için bu tüketim araçlarını satın alırlar. Fakat tüketim araçlarının büyük kısmını geniş kitleler satın alırlar. Üretim araçlarını ise sadece kapitalistler satın alır; işçiler, halk, üretim araçları satın almazlar.

Kitlelerin satın alma gücü varsa, kitleler tüketim araçları satın alırlar ve tüketirler. İşçiler, memurlar, ücretleri kadar tüketim yapabilirler. Kitlelerin sınırlı tüketimi, tüketim mallarının bolca tüketimi önünde engeldir.

Kapitalist üretimin genişleme oranıyla, nüfusun çoğunluğunun (emekçilerin) tüketimlerini genişletme oranı aynı düzeyde değildir. Aradaki göreceli fark, emekçilerin tüketimine sınır konması demektir. Bolca tüketim başından engellenmiştir; geniş nüfus, eksik bir tüketime mahkûm edilmiştir. Böylece üretime katılanların, kendi ürettikleri ürünleri satın almalarına sınır getirilmiş olmaktadır.

Kapitalizm bol miktarda meta üretir. Emek üretkenliği yükseldikçe meta yığını ve çeşitleri genişler. Ama kapitalizm ürün üretmez; yani kitlelerin tüketimi için (sadece kullanım değeri için) üretim yapmaz. Toplumda yalnızca

⁸ A.g.y., s. 493.

ürün üretilseydi, bunlar tüketim için üretilmiş olacaktı. Ne var ki, kapitalizm meta üretir; metaları tüketmek için de para gerekir. Parası olmayanın metayı tüketmeye hakkı yoktur. Böylece emekçi kitleler için ortaya **eksik tüketim** çıkar. Eksik tüketim, emekçi kitlelerin alım gücünün sınırlı olması demektir.

Kitlelerin eksik tüketimle sınırlandırılması (yığınların tüketiminin eksik olması) tüm sınıflı toplumlar için geçerli bir olgudur. Dolayısıyla kapitalizm açısından da geçerlidir. İşte bu durum, bunalım olasılığını (bunalımın önkoşulunu) içinde taşır. Ancak bize bunalımın nedenini vermez. Kapitalizmde eksik tüketim sürekli; ama bunalım, eksik tüketimin görece olarak büyüdüğü periyodik bir devredir. Bu nedenle, eksik tüketimi bunalımın dolaysız nedeni olarak görmemek gerekir. Yığınların eksik tüketimi son tahlilde bunalım olasılığını besler, büyütür.

Yığınların eksik-tüketimi, sömürüye dayanan bütün toplum biçimlerinin, öyleyse kapitalist toplumun da, zorunlu bir koşuldur; ama yalnızca kapitalist üretim biçimi bunalımların bir önkoşuludur, ve bu işte uzun zamandan beri bilinen bir rol oynar; ama bunalımların bugünkü varlığının nedenlerini, bize geçmişteki yokluğunun nedenlerini açıkladığından daha çok açıklamaz.⁹

Bunalımlara, fiilî tüketim ya da fiilî tüketici azlığının neden olduğunu söylemek, boş bir yinelemeden başka bir şey değildir.¹⁰

Emekçilerin eksik tüketimini, bunalımının otomatik nedeni olarak görmek, kapitalizmde sürekli bunalım olduğunu söylemekten başka bir anlama gelmez. Eksik tüketim sürekli olduğuna göre, bunalımın da sürekli olması gerekir. Oysa dünya kapitalist sisteminin bunalımlarının periyodik olduğunu biliyoruz.

Ayrıca bu bakış açısı bunalım olasılığının temel kaynağının üretim içinde olduğunu atlamış olur. Eksik tüketim, dolaşım alanında ortaya çıkan bir bunalım olasılığıdır. Üretim alanında ortaya çıkan bunalım olasılığıyla birleşerek bunalıma nihai neden olur. Eğer toplum sadece kullanım değeri üretseydi (artı-değer için değil, kendisi için üretim yapsaydı) bunalım olmazdı.

Ama, görüldüğü gibi, üretime yatırılmış bulunan sermayenin yerine konması, geniş ölçüde, üretken olmayan sınıfların tüketim gücüne bağlı bulunuyor; oysa işçilerin tüketim gücü kısmen ücretler yasası ile, kısmen de, bunların

9 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1977, s. 453.

10 Marx, *Kapital II*, a.g.y., s. 435.

kapitalist sınıf tarafından kârlı bir biçimde çalıştırılabildiği sürece kullanılmaları olgusu ile sınırlıdır. Bütün gerçek bunalımların son nedeni, daima kapitalist üretimin üretici güçleri sanki yalnız toplumun mutlak tüketim gücü bu güçlerin sınırını teşkil edermişçesine geliştirme çabasına zıt olarak, kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir.¹¹

İşçi ücretleri yükselirse, eksik tüketimin ortadan kalkacağını düşünen ekonomistler yanılgı içindedir. Sermayenin kendi özünden gelen bunalım olasılığını sıfıra indiren bu anlayışı Marksizm eleştirir.

Kapitalizmin gönenç-refah döneminde işçilerin ücretleri genel olarak yüksektir; fakat hem eksik tüketim devam eder; hem de bunalım olasılığı. Aslında bu görelî gönenç dönemleri bunalımların yavaş yavaş hazırlandığı dönemlerdir.

Bir kimse, eğer, işçi-sınıfının kendi ürününden çok küçük bir kısım aldığını, bundan daha büyük bir pay aldığı zaman ve dolayısıyla ücretleri yükselir yükselmez bu kötülüğe bir çare bulunacağını söyleyerek bu boş yinelemeye derin bir gerekçe görüntüsü vermeye kalkışırsa, bunalımların daima ücretlerin genellikle yükseldiği ve işçi-sınıfının, yıllık ürünün tüketime ayrılan kısmından daha büyük bir pay aldığı bir dönemde hazırlandığına işaret etmek yeterli olacaktır.¹²

Alım ve satımın birbirini karşılamaması

Genel olarak alım ve satımın birbiriyle buluşması gerekir. Ama kapitalizmde alım ile satımı otomatik olarak buluşturacak bir mekanizma yoktur. Alımların ve satımların birbirinden ayrılmaması, çelişkiye düşmemesi, üretimin arzı (sunumu) ile tüketimin (talebin) her seferinde denk düşmesi imkânsızdır.

Kapitalizm değiş-tokuş (takas) sistemi değildir; alım ve satım birbirinden ayrılmıştır. Alım ve satım, para sayesinde buluşur. **Alım ve satımın birbirini karşılamama olasılığı, bunalım olasılığıdır.** Eğer alım ve satım birbirini karşılırsa, bunalım olasılığı, bunalıma dönüşmez.

Eğer alım ve satım birbiriyle buluştuysa, o zaman bunalım olasılığı, yapılan varsayım çerçevesinde, ortadan kalkar.¹³

11 Marx, *Kapital III*, a.g.y., s. 429.

12 *Kapital II*, a.g.y., s. 435.

13 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 488.

Alım-satım bir arz-talep ilişkisidir. Arz-talep ilişkisi geniş anlamıyla üretim-tüketim ilişkisidir. Başka bir deyişle üretim-dolaşım ilişkisidir. Üretim-tüketim dengesinin bozulması, alım-satım dengesinin bozulmasıdır. İşte, üretilen malların değişik nedenlerden dolayı tüketilememesi bunalım olasılığını içinde taşır. Metalar satılabildiği sürece kapitalizm açısından her zaman işler yolundadır; ama satılamama olasılığı kapitalizmin üretim biçimi içindedir. Bu da bunalım olasılığıdır.

Alım ve satım çelişik bir birlik oluşturur. Bu çelişik birlik metaların **başkalaşımından** gelir. Metanın paraya, paranın metaya dönüşüm süreci (mübadele-dolaşım süreci) metaların başkalaşım sürecinden başka bir şey değildir. Meta-para-meta-para... devrelerinin toplamı metaların dolaşımını (başkalaşım sürecini) oluşturur. Alım-satım, metaların başkalaşım sürecidir.

Eğer alım-satım sürecinde bir parçalanma olursa, bunların arasındaki içsel bağın birliği kendini bir bunalım olarak duyurur. Alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi bunalıma işaretler. Ya da bunalım, bunların birliğe ihtiyacı olduğuna işaret eder, gösterir. Bu nedenle, meta başkalaşımı bunalım olasılığını içerir. Ama sadece bunalım olasılığını, bunalımın kendisini değil.

Demek ki bunalımın en soyut biçimi (ve dolayısıyla formel bunalım olasılığı) metanın başkalaşımının kendisidir.

(...)

Bunalım olasılığını (fiilî) bir bunalım haline dönüştüren etmenler, bu biçimin kendisinin içinde değildir; bu biçim, yalnızca bunalım için bir çerçevenin varolduğunu gösterir.¹⁴

Meta başkalaşımının içinde yer alan bunalım olasılığı (yani alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi olasılığı) kapitalizm açısından sermayenin içinde mevcuttur; onun yeniden üretim sürecinde mevcuttur. Çünkü sermayenin üretim sürecinden başlayarak tekrar üretim sürecine yeniden dönmesi meta başkalaşımını geniş ölçüde varsayar; yani dolaşımı varsayar.

Sermayenin meta başkalaşımının gerçekleştiği dolaşım alanından geçmesi (artı-değerin realize edilebilmesi) zorunludur. Üretim süreci ile dolaşım süreci birbirinden koparsa, meta başkalaşımının zinciri de (alım-satım da) birbirinden kopar. Para bir yanda kalır, satılmayan meta diğer yanda kalır;

¹⁴ A.g.y., s. 489.

dolayısıyla metanın içindeki artı-değer kendini paraya dönüştüremez; yani realize olamaz. İşte, bu bunalım demektir.

Metanın basit başkalaşımında, görünür hale gelen bunalım olasılığı, (doğrudan) üretim süreci ile dolaşım sürecinin yollarının ayrılmasıyla bir kez daha varlığını ortaya koyar. Bu iki süreç birbiriyle yumuşak biçimde kaynaşmayıp da birbirinden bağımsız duruma gelir gelmez ise, bunalım işte oradadır.¹⁵

Ödeme aracı paranın bunalımdaki rolü

Bunalım olasılığını, alım ve satımın birbirinden ayrı düşme ihtimali yaratır. Bu, **birinci** bunalım olasılığıdır. **İkinci** bunalım olasılığı, paranın ödeme aracı işlevinden gelir. Gelişmiş kapitalizm için sermayenin dolaşım sürecini genişleten önemli bir faktör **kredidir**. Ödeme aracı olarak kullanılan vadeli değerli kâğıtlar (çekler, senetler vb.) zamanı gelince ödenmelidir. Kapitalizm kredi sistemiyle alım-satımı kâğıt üzerinde birleştirir. Eğer alıcılar zamanında ödemelerini gerçekleştirmezlerse kredi sistemi krize girer. Sermaye gelecekteki artı-değer üretimi için kredi vermiştir; ama artı-değer realize olmazsa kredi sistemi işleyemez; para, ödeme aracı işlevini yerine getiremez.

Demek ki, **paranın ödeme aracı işlevi (kredi sistemi) bunalım olasılığını içinde taşır**.

Paranın ödeme aracı işlevi kapitalizmde kredi sistemiyle güçlendirilmiştir; ama güçlülük aynı zamanda kapitalizmin kriz yaşadığı dönemlerde de zayıflık anlamını taşır. Paranın ödeme aracı olması, paranın varlığını koruduğu her toplum için bunalım olasılığı demektir. Fakat ödeme aracı olarak kredi, gelişmiş kapitalizm için daha fazla bunalım olasılığını içerir. Bunalım olasılığını, bunalıma dönüştürmekte kapitalizmi daha kırılgan bir temele oturtur.

Dolayısıyla, bunalımın ilk biçimi, metanın başkalaşımının kendisidir, alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesidir.

İkinci biçimiyle bunalım, paranın ödeme aracı olarak işlevidir.¹⁶

Demek ki, kapitalizmdeki bunalım olasılığı, sermayenin başkalaşım sürecinden ortaya çıkar. Paranın iki işlevinden bunalım olasılığı ürür.

Birincisi, paranın **dolaşım aracı** işlevidir. Alım ve satımlarda para bu elbiseyi giyer. Alım ve satımın birbirinden ayrılma olasılığı, bunalım olası-

¹⁵ A.g.y., s. 487.

¹⁶ A.g.y., s. 490.

lığını yaratır.

İkincisi, paranın **ödeme aracı** işlevidir. Metalar, belirli bir zaman süresinde satılmalı, ödeme aracı olarak kullanılan kredinin karşılığı verilmelidir. Kredinin ödenmemesi, paranın ödeme aracı işlevini yerine getirememesi demektir. İşte bu, kredinin yarattığı bunalım olasılığıdır. Metaların vadeleri doluncaya kadar satılamaması, kredinin bir çok noktada ödenmemesi, bu ikinci bunalım olasılığının temelidir.

Eğer alım ve satım batağa saplanmazsa, dolayısıyla zor yoluyla çekidüzene sokulması gerekmezse –ve öte yandan, para ödeme aracı olarak, hak istemlerinin karşılıklı yerine getirildiği ve böylece, ödeme aracı olarak paranın özünde varolan çelişkinin ortaya çıkmadığı bir doğrultuda işlerse– ve dolayısıyla bunalımın bu iki soyut biçiminden hiçbirisi gerçek olmazsa, bunalım ortaya çıkmaz. Alım ve satımlar birbirinden ayrılmadığı ve birbiriyle çatışmaya düşmediği, ya da ödeme aracı olarak paranın yapısında yer alan çelişkiler fiilen işlevsel hale gelmediği sürece hiçbir bunalım olamaz.¹⁷

Yukarıda bahsettiğimiz iki bunalım olasılığı biçimi arasında fark vardır. Birinci bunalım olasılığı biçimi, ikinci bunalım olasılığı biçimi varolmadan da mümkündür. Ama ikinci bunalım olasılığı, birinci bunalım olasılığı varolmadan mümkün değildir. Başka bir deyişle, alım-satımın ayrılmasının yaratacağı bunalım biçimi, kredi olmaksızın mümkündür. Ne var ki, kredinin yaratacağı bunalım olasılığı biçimi, alım-satım bunalım olasılığı biçimi olmadan mümkün değildir.

Bunlar bunalımın biçimsel olasılıklarıdır. Anılan ilk biçim, ikincisi olmaksızın olanaklıdır – yani bunalımlar, kredi olmaksızın, para ödeme aracı olarak hareket etmeksizin olanaklıdır. Ama ikinci biçim, birincisi olmaksızın olanaklı değildir – yani alımla satım ayrılmaksızın olanaklı değildir.¹⁸

Genel olarak diyebiliriz ki: **paranın kendisi bunalım olasılığını içinde taşır.**

Böyle dediğimiz zaman karşımıza bir sorun çıkar: Para, kapitalizmden önce de vardı; dolaşım aracı, hatta ödeme aracı olarak kullanılıyordu. Peki, niçin o zaman periyodik bunalımlar ortaya çıkmıyordu?

Aslında bu soru, bunalım olasılığı ile bunalımın kendisini kesin sınırlarla ayırmak zorunda olduğumuzu gösterir. Paranın varlığı, bunalım olasılığını

¹⁷ A.g.y., s. 491.

¹⁸ A.g.y., s. 494.

gösterir; mutlaka bunalım olacağını göstermez. Ama bunalım, paranın varlığı olmadan meydana gelemez; yani paranın olmadığı bir toplumda bunalım ortaya çıkmaz. Marx'ın sözleriyle söylersek:

Bunalımların olması için para dolaşımı şarttır.¹⁹

Sürekli bunalım olasılığı – dönemsel bunalım

Para bir metadır. Sermaye de metadır. Meta, sermayenin en küçük hücresidir. Metanın başkalaşımı içinde yer alan bunalım olasılığı (alım-satımın birbirinden ayrı düşmesi olasılığı) bu nedenle sermayenin varlık yapısında gizlidir. Ne var ki, bunalım olasılığı ile bunalımın kendisi özdeş olmadığı için, sermayenin varoluşu bunalım olasılığına işaret eder; bunalımın çıkış nedenini göstermez. Sermayeyi yeniden üreten sürecin evreleri ne zaman çelişkiye düşerse, o zaman bunalım olasılığı bir bunalım yaratır. Aksini düşünmek, sermayenin sürekli bir bunalım yarattığını düşünmek demektir. Oysa kapitalizmin gelişim eğrisinde bunalım sürekli değil, periyodiktir. Bunalım olasılığı, kapitalizmin ömrüne eşittir. Kapitalizm yaşadığı sürece bu olasılığı bünyesinde taşır. Bunalım ise kapitalizmin belirli dönemlerini kapsar. Modern kapitalizmin tarihi göstermiştir ki, kapitalist üretim biçimi, ılımlı faaliyet-gönenç-aşırı üretim-bunalım-duraklama dönemlerinden geçerek yaşamını sürdürür. Bunalım-çöküntü-toparlanma-atılım birbirini izler:

Büyük sanayiın izlediği kendine özgü yol, yani (daha küçük dalgalanmalarla kesilen) on yıllık devresel dalgalanma, ortalama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta bir üretim, bunalım ve duraklama, yedek sanayi ordusunun ya da artı-nüfusun durmadan meydana gelmesine, bunun az ya da çok ölçüde emilmesine ve tekrar meydana gelmesine dayanır.²⁰

Bunalım olasılığını, bunalımla eşitlemek bu farklı dönemleri eşitlemeyi gerektirir. Marx'ın yaklaşımı bu değildir. Bunalımın somut nedenlerini **bunalım öncesi** koşulların üretim sürecinden ve onunla birleşen dolaşım sürecinden çıkarmak gerekir.

Bunalım olasılığı kapitalizmin içsel çelişkilerini gösterir. Bunalım ise burjuva üretimin çelişkilerin ortak olarak patlamasını. Ayrıca periyodik bunalımlar tek bir ülkeye özgü değil, dünya pazarına aittir. Dünya pazarının herhangi bir noktasında başlayan bunalım, tüm dünya pazarına yayılır. Bu

19 Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s.128.

20 Karl Marx, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s. 650.

patlamalar ara aradır, periyodiktir. Bunalım olasılığı ise sürekli; çünkü metayı, parayı, meta üretimini, krediyi, vb. bağrında taşır.

Kısacası metanın başkalaşım süreci, sermayenin başkalaşım süreci, bunalım olasılığını sürekli doğurur, yeniden yeniden üretir. Bu açıdan şimdiye kadar anlattığımız bunalım olasılığının nedenlerini, bunalımın nedeni olarak saymamak gerekir. Bunalım olasılığı, bunalımın ortaya çıkabileceği maddi koşulları (önkoşulları) gösterir. Ama kesinlikle bunalımın **dolaysız nedenlerini** göstermez.

Bunalımın genel olasılığı, sermayenin kendisinin biçimsel başkalaşımıdır, zamanda ve mekânda alımın ve satımın ayrılmasıdır. Ama bu asla bunalımın nedeni değildir. Çünkü bu, bunalımın en genel biçiminden başka bir şey değil, yani en genelleştirilmiş ifadesiyle bunalımdır. Ama, bunalımın soyut biçiminin bunalım nedeni olduğu söylenemez. Eğer biri nedeninin ne olduğunu sorarsa, bunalımın soyut biçiminin, olabilirlik biçiminin, olasılıktan fiiliyatta neden dönüştüğünü bilmek istiyor demektir.²¹

Şimdi artık Marx'ın ortaya attığı soruyu kendimize sorabiliriz ve bunalımın kapitalist üretimin çelişkilerinin sıçrama noktasına daha yakından bakabiliriz.

Bunalım

Sermaye birikimi ile bunalım arasında dolayımlanmış diyalektik bir bağlantı vardır. Bunalım genişlemiş yeniden üretimin tıkanmasıdır; büyümüş sermaye birikiminin “bunalım” ile patlayarak, kendine yol açmak istemesidir. Aşırı sermaye birikimi (aşırı meta birikimi), bunalımı bir ürün olarak doğurur. Bunalım, aşırı sermaye birikimin sorunlarını şiddetle çözer. Alta yatan kırmızı çizgi, kâr oranının hızla düşmesidir.

Bunalım; genişlemiş yeniden üretimin birikmiş çelişkilerini burjuva yöntemle çözer, sermaye birikiminin biçimini yeniden kurar ve onun canlanma koşullarını hazırlar. Bunalım hem sermaye birikiminin sorunlarından dolayı patlar, hem de sorunları çözer.

Bunalım, kapitalist üretimin yoğunlaşmış çelişkilerinin geçici-şiddete dayanan çözümüdür. Bunalım kapitalizmin bünyesinde ortaya çıkan bir hastalıktır; ama aynı zamanda bu hastalığın ilacıdır.

Bunalımlar, daima, mevcut çelişkilerin ancak geçici ve zora dayanan çö-

²¹ *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 494.

zümleridir. Bunlar, bir süre için bozulmuş dengeyi tekrar kuran şiddetli patlamalardır.²²

Yeniden üretim sürecinde ortaya çıkan bozukluk, bunalım eliyle kendini gösterir. Kapitalizmin özünde olan bunalım olasılıkları somut gerçeklik haline gelir. Bunalımın özelliği, bozukluğu gösterirken bir çözüm olarak kendini ortaya koymasındır. Bunalım kapitalist üretim açısından hem zorunluluktur, hem de bu zorunluluğun geçici olarak ortadan kaldırılmasıdır. Bunalım sayesinde sermaye kendi sınırlılığının duvarına çarpar, burjuva sistemin tüm çelişkileri şiddetle ortaya çıkar. Şiddetli biçimde de bunalım tarafından yeniden içsel düzenine sokulur.

Dünya ticaret bunalımları, burjuva ekonominin tüm çelişkilerinin gerçek yoğunlaşması ve zorla çekidüzene sokulması olarak görülmelidir.²³

Bunalım olasılıklarının bunalıma dönüşümünü anlamak için kâr oranının düşüş eğilimi yasasını baş köşeye oturtmak gerekir. Bir önceki bölümde ifade ettiğimiz üzere bu yasa, sermayenin nispi artı-değer üretimini yükseltmek amacıyla yeni üretim yöntemlerini geliştirmesi temeline dayanır. Canlı emek kullanımı (değişen sermaye) değişmeyen sermayeye (makine vb.) oranla azalır. Artı-değeri canlı emek yarattığından dolayı, canlı emeğin azalması kâr oranının düşmesi doğrultusunda bir eğilim yaratır.

Emek üretkenliğini artırmak için kullanılan teknoloji, değişmeyen sermaye öğelerinin yükselişi anlamına gelir; dolayısıyla sermayenin organik bileşimi de artmıştır. Sermaye kâr oranının düşüş eğilimini engellemek için artı-değer oranını yükseltmek zorundadır.

Öyle bir durum yaratılmıştır ki, emek üretkenliğini tekrar yükseltmek için yeni bir sermaye birikimi biçimi kendini dayatır. Emek üretkenliğini daha fazla artırmak eski sermaye birikimi biçimini köklü biçimde değiştirmeyi gerektirir. Eski sermayenin birikim biçimi (emek üretkenliği) artık tıkanmıştır; yeni bir teknoloji gerektirmektedir. Aşırı birikmiş sermayenin **değersizleşmeye** ihtiyacı vardır. Yani toplumsal sermayenin düşük üretkenliğe sahip kısmı piyasadan çekilmek zorundadır. Düşük üretkenliğe sahip sermaye tahrip edilmelidir; değersizleştirilmelidir. Kapitalist sistemin “sağlığına” kavuşması için sermayenin birbiriyle rekabet temelinde değersizleştirilmesi

²² *Kapital III*, a.g.y., s. 221.

²³ *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 489-490.

(sermayenin tahrip edilmesi) şarttır. Birikmiş ek sermayenin kendine yol açıp yer bulması için bir kriz zorunludur; kapitalizmin çelişkileri patlamaya hazır bir noktaya gelmiştir.

Peki, bu çatışma nasıl çözümlenir ve kapitalist üretimin 'sağlıklı' işlemesine uygun koşullar nasıl kurulur? Bu çözümün biçimi, çözümü tartışılan zıtlığın daha ortaya çıkışında belirmiş durumdadır. Çözüm, ek sermaye ΔS 'nin tüm değeri tutarında ya da en azından bir kısmı tutarında bir sermayenin çekilmesini ve hatta kısmen yok olmasını gerektirir. Bu çatışma açıklanırken gösterildiği gibi, uğranılan kayıp hiçbir zaman bireysel kapitalistler arasında eşit olarak dağılmayıp, bu dağılım daha çok rekabet savaşımı ile belirlenir ve sahip olunan özel avantajlar ya da daha önce elde olunan konumlara bağlı olarak çok farklı oranlarda bölünmüş olur, böylece, bir sermaye kullanılmaz durumda bırakılır, diğeri yok olur ve bir üçüncüsü nispeten az bir kayıpla kurtulur ya da geçici değer kaybına uğrar, vb...²⁴

Kâr oranı hızla düşmüştür. Bunalım patlamıştır. Büyük sermayeler ile küçük sermayeler arasında rekabet kızıdır. Bu savaşın sonunda zayıf sermayeler tahrip edilecek, büyük sermayeler kazanacaktır. Başka bir deyişle toplumsal sermaye zayıf sermayeleri değersizleştirerek, kendini değerli hale getirebilecek ortamı elde edecektir. Tıkanmış emek üretkenliğini yeni bir teknoloji ile açmanın, yeni bir sermaye birikimi biçimi yaratmanın koşullarını elde edecektir. Ortaya çıkmış bunalım şimdi ilaç rolünü oynayacak, sermaye yeniden yapılanacaktır.

Bir bunalım, daima geniş yeni yatırımların çıkış noktasını oluşturur. Bu nedenle, bir bütün olarak toplumun bakış açısından, bir sonraki devir çevrimine azçok yeni bir maddi temeli sağlarlar.²⁵

Aşırı sermaye birikimi (bu aynı zamanda sabit sermayenin yani makinelerin, hammaddelerin, vb. aşırı üretimi demektir) bunalım sayesinde toplumsal sermayenin zayıf kısmını değersizleştirerek ortadan kaldıracaktır. Bunalım, aşırı sermaye birikimine bir çözüm anlamı taşıyacaktır. Demek ki, aşırı sermaye birikiminin (kâr oranının düşmesinin) yarattığı bunalım, toplumsal sermayenin bir kısmını değersizleştirerek kendine bunalımdan çıkış yolunu açacaktır. **Sermayenin değersizleşmesi olmadan bunalımdan çıkılamaz.** Bunalım bütün boyutlarıyla yaşanacaktır, sermaye değersizleşecektir, yeni

²⁴ *Kapital III*, a.g.y., s. 224.

²⁵ *Kapital II*, a.g.y., s. 198.

bir sermaye biçimine koşullar hazırlanacaktır. Yeni bir üretkenlik düzeyi yaratılacaktır, sermayenin yeniden yapılanmasıyla bunalımdan çıkılacaktır. (Kapitalizm karşıtı güçlerin bunalımdan yararlanarak burjuva sistemi devirmediğini varsayıyoruz.)

Bunalım gelişme eğrisi

Şimdi bunalımdan önceki durumdan başlayarak bunalımın gelişme eğrisine daha yakından bakalım.

Kâr oranının düşmesi ile hızlandırılmış sermaye birikimi paralel giden iki süreçtir. Birbirini olumsuz anlamıyla etkilerler. Kâr oranı düşer, sermayenin elindeki artı-değeri yeniden sermaye birikimi için üretime yatırması geriler. Kâr oranının düştüğü bir ortama sermaye yatırım yapmak istemez. Aşırı sermaye birikimi vardır; ama sermayenin üretime yatırılmaması, piyasadaki değişmeyen sermayeye (makineler, hammaddeler, vb.) ve değişen sermayeye (emek-gücüne) olan toplam talebi azaltır. Bu durum **aşırı üretim** yapıldığını gösterir. Toplam talebin az olması, toplam üretimin fazla olduğunu gösterir; aşırı üretimi gösterir.

Aşırı üretim = aşırı meta yığını demektir.

Demek ki, piyasada satışı bekleyen metaların bolluğu söz konusudur. Ama talep azdır. Dolaşımdaki bu metalar satılamayacaktır; artı-değer realize edilemeyecektir. Başka bir deyişle, üretim ile dolaşım arasındaki bağ kopacaktır; alım-satım birleşmeyecek, birbirinden ayrılacaktır. İşte bu durum, bunalım olasılığını bunalıma dönüştürür.

Eğer bir metanın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman aralığı pek büyük ise ve satış ile satınalma arasındaki bölünme çok belirli hale gelmişse, aralarındaki iç bağ, yani bunların iç birliği, kendisini bir bunalım yaratarak ortaya koyar.²⁶

Bunalım olasılığının bunalıma dönüşümünü geciktiren bir etken olarak kredi sisteminden bahsetmek gerekir. Kredi, metalar satılmamasına rağmen dolaşım alanının canlılığını bir süre korur. Metaların içindeki artı-değerin gerçekleşmemesinin olumsuzluğunu geçici bir süre örter. Bu nedenle bunalımdan önce **kredi bolluğu (aşırı kredi)** tipik bir özellik olarak karşımıza çıkar.

²⁶ *Kapital I*, a.g.y., s. 129.

Yeniden-üretim süreci sürekli olduğu, ve dolayısıyla geriye akış güven altına alındığı sürece, bu kredi vardır ve genişler, ve genişlemesi, yeniden-üretim sürecinin kendisindeki genişlemeye dayanır.²⁷

Metaların daha fazla birikmesini aşırı kredi kolaylaştırır. Kredi, bunalımı geciktirdiği kadar, bunalımın patlamasının koşullarını hazırlar. Bir zaman sonra kredi çözüm olma niteliğini yitirir. **Aşırı kredi = aşırı hayali sermayedir.** Üretimden gelmeyen bu şişkinlik bunalımla patlar, finansal çöküş ortaya çıkar.

Belirli tarihlerde vadeleri dolan ödemeler zinciri, yüzlerce yerinden kopar. Karışıklık, sermaye ile birlikte gelişen kredi sistemindeki çökmeye daha da büyür ve, şiddetli, ağır bunalımlara, ani ve zoraki değer kayıplarına, yeniden-üretim sürecinde fiili durgunluklara ve kesintilere ve böylece de yeniden-üretimde gerçek bir düşmeye yol açarlar.²⁸

Bunalımdan önce kredi bolluğu varken, bunalımla birlikte kredi kıtlığı ortaya çıkar. Herkes nakit ödeme yapılmasını ister. Bunalım öncesinde sermaye paraya tok gözüktür, bunalım sürecinde gerçek paraya aç gözüktür. Bunalım öncesinde kredi, gerçek paraya olan ihtiyacı kapatır. Ama bunalım başladıktan sonra sermaye kredi yerine hemen gerçek parayı koyar. Gerçek para açlığı = peşin ödemeye duyulan açlıktır. Bunalım zamanında “hayali para sermaye” bu nedenle azalır.

Bunalım öngününde, burjuvazi, bolluğun verdiği sarhoşlukla, kendine güven içersinde, parayı boş bir hayal ilân eder. Yalnızca meta paradır. Ama şimdi her yerde şu çılgılık: Yalnızca para metadır. Karacanın su peşinde koşması gibi, onun ruhu da para, o biricik servet peşinde nefes nefesidir.²⁹ Hayali para-sermaye bunalım zamanlarında büyük ölçüde azalır.³⁰

Sermayenin organik bileşiminin artması, sermayenin birikiminin hızlanması demektir.

Her ikisi birlikte kâr oranında düşme eğilimini ifade eder. Sermaye birikiminin hızlanması kâr oranındaki düşmeyi hızlandırdığı gibi, sermayenin

²⁷ *Kapital III*, a.g.y., s. 428.

²⁸ *Kapital III*, a.g.y., s. 225.

²⁹ *Kapital I*, a.g.y., s. 152-153.

³⁰ *Kapital III*, a.g.y., s. 437.

yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini hızlandırır. Böylece sermaye birikimi kitle olarak büyür. Sermayenin yoğunlaşması belirli bir noktadan sonra kâr oranında yeni bir düşmeye yol açar.

Kapitalist sermaye birikimini sağlayan, üretilmiş artı-değer kitlesinin (ek sermayenin) yeniden üretim alanına yatırılmasıdır. (Değişmeyen ve değişen sermayenin meta piyasalarından satın alınmasıdır.) Nispi artı-emek zamanı (emek üretkenliği) daha fazla artırılmayacak kadar büyür büyüzmez, ek sermaye üretime yatırıldığında artı-değer kitlesini (kâr oranı düştüğünden dolayı) genişletemez. Bunun anlamı, daha fazla artı-değer elde etmek için üretime yatırılacak ek sermaye=0 gibi işlem görür. Buna **aşırı sermaye üretimi** diyoruz.

Sözelimi toplam sermaye S, ek sermaye EKS ise, S+EKS'nin, S kadar veya ondan az artı-değer üretmesi, aşırı sermaye üretimidir. Bu durum aynı zamanda ortalama kâr oranının düştüğünü gösterir. Böyle bir durumda ek sermaye üretime yatırılmadan atıl duruma geçecektir. Başka bir deyişle sermaye fazlası olarak bekletilecektir. Eski sermaye toplamı bir yanda, ek sermaye toplamı diğer yanda birleşmeden duracaktır. Ek sermayenin kullanılabilmesi için bir kısım faal sermayenin rekabet savaşımı yolu ile ortadan kaldırılması gerekir. Eski sermayenin fiili değer kaybı (değersizleşmesi) ancak sermayenin bir kısmının tahrip edilmesiyle olanaklıdır.

Bu değersizleşmeden sonra ek sermaye yeni bir üretkenlik düzeyiyle üretime yatırılacaktır. İşte bunalım bu durumu olumsuzundan çözecek, zayıf sermayenin değersizleşmesi yoluyla sermaye yeniden değer kazanacaktır.

Ek sermayenin üretime yatırılmaması, pazarda satış bekleyen değişmeyen ve değişen sermayenin aşırı birikmesi demektir. Sabit sermaye (makinalar, vb.) fazladan üretilmiştir, satılamamaktadır. İşçilere olan talep azalmıştır, nispi artı-nüfus (yedek sanayi ordusu) büyümüştür. Piyasa **aşırı meta üretiminin** olduğunu göstermektedir.

Sermayenin aşırı üretimi, sermayenin aşırı birikimi, metaların aşırı üretimi, aşırı nispi nüfus birbirini tamamlayan ifadelerdir.

Sermayenin aşırı birikimi (sermaye fazlalığı) = sermayenin aşırı üretimidir.

Aşırı sermaye üretimi = aşırı meta üretimidir.

Üstelik, sermaye, metarlardan oluştuğu için, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi demektir.³¹

³¹ *Kapital III*, a.g.y. , s. 227.

Aşırı meta üretimi = aşırı meta bolluğu olduğundan dolayı, sermayenin elinde bol meta vardır; fakat bunları satamamaktadır. Bunalım = aşırı meta üretimidir. Ayrıca kredi kıtlığı vardır. Yatırılmış sanayi sermayesi atıl durumdadır. Üretken sermaye boldur, ama işlevlerini yerine getiremez. Bunalım süreci üretken sermayenin bol olduğu; ama atıl kaldığı süreçtir. Bunalım sırasında kredi kıtlığına karşın, işlevsiz kalmış üretken sermaye bolluğu vardır.

O sırada yatırılmış bulunan sermaye, yeniden-üretim süreci tıkanıdığı için, büyük kitleler halinde gerçekten atıl durumdadır. Fabrikalar kapanır, hammaddeler yığılır, son şeklini almış ürünler, metalar olarak piyasayı kaplar. İşte bu nedenle, bu gibi durumlarda, suçu, üretken sermaye kıtlığına yüklemek son derece yanlıştır. Kısmen, normal ama geçici olarak küçülmüş ölçekte yeniden-üretim sürecine, ve kısmen de, felce uğramış tüketime oranla, üretken sermayedeki aşırı bolluk, asıl bu gibi zamanlarda sözkonusudur.³²

Sermayenin aşırı üretimi, sermayenin aşırı birikimidir. Bu tabloyu yedek sanayi ordusunun artışı (nispi nüfus artışı) tamamlar. Bir yanda sermaye fazlalığı vardır; ama kâr oranı düştüğü için kullanılmamaktadır. Diğer tarafta ise nispi aşırı nüfus beklemektedir. Bu durum bunalımın tipik görüntüsüdür. Birbirine zıt kutuplarda duran iki olgu bunalımla birleşir.

Bu sermaye fazlalığı, nispi bir aşırı-nüfus yaratan aynı nedenlerden ileri gelir ve bu yüzden, zıt kutuplarda bulundukları halde –kullanılmayan sermaye bir kutupta, işsiz çalışan nüfus öteki kutupta– nispi aşırı-nüfusu tamamlayan bir olgudur.³³

Aşırı sermaye üretimi; üretim araçlarının, yaşam gereksinimlerinin (metaların) aşırı üretiminden başka bir şey değildir. Aşırı sermaye üretiminin, nispi artı nüfusla birleşmesi, meta bolluğunda emekçiler için “yokluk” anlamına gelir. İşçilerin ücretleri (alım güçleri) düşmüştür. Metalar boldur, ama yaşam gereçlerini satın almaya emekçilerin gücü yoktur. İşçiler buna rağmen ortalama ücretten daha aşağıya çalışmayı bunalım nedeniyle kabul ederler.

Üretimdeki durgunluk, işçi sınıfının bir kısmını işsiz bırakır ve böylece çalışan kısmını, ücretlerin ortalamasının altına düşmesine boyun eğecek bir duruma sokar.³⁴

32 A.g.y., s. 428.

33 A.g.y., s. 222.

34 A.g.y., s. 225.

Demek ki, aşırı sermaye üretiminin (aşırı sermaye birikiminin) aşırı meta üretiminin, nispi aşırı nüfusla birlikte görünmesi kapitalist üretim biçiminin bunalımı açısından çelişki sayılmaz; olağan bunalım görüntüsüdür. Emegın üretkenliğini yükselten, meta kitlesini büyüten, sermaye birikimini hızlandıran ve kâr oranını düşüren koşullar, istihdam edilmeyen aşırı bir emekçiler nüfusunu da birlikte yaratır.

Emekçilerin yaşam gereçlerini tüketmesinin olanaklarının bunalımla birlikte daha fazla sınırlandırıldığı daha net açığa çıkar.

Aşırı-üretim dönemlerinde ulusun geniş bir bölümü (özellikle işçi sınıfı) şarap ve mobilya şöyle dursun, tahılı, ayakkabıyı, vb. çok daha az elde eder.³⁵

Daha önce ifade ettiğimiz gibi sermaye açısından aşırı sermaye birikimi vardır; fakat yatırımlar yavaşlamış veya durmuştur. Bu durum dolaşım alanında üretim araçlarının satılmadan yığılmasını sağlamıştır. Meta-sermaye, sabit sermaye dolaşım alanında birikmiştir; ama artı-değere dönüşememektedir. Sanayi sermayesi boldur, ama işlevlerini yerine getirememektedir.

Yeniden-üretim sürecinde bir duraklama olur olmaz, sanayi sermayesinde aşırı bir bolluk görülür, ama işlevlerini yerine getiremeyecek bir biçim içersindedir. Muazzam miktarda sabit sermaye vardır, ama yeniden-üretim sürecindeki tıkanıklık nedeniyle çoğu kullanılmaz durumdadır.³⁶

Öte yandan dolaşım alanındaki yaşam gereçlerini satın alması gereken emekçiler, eksik tüketimin sınırlarına kapatılmıştır; satın alma güçleri azalmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için yeterli talep ortaya koyamazlar. Emekçilerin satın alma kapasitesindeki azlık, eksik tüketim yaratmaktadır. Zaten kapitalizm, eksik tüketim olgusunu içinde taşımaktadır. Marx'ın sözleriyle söylersek:

Nüfusun çoğunluğu, emekçi insanlar tüketimlerini çok dar sınırlar içinde genişletebildiklerine, emek talebi, her ne kadar mutlak olarak büyüyorsa da, kapitalizmin gelişimi ölçüsünde, görel olarak azaldığına göre, tüketim daha başından engellenmiştir.³⁷

35 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 486.

36 *Kapital III*, a.g.y., s. 428.

37 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 473.

Demek ki, dolaşım alanında hem üretim araçları açısından, hem yaşam gereçleri açısından bolluk olmasına karşın, yeterli tüketim yoktur. Bunun anlamı, üretim ile dolaşım alanı arasında birlik kopmuştur. İşte bunalım, bu birliğin kopmasını şiddetli bir patlamayla gösterecektir. Bunalım aslında bu birliğin kurulması gerektiğini hatırlatan bir bombadır. Ayrıca kapitalist üretimde alım-satım (arz-talep) arasındaki dengesizliğin yarattığı bunalım olasılığının şiddetle bunalıma dönüşmesidir. Kapitalist üretimin içinde gizlenmiş çelişki, bunalımla birlikte görünür hale gelir.

Eğer talep-arz ilişkisi daha geniş ve daha somut anlamında düşünülürse, üretim ve tüketim ilişkisini de içerir. Burada da bir kez daha, bu iki evrenin, bunalım sırasında varolan ve kendini cebri olarak ortaya koyan birliği, aynı iki evrenin ayrılığı ve karşıtlığının zıttı olarak görülmelidir; aynı derecede varolan ayrılık ve karşıtlık ayrıca burjuva üretimin tipik özelliğidir.³⁸

Bunalımlar, arz ile talebin dengelenmesinin rastlantı olduğunun, üretimin anarşik biçimde yapıldığının (üretimin orantılı biçimde yapılmadığının), kapitalizmin orantısızlığı sürekli içinde taşıdığıının belgesidir.

Bunalım, toplumsal üretim ile kapitalist temellük (kendine mal etme) arasındaki çelişkiyi de ortaya koyar. Bunalım bu çelişkinin patladığını; üretim biçiminin mübadele biçimine başkaldırdığını; üretici güçlerin üretim biçimine başkaldırdığını gösterir. Toplumun üretici güçlerinin hiçbir koşula bağlı olmadan özgürce gelişmesinin kapitalizm tarafından engellendiğini gösterir.

Bunalım ve dünya pazarı

Dünya pazarı bütün ulusal pazarları birleştirmiştir. Bir kapitalist ulusal pazar, diğer kapitalist ulusal pazara bağlanmıştır. Kredi sistemi ulusal pazarları birbirine daha yoğun biçimde bağlar. Dünya pazarının bir parçasında başlayan bunalımın aynı zamanda dünyanın diğer pazarlarına yayılması bu nedenledir. Periyodik (devresel) bunalımlar dünya çapında meydana gelir. Bunalım aslında dünya pazarının bunalımıdır; dünya kapitalizminin çelişkilerinin açığa çıkmasıdır.

Dünya pazarı bunalımlarında, burjuva üretimin bütün çelişkileri kolektif olarak patlak verir.³⁹

38 A.g.y., s. 485.

39 A.g.y., s. 512.

Marx 1857 bunalımından yola çıkarak periyodik krizlerin nasıl uluslararası nitelik taşıdığını, bu bunalımların aşırı üretim bunalımları olduğunu, bir ulusta başlayan çöküşün diğer uluslara hemen yayıldığını şu sözleriyle ortaya koyar:

1857’de, Birleşik Devletler’de bunalım patlak verdi. Bunu, İngiltere’den Amerika’ya bir altın akışı izledi. Ne var ki Amerika’daki balon patlar patlamaz, bu sefer de, bunalım İngiltere’de patlak verdi ve altın, Amerika’dan İngiltere’ye aktı. İngiltere ile Kıta Avrupası arasında da aynı şey oldu. Ödemeler dengesi, genel bunalım zamanlarında her ulus için, hiç değilse ticari bakımdan gelişmiş bir ulus için aleyhtedir, ama daima her ülke için, yayılım ateşi gibi, yani herbirine ödeme yapma sırası gelir gelmez, bu böyledir. Ve bir kez bunalım patlak verdi mi, örneğin İngiltere’deki gibi, bu, süreler dizisini, çok kısa dönemler halinde sıkıştırır. İşte o zaman bütün bu ulusların aynı zamanda aşırı-ihracat yaptıkları (yani aşırı-üretimde bulundukları) ve aşırı-ithalat yaptıkları (yani, aşırı-ticaret yaptıkları), hepsinde fiyatların şiştiği, ve kredinin gereğinden fazla yayıldığı ortaya çıkar. Ve hepsinde aynı çöküş olur.”⁴⁰

Marx’ın daha *Kapital*’de ortaya koyduğu bu gerçek günümüzün periyodik krizleriyle her seferinde doğrulanır. Üstelik bugünkü kapitalizm Marx’ın zamanıyla kıyaslanmayacak ölçüde uluslararası karakter kazanmış, dünya pazarı büyümüştür. Uluslararası kredi sisteminin genişlemesi bunalımın dünya çapında yayılma olanaklarını daha fazla yükseltmiştir.

Bunalımın özeti

Marksist bunalım teorisini kabaca şöyle özetleyebiliriz: Kapitalist üretim biçimi bünyesinde sürekli olarak bunalım olasılığını üretir. Sermayenin üretim alanındaki değerlenme sürecinde karşılaştığı sorunlar, bunalımın asıl nedenidir. Dolaşım alanında artı-değerin realize olamaması, üretim ile dolaşım ilişkisini kopararak bunalımı ortaya çıkarır.

Bunalımın kökeninde kâr oranının düşme eğiliminin gerçeklik kazanarak, eğilimden bir somut olguya dönüşmesi yatar. Sermayenin organik bileşimi ile emek üretkenliği arasındaki ilişki, emek üretkenliğinin aleyhine döndüğü andan itibaren (emek üretkenliğinde bir tıkanıklığın oluşmasını sağladığı andan itibaren) kâr oranı düşer. Kazanılmış artı-değeri yeniden üretim sürecine yatırmada isteksizlik doğar. Sermaye üretimine yatırılmadan (ek değişmeyen ve değişen sermaye talebi yaratmadan) atıl duruma geçer. Bunun anlamı

⁴⁰ *Kapital III*, a.g.y., s. 436.

aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi, pazardan ek üretim araçları ve emek-gücü satın alınmaması demektir. Metalar pazarda birikir, aşırı üretim yapıldığı ortaya çıkar. Aşırı sermaye birikimi, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi, aşırı kredi, aşırı nispi nüfus böylece yaratılmıştır. Zorunlu olarak bunalım patlak verir.

Yeniden-üretim aynı düzeyde yinelenemez. Sabit sermayenin bir parçası atıl kalır, işçilerin bir bölümü de kapı dışarı edilir. Kâr oranı düşer, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre değeri artmış ve daha az değişen sermaye kullanılmıştır. Süreğen bir kâr oranına ve emek sömürüsüne temellen-dirilen sabit yüklenitler –faiz, rant– aynı kalır ve bir bölümü ödenemez. İşte bunalım.⁴¹

Bunalım, kâr oranının düşüşüne karşı kapitalist bünyenin verdiği tepkidir. Kâr oranını yükseltmek için bunalımdan geçilmesi zorunludur.

Bunalımdan çıkış yolu, toplumsal sermayenin bir kısmının değersizleşmesidir, yani tahrip olmasıdır. **Sermayenin değerlenmesi için değersizleşmesi bunalımdan çıkış koşuludur.** Bunalım sonrası (sermaye değersizleşerek değerlendirildikten sonrası) emek üretkenliğini yeni bir teknolojiyle yükseltmek, yeniden sermayeyi yapılandırmak olanaklı hale gelir. Gerekli emek ile artı-emek arasında orantı, kâr oranını tekrar yükselterek kurulur. Bunalımlar kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin yoğunlaşması olduğu kadar, bu çelişkilerin burjuva biçimiyle çözümüdür.

Ekonomi politiğe eleştiri

Bunalımların temelinde kâr oranının düşme eğilimi yasasının yattığını biliyoruz. Kâr oranının düşme eğilimini Adam Smith'in de kabul ettiğini gördük. Adam Smith'e göre kâr oranının düşme nedeni, sermayelerin kendi aralarındaki rekabetten dolayı aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi ile kâr oranı düşüşünün ortak eğilime bağlı olduğu da bir gerçektir.

Ne var ki, aşırı sermaye birikimi ve kâr oranının düşüşü **sürekli** değildir. Kapitalizm belirli bunalım dönemlerinde bu durumla karşı karşıya kalır. Kâr oranının düşüşü (aşırı sermaye birikimi) sürekli olsaydı, kapitalizm **sürekli bunalım** yaşardı. Oysa kapitalizmin bunalımsız dönemlerinin de olduğunu biliyoruz.

Adam Smith, aşırı sermaye birikimini - kâr oranının düşüşünü sürekli bir

⁴¹ *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 495.

etki olarak alır. Bu değerlendirme gerçekçi değildir. Bu değerlendirme ister istemez sürekli bunalıma varır. Marx, Adam Smith'in yanlışlığını şu sözlerle ortaya koyar:

Adam Smith kâr oranındaki düşüşü sermayenin aşırı-fazlalığına, sermaye birikmesine bağlayarak açıklarken, sürekli bir etkiden söz etmektedir ve bu yanlıştır. Buna karşılık, sermayenin kısa süreli aşırı bolluğu, aşırı-üretim ve bunalımlar, farklı şeylerdir. Sürekli bunalımlar diye bir şey mevcut değildir.⁴²

James Mill (John Stuart Mill'in babası), arz ile talebin kapitalist üretim biçiminde özdeş olduğunu savunur. Yani üretimin sunduğu arz (metalar), dolaşım alanında taleple üst üste düşecektir; metalar mutlak bir zorunlulukla satılacaktır. Demek ki, her zaman alım-satım arasında bir denge olacaktır. Marx, James Mill'in bu görüşünü aktarır:

Bütün metalar için alıcı bulunmaması, hiçbir zaman mümkün değildir. Bir metaı satışa çıkaran bir kimse, karşılığında bir meta almak ister ve yalnızca satıcı olması dolayısıyla satın alıcıdır. Hep birlikte alındıklarında, bütün metaların alıcıları ve satıcıları, demek ki, metafizik bir zorunlulukla, denge halinde olmalıdırlar.⁴³

James Mill'e göre sermayenin üretim süreciyle, metaların gerçekleştirildiği (artı-değerin gerçekleştirildiği = metaların satıldığı) dolaşım süreci özdeştir. Başka bir deyişle üretim ve tüketim özdeştir. Dolayısıyla aşırı üretim olmaz; pazara sunulan her meta satılacaktır. Marx, James Mill'in bu görüşünü eleştirir. Marx'ın eleştirisinin önemi, bunalım olasılığının reddedilmesi üzerinedir. Eğer gerçekten James Mill'in görüşü doğru olsaydı, bunalım diye bir şey olmazdı. Oysa bunalımlar vardır ve alım-satımların birbirinden kopmasından (üretim ile dolaşım alanlarının birbirinden kopmasından = üretim ile tüketicinin birbirinden ayrılmasından) dolayı gerçeklik kazanır.

J.B.Say da James Mill ile aynı görüştedir. Marx onu da aynı biçimde eleştirir. "Para" konusunda Marx'ın ekonomi politiğe yönelttiği eleştiri temelinde Say yasasını (Mahreçler yasasını) ele almıştık. Bu yasanın en büyük

42 A.g.y., s. 477.

43 James Mill, Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın içinde, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s. 128.

yanlışı, bunalım olasılığını tümüyle ortadan kaldırmasıdır. Aşırı üretim olasılığının reddedilmesidir. Marx, James Mill ve Say'ın görüşlerini şöyle özetler:

Ya da, örneğin Mill gibi, daha keskin bir usla (zavallı Say de onu taklit ediyor) şöyle deniyor: Arz ve talep özdeştir, bu yüzden bunların birbirine uyması gerekir; çünkü arz, kendi niceliğine göre ölçülen bir taleptir.⁴⁴

Bunalım olasılığını dışılayan bu görüşü Marx “saçmalık” olarak niteler.

Ricardo kendi anlatım tarzıyla Say'ın yanlış görüşlerine ortak olur. Ricardo'ya göre, bir ülkede sermayenin yatırılamaması gibi bir durum olmaz. Sermaye kimsenin almayacağı bir malı üretmez; o nedenle satılacak mal üretimine baştan seçim yaparak yönelir. Dolayısıyla herhangi bir zaman içinde dolaşım alanında meta fazlası olmaz; yani aşırı üretim yapılmamış olur. Ricardo belli bir metadan fazla miktarda üretilmiş olabileceğini kabul eder; ama bütün metaların fazla biçimde üretilmiş olabileceğini reddeder. Bu tez de, aşırı üretimin her zaman yalnızca kısmi olabileceğini söylemek demektir. Marx, Ricardo'dan bu yanlış yaklaşımları aktarır:

Sermayenin nasıl kullanılacağı her zaman bir seçim meselesidir; ve o nedenle de herhangi bir zaman içinde, asla herhangi bir meta fazlası sözkonusu olamaz. (...)

Belli bir metadan çok fazla üretilmiş olabilir; pazarda o metadan o kadar çok bulunabilir ki, ona harcanan sermayeyi geri ödeyemeyebilir; ama böyle bir durum, tüm metalar için sözkonusu olamaz.⁴⁵

Ricardo'nun bu yaklaşım tarzı Say'ın yaklaşımının başka bir biçimidir. Eğer meta fazlası olmuyorsa, aşırı üretim de olmuyor demektir. Dolayısıyla bunalım da olmaz.

Ricardo'nun (Say'ın) varsayımı, metanın başkalaşım sürecini, alım-satımın birbirinden kopma ihtimalini dışarıda bırakır. Ricardo sanki kapitalist toplumu, alım-satımın birbirinden ayrılmadığı bir değiş-tokuş (takas) toplumu gibi düşünmektedir. Oysa kapitalist meta üretiminde metanın başkalaşım süreci (meta-para-meta-para...) alım ve satımı birbirinden ayırır; ancak para

44 Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s. 312.

45 Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II*'nin içinde, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999, s. 480.

ile onları birleştirir. Dünya pazarı bunalımının inkârına varan Ricardo'nun görüşünü Marx eleştirir:

Bu yalnızca kapitalist üretim öncesi zamana dönüş değildir, ama basit meta üretiminin varolduğu zamandan da öncesine geri gidiştir; ve kapitalist üretimin ilk koşulunu yani ürünün bir meta olması ve dolayısıyla kendisini para olarak ifade etmesi ve başkalaşım sürecinden geçmesi koşulunu yadsıyarak, kapitalist üretimin en karmaşık olgusu –dünya pazarı bunalımı– yadsınmış oluyor.⁴⁶

Ricardo'nun, “ancak belli metalar fazla üretilmiş olabilir; ama hepsi fazla miktarda üretilmiş olamaz,” görüşünün hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Kapitalistler, tüketimi düşünerek üretim yapmadığına (sadece artı-değer için üretim yaptığına) göre metaların bol (aşırı) üretimini önleyecek bir mekanizma yoktur. Piyasa aşırı üretimi önlemez; eğer aşırı üretim olmuşsa sadece onu gösterir.

Metaların başkalaşım süreci aynı zamanda para sayesinde meta mübadelesinin (dolaşımının), birbirinden bağımsız-farklı zamanda ve mekânda, birbirinden ayrı iki harekete (alım-satım) bölünmesi demektir. Meta başkalaşımının genel içeriği alım-satımın birliği olduğu kadar, ayrılmasıdır. Bu nedenle meta bolluğu ihtimalini de içerir.

Metaların başkalaşımının genel doğası -ki alımın ve satımın birliğini olduğu kadar ayrılmasını da içerir- genel bir bolluk olasılığını dışlamak yerine, tam tersine **genel bir bolluk** olasılığını içerir.⁴⁷

Metaların başkalaşım süreci, aşırı meta üretim sürecini dışlamadığına göre, bu süreç bunalım olasılığını içerir; çünkü alım ve satımı kapsayan iki evrenin birbirinden ayrılma-kopma olasılığını da içerir.

Demek ki, meta başkalaşımının basit biçimi bunalım olasılığını içerir dediğimiz zaman yalnızca, bu biçimde, esas olarak birbirini tamamlayıcı olan evrelerin ayrılması ve kesinti olasılığından söz etmiş oluyoruz.⁴⁸

İşte, Ricardo, meta başkalaşım sürecini anlamayarak (aşırı üretimi kabul etmeyerek veya aşırı üretimin ancak kısmi olacağını kabul ederek) bunalım

46 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 482.

47 A.g.y., s. 485.

48 A.g.y., s. 488.

olasılığının üzerinden atlamış olur.

Ricardo dahil, aşırı üretimi kapitalizme yakıştıramayan tüm ekonomi politikçiler, burjuva üretimi, alım ile satım arasında herhangi bir ayrımın olmadığı bir üretim biçimi olarak görürler. Bunun diğer anlamı kapitalizmi, doğrudan takasa (değiş-tokuşa) dayanan bir toplum gibi algılamalarıdır. Oysa kapitalizm meta üretimi üzerinde yükselen meta (sermaye) dolaşımıyla işler. Kapitalizmde ticaret, takas değildir; bir metanın satıcısı, mutlaka aynı zamanda başka bir metanın alıcısı olmak zorunda değildir. Eğer kapitalizm takas sistemine dayansaydı, bunalım olasılığı da, bunalım da olmazdı.

Ricardo'nun, kapitalizmi bir "takas toplumu" gibi algılayarak aşırı üretimi (dolayısıyla bunalımı) yadsımasının kökü nerededir? Ricardo'nun paranın işlevini **yalnızca** mübadele aracı (dolaşım, değişim aracı) olarak sınırlandırmasında! Ricardo der ki:

Para yalnızca değişimi gerçekleştiren bir aracıdır.⁴⁹

Para sadece mübadele aracı değildir; aynı zamanda meta mübadelesini (meta başkalaşımını) zamanda ve mekânda birbirinden ayıran (alım ve satım olarak iki ayrı harekete bölen) bir aracıdır.

Para dolaşım aracı olarak alım ve satımı birbirinden ayırırken, ödeme aracı olarak değer ölçütü ve değeri gerçekleştirci olarak işlev görür. Meta sınırlı bir zamanda satılmazsa, para ödeme aracı işlevi göremez. Birçok alanda ortaya çıkan ödeme güçsüzlüğü bunalım olasılığıdır. Ricardo, paranın ödeme aracı işlevini unuttur; dolayısıyla bunalım olasılığını unuttur.

Ricardo, bir insanın ödeme yapmak için de satabileceğini ve bu gerekli satışların bunalımlarda çok önemli bir rol oynadığını unutuyor.⁵⁰

Ricardo 1800-1815 arasında ortaya çıkan bunalımları kötü hasat sonucu tahıl fiyatlarının artmasına, kâğıt paranın değerinin düşürülmesine, koloni ürünlerinin değer yitirmesine bağlıyordu. 1815 yılı sonrasındaki bunalımları da kötü hasat yılına, tahıl darlığına, ticaret kanallarında ani değişikliklere

49 Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II* nin içinde, a.g.y., s. 481.

50 A.g.y., s. 483.

bağlıyordu. Ricardo periyodik bunalımları bilmiyordu.

Aslında Ricardo da üretim sürecinin kendisinden ileri gelen bunalımlar hakkında, dünya pazarının genel bunalımları hakkında hiçbir şey bilmiyordu.⁵¹

Ricardo'dan sonra gelen onun takipçileri, düzenli aralıklarla yinelenen bunalımları inkâr edemez oldular. Bu seferde ekonomi politiğe yeni bir görev düştü. Sermayenin aşırı bol olabileceğini ve bunun bunalıma neden olabileceğini kabul ettiler. Ne var ki, bu sefer de, sermayenin bolluğu ile aşırı üretim arasında bir fark icat ettiler. Ekonomi politikçilere göre sermaye bol olabilirdi; ama aşırı üretim olamazdı. Marx bu görüşleri eleştiriyordu:

Metaların aşırı-üretimi ifadesi yerine sermayenin aşırı-bolluğu ifadesi, eğer yalnızca belli bir olgunun varlığını ve zorunluluğunu adına A dendiği zaman kabul eden, ama adına B dendiği anda yadsıyan kaçamak bir ifade ya da bilinçsiz bir düşüncesizlik olmadığı ölçüde, gerçekte yalnızca olgunun kendisi konusunda değil, adı konusunda kuşku ve duraksamaları olduğunu gösterir.⁵²

Kapitalizmde pazar, üretimle birlikte genişler. Üretimin genişlemesini kabul edip, aşırı üretim olasılığını inkâr etmek bir çelişkidir. Bunalımı kabul edip, aşırı üretimi kabul etmemek bir çelişkidir.

Marksizm periyodik bunalımın olasılıklarının kapitalist üretim biçiminin özünde olduğunu göstererek ve ekonomi politiği aşarak geride bırakır. Klasik ekonomi politik periyodik bunalımlar teorisine sahip değildir. Oysa Marx'ta bunalımlar teorisinin bütün öncülleri mevcuttur. Marx'ın bunalım üzerine yazdığı özel bir kitap olmasa da!

51 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 478.

52 A.g.y., s. 479.

Kriz karşısında Zizek

Kurtar Tanyılmaz

Kitap Eleştirisi

*Önce Trajedi Sonra Komedi
ya da 2008 Finansal Krizi*

Slavoj Žižek

Encore Yayınları, İstanbul, 2009

Çev. Mehmet Öznur

1- Giriş

Eğer biri dünya ölçeğinde Marksist akademik dünyada ilgi odağı haline gelmişse, solda bir popüleritesi varsa, radikal solcu olarak kapitalizme karşı mücadele etmek ve bunun için de Lenin'e ve Marx'a kulak vermek gerekir diyorsa, durup o kişiye elbette kulak vermek gerekir. Zira kapitalizmin ötesine geçmeyi hayal ettiren, bunun için gerekli içgörüyü kazandırmayı hedefleyen ve bu doğrultuda durup dinlenmeden, sürekli ürün veren her kimse dinlenmeyi hak eder.

Slavoj Zizek¹ 90'lı yıllardan günümüze sol aydınlar arasında bu özellikleri ile öne çıkanlardan biri. Bunun için youtube arama motoruna Zizek yazmak bile yeterlidir. Zizek'i çeşitli videolarda Buenos Aires'te bir üniversitenin hıncahıncı dolu amfisinde konuşma yaparken, Occupy Wall Street'te mücadele edenlere seslenirken ya da orada burada onlarca söyleşi yaparken görebilirsiniz. En son Türkiye'de Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde ağzına kadar dolu, çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu geniş bir kalabalığa hitap eden ve herkesi ağzı açık dinletebilen bir karizmaya sahip biri Zizek.

İster şarlatan, maskara, meddah, ister “felsefenin süperstarı”, “modern çağın Sokrates'i” vb. olarak nitelendirilsin, başta solcu gençler olmak üzere geniş kesimler üzerinde etkisi olan Zizek, sadece 80'lerden itibaren çeşitli yerlerdeki söyleşileri ya da yazıları ile değil, “Zizek Araştırmaları” adı altında hakkında bir akademik disiplin ve uluslararası bir yayınlı başlı başına ilgi odağı olmuş durumda. Sanki hiperaktif bir çocuk gibi “one man show” (tek kişilik gösteri) yapan bu adamı “bu kadar cazip kılan ne?” sorusuna psikanalizi, Marksizmi ve felsefeyi, fıkralar ve pop kültürle birlikte bağdaştırıp sunabilme becerisi denebilir. Zizek köktendincilik, hoşgörü, politik doğruluk, küreselleşme, öznellik, insan hakları, Lenin, postmodernizm, Alfred Hitchcock vb. hemen her konuda yazabilen biri. Terry Eagleton'un ifadesiyle:

Zizek'in kendisi tek bir paragrafta Hegel'den Jurassic Park'a, Kafka'dan Ku Klux Klan'a atlayabilen, hem ürkütücü derecede üretken hem de baş döndürecek kadar çok yönlüdür.²

Ancak onagünümüzde asıl cazibesini kazandıran, başkaları tarafından “yeni solun süperstarı” olarak tanımlanmasına yol açan şey kapitalizm eleştirisi ve yaygın liberal ve postmodern akademik fikirlere meydan okumasıdır. Kendisini “radikal solcu” ve “eski moda Marksist” olarak tanımlayan Zizek, içinden geçmekte olduğumuz iktisadi kriz döneminde radikal bir düşünür olarak her zamankinden daha çok revaçta. Occupy Wall Street eylemlerinde yaptığı konuşmada dinleyicilerini şöyle cesaretlendiriyor: “biz rüya görenler değiliz. Bizler kâbusa dönüşen bir rüyadan uyananlarız”.

Zizek gibi hemen her konuda bir şey söyleyen, üstelik de bunu psikanalitik

¹ Türkçe'de yerleşik olarak Zizek şeklinde kullanıldığı için ismi bu şekilde yazmayı uygun gördük. Aslında doğru yazılışı Žižek ve okunuşu da Jijek olacaktır.

² T. Eagleton, *Aykırı Simalar*, çev. A. Şirin Okyayuz, Epos yay., İstanbul, 2006, s. 205.

yorumlarla harmanlayan birini Türkçe’de de yayınlanmış çok sayıda kitabı, yazdığı onlarca makalesi üzerinden değerlendirmek hem bu yazının hem de yazarın haddini aşması olacaktır. Bizim bu yazıda niyetimiz sadece Zizek’in dünya ekonomik krizi üzerine değerlendirmelerini ve buradan vardığı politik sonuçları ele aldığı kitabını eleştirel bir gözle değerlendirmektir.

Zizek her ne kadar çeşitli söyleşilerinde ve yazılarında kendini liberallerden olduğu kadar postmodernistlerden de ayırtırmaya çalışsa da, son zamanlarda ekonomiyi ihmal ettiği özeleştirisini yapsa da görüşlerinde post-Marksizm’in temel varsayım ve önermelerine yaslandığını aşağıda göstermeye çalışacağız. Şimdilik Terry Eagleton’ın “Zizek, psikanalitik anlayışını ırkçılık, milliyetçilik, anti-semitizm, totalitarizm ve ticari biçime uygulayan bir post-Marksisttir”³ ifadesini ikna edici bulmayanlara bir de post-Marksizmin önde gelen temsilcileri Hardt ve Negri’nin temel yapıtları *İmparatorluk* kitabının arka kapağında Zizek’in kendisinin yazdıklarını hatırlatalım: “Hardt ve Negri’nin ortaya koyduğu şey, çağımız için *Komünist Manifesto*’yu yeniden yazmaktan hiç farklı değil”. Bu tespitlerden hareketle söz konusu akımın dünya çapında önde gelen bir temsilcisinin dünya ekonomisinin içinden geçtiği çalkantılı kriz dönemine ilişkin tespitleri, hele yukarıda belirttiğim gibi geniş kitleleri etkileme potansiyeli barındırıyorsa, göz ardı edilmemeli, bilakis devrimci Marksistlerin de gündeminde yer almalı ve eleştirel bir gözle değerlendirilmeli.

Dünya ekonomisinin uzun ve yapısal krizinin önemli evrelerinden biri olan 2008 finansal krizi üzerine söyledikleri ve hangi çözüm önerilerinde bulunduğunu kavramak bakımından 2008 finans krizi sonrasında kaleme aldığı *Önce Trajedi Sonra Komedi* (bundan sonra ÖTSK denecek) kitabı yazarın temel görüşlerini değerlendirebilmek bakımından oldukça iyi bir başlangıç noktası sunuyor. Bununla birlikte Zizek’in görüşlerini dağınık bir tarzda ifade etmesi ve tabir caizse daldan dala atlaması nedeniyle bu yazıda sadece kitapta belirtilen görüşlerine değil, aynı zamanda değişik yerlerde yaptığı söyleşi ve röportajlardaki görüşlerine de başvuracağız. Yazı şu bölümlerden oluşuyor: Önce Zizek’in kitabında beş bölümde ifade ettiği görüşleri özetleniyor. İkinci bölümde Zizek’in toplumsal değişimi açıklayan düşünce akımları içindeki konumundan hareketle günümüz kapitalizmini algılayışı ve onu değiştirmeye dönük politika önerileri eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutuluyor. Son bölümde ise kitabın genel bir değerlendirmesi ile varılan sonuçlar özetleniyor.

3 T. Eagleton, a.g.e., s.211.

2- Finansal kriz hakkında Zizek ne diyor?

“A salak, bu politik ekonomidir!”

Zizek’in kitabının çıkış noktasını, *Tarihin Sonu* kitabının yazarı Fukuyama’nın 1990’lardaki ütopyasının, yani liberal demokratik toplum tasavvurunun iki kez duvara toslanmış olması oluşturuyor: Önce 2001’deki 11 Eylül saldırıları ve sonra 2008’deki finansal çöküş. Ya da Önce Trajedi Sonra Komedi. Şöyle diyor Zizek: “2008 finansal çöküşünün bir tarihsel değeri varsa, o da Fukuyama’nın ütopyasının ekonomik özelliğinin çöküşüne işaret etmesidir”.⁴

Zizek “küresel kapitalizmin işleyişinin mantık dışı” olduğunu, finansal çöküşün bunu açığa çıkardığını ileri sürüyor. “Bankaları kurtar” çağrısını gıda krizinde fakir ülkelere yapılacak yardım talebi ile karşılaştırdınca küresel kapitalizmin mantık dışılığına önem vermemenin imkânsız olduğunu belirtiyor.⁵ Zizek bu mantık dışı işleyişin arkasında yatan politik ve ideolojik etkenlere özel bir önem atfediyor, gerek finansal krizin ortaya çıkmasında gerekse neoliberalizmin doğurduğu toplumsal sorunlarda politik etkenlerin belirleyici olduğunu ileri sürüyor. Kitabının ilk bölümünün başlığı da (Bu *politik* ekonomidir, salak!) bu bakış açısına gönderme yapıyor. Zizek şöyle diyor:

Eğer bakışımızı küresel gerçeklik boyutunda genişletirsek politik kararların uluslararası ekonomik ilişkilerin temel dokusunu ördüğünü görürüz.⁶

Bütün bunlar tarafsız bir piyasanın olmadığını işaret eder: her özgül durumda piyasanın koordinatları hep politik kararlarla düzenlenir.⁷

Zizek’e göre, “borsanın çöküşünün kendisi de güçlü devlet müdahalelerinin sonucu”dur.⁸ Finansal çöküş biçiminde açığa çıkan bu mantık dışı işleyiş, Federal hükümetin kurtarma planıyla durumdan (finansal çöküşten) sorumlu olanlarla (“Wall Street”) mortgage ödeyen sıradan insanların (“Main Street”) karşı karşıya gelmesine yol açmaktadır. Zizek’e göre, finans yöneticilerinin spekülâtif faaliyetleri de hükümetin Kurtarma Planı da bir tür “ahlaki sorumsuzluk” olarak nitelenebilir. Zizek söz konusu ahlâki sorumsuzluğun aslında

4 ÖTSK, s. 10.

5 ÖTSK, s. 47.

6 ÖTSK, s. 20.

7 ÖTSK, s. 21

8 ÖTSK, s. 20.

kapitalizmin en temel yapısına kazınmış olduğu görüşündedir.⁹ Şirket yöneticileri hatalı kararlar vermekte (Wall Street), faturayı sade vatandaş ödemektedir (Main Street).

Kitabın küresel kapitalizmin ve finansal krizin yan etkilerini ele aldığı ilerleyen bölümünde de Zizek, Kongo'dan İzlanda'ya verdiği örneklerle politik kararların (ABD hükümetinin kararları, AB'nin teşvik politikaları vb.) uluslararası ekonomik ilişkilerdeki belirleyici rolüne gönderme yapıyor. Kongo'daki iç savaşta Batılı liberal güçlerin suç ortaklığına, buradaki doğal kaynakların sömürülmesinde Batılı yüksek teknoloji şirketlerinin başarılı yöneticilerinin payına değiniyor. Keza banka yöneticilerinin hatalı kararlarının doğurduğu sonuçlara ilişkin bir diğer örnek de finansal çöküşün İzlanda ekonomisi üzerindeki etkileri hakkındadır:

Devasa finansal-piyasa-çalkantıları ve sınırlı büyüklükteki “gerçek ekonomi” arasındaki uyumsuzluk zenginlikleri küresel finansal piyasaya entegrasyonlarına bağlı küçük ülkeler söz konusu olduğunda tuhaf bir oransızlığa dönüşür. İşte çöküşten en sert nasibini alan ülke İzlanda burada örnek olgu.¹⁰

A salak, bu ideolojidir!

Kitabın izleyen bölümünde Zizek burjuva ideolojisinin ve hegemonyasının krizde önemli rol oynadığı görüşünü dile getirir. Zizek'e göre “Kapitalizm anlamın bütünselliğini yıkan ilk sosyo-ekonomik düzen”¹¹ olduğundan “sorun anlam konusundadır”. “Kapitalizm öznelerini rüyalarla büyüleyen bir sistem” olduğundan¹² krizin asıl nedeni onun nasıl algılandığıdır. Zizek kapitalizmde ideolojinin belirleyici rolünü şu şekilde ifade eder:

Finansal çöküş ayık bir an bulabilecek, rüyadan uyanabilecek mi? Tamamen onun nasıl sembolize olacağına, nasıl bir ideolojik yorum ya da hikâyenin kendini empoze ederek krizin genel olarak nasıl algılanacağını belirlemesine bağlı.¹³

Zizek'e göre krizde hâkim ideolojinin görevi, çöküş suçunu ikincil faktörlere (çok gevşek yasal düzenlemeler, büyük finansal kurumlardaki bozuk-

9 ÖTSK, s. 18.

10 ÖTSK, s. 43.

11 ÖTSK, s. 31.

12 ÖTSK, s. 33.

13 ÖTSK, s. 25.

luk vs.) yükleyecek bir hikaye uydurmaktır.¹⁴

Nasıl baştan başlamalı?

Zizek cevap aradığı “Ne Yapmalı?” sorusuna kitabın üçüncü bölümünde geçmişle hesaplaşarak yönelme çabası içinde görünmektedir:

1989’un “belirsiz faciası”ndan sonra kesinlikle “baştan başlamak” zorundayız, örneğin XX. yüzyılın devrimci çağının (1917’den 1989’a, ya da daha kesinlikle 1968’e kadar süren) “temelleri üzerine daha fazla yapılanma” değil, başlama noktasına, “aşağı inip” yeni bir yol seçmemiz gerekir.¹⁵

20. yüzyılda Sovyet Devrimi’nin başarısızlığını açıklamaya girişirken de devrimci süreçte geri çekilmek üzerine Lenin’in tırmanma benzetmesine başvurur. Lenin’i edebiyatçı Beckett’ten hareketle yorumlar: “Dene tekrar. Yenil tekrar. Daha kötü yenil”.¹⁶ Lenin’in tırmanma benzetmesinden hareketle “tekrar tekrar baştan başlamak” gerektiğini ileri sürer. Ona göre Kierkegaard’ın terimleriyle yorumladığı devrimci süreç aşamalı bir ilerleyiş değildir, bir tekrar hareketidir o, tekrar tekrar *başlangıcı tekrarlama* hareketidir.¹⁷ “Bu yenilgi anında işte ne olduğudur: Belirli devrimci bir deneyimin yolculuğu bitmiştir, ama gerçek seyahat, tekrar başa dönme işi şimdi başlar”.¹⁸

Öte yandan Sovyet Devrimi’nde Leninizm ile Stalinizm arasında da bir ayrım yapar. Leninist diktatörlüğü, Stalinist “totaliterlik”ten ayrı tutmak gerektiği görüşündedir.¹⁹ Sandor Marai’ye atıfla, “En şiddetli Leninist diktatörlükte bile devrime karşı olanlar konuşma (halka açık) haklarından acımasızca yoksun bırakıldılar, sessiz kalma haklarından yoksun bırakılmadılar”²⁰ der. Ayrıca Leninizm ile Stalinizm arasındaki başka bir farka da değinir: “Lenin için toplum açık bir şekilde kabul edilmiş acımasız bir iktidar mücadelesinin alanıdır, Stalin için ise bu mücadele (sağlıklı) toplumun ondan dışlanmış şeye (mikroplar, haşaratlar, “insandan aşağı hainler”) karşı mücadelesi olarak yeniden tanımlanmıştır”.²¹ Sovyet rejiminin dik-

14 ÖTSK, s. 26.

15 ÖTSK, s. 77.

16 ÖTSK, s. 59.

17 ÖTSK, s. 59-60.

18 ÖTSK, s. 60.

19 ÖTSK, s. 62.

20 ÖTSK, s. 62.

21 ÖTSK, s. 63.

tatörce doğasına da²² değinen Zizek “Lenin’den Stalin’e bir geçiş kaçınılmaz mıydı?” diye sorar. Zizek bu soruya olumlu cevap verir gibidir. “Lenin’in zayıflığı onun ‘bürokrasi’ sorununu ya da ‘bürokrasiyi’ sorun olarak görmesi ama onun etkinliğini ve asıl boyutunu hafife almasıydı”.²³ Zizek’göre

Lenin’in Stalin’e karşı son mücadelesi iyi adamın kötü adamla dövüşmesinin bir melodramı değil, kahramanın kendi politikasının ürünüyle dövüştüğünün ve geçmişteki yanlış kararların bu ölümcül uygulanmasını durdurmak için artık çok geç kaldığının farkına varma trajedisidir.²⁴

Çünkü Zizek Sovyet Devrimi’nde politik iktidarın toplumsal temelden yoksun olarak ele geçirildiği kanısındadır. Bu konuda Moshe Lewin’e (*Lenin’in Son Mücadelesi*) atıfta bulunur:

Yani Bolşevikler onların politik iktidarının belirli bir toplumsal temelden yoksun olduğunun farkına çok çabuk vardılar: Yönetimlerini dayandırdıkları işçi sınıfının çoğu İç Savaş’ta yok olmuştu, dolayısıyla onlar bir şekilde toplumsal temsilin bir “boşluğu” içinde yönetiyorlardı. Fakat kendilerini bir topluma isteklerini empoze eden “saf” bir politik güç olarak görmeleri, devlet bürokrasisi, (olmayan sahibin yerine geçici olarak bakan) üretici güçleri de *de facto* “sahiplendiğinden” gözden kaçırdıkları gücün nasıl gerçek toplumsal temel haline gelebileceğiydi.²⁵

Özetle Zizek bu “boşluğu” devlet bürokrasisinin doldurduğu ve Stalin gibi bazılarının da devrime ihanet ettiklerini ileri sürer.

Ne yapmalı?

Zizek kitabının son bölümünde liberal demokrasinin sınırlarına ve “Komünizm Düşüncesi”nin güncelliğine işaret eder. Her ne kadar ilkinde trajedi ikincisinde komedi olsa da Zizek’e göre “bugün çoğunluk *Fukuyamacıdır* (...) zira liberal-demokratik kapitalizm bilinen bütün alternatiflerden daha iyi işlemektedir.²⁶ Oysa Zizek yaşanan finansal krizle birlikte aslında kapitalizmle demokrasinin boşanmakta olduğunu ileri sürmektedir. Bunun anlamı refah devleti kalıntısı bazı kamusal mal niteliğindeki

22 ÖTSK, s. 65.

23 ÖTSK, s. 71.

24 ÖTSK, s. 71.

25 ÖTSK, s. 70.

26 ÖTSK, s. 33.

ortaklıklar (commons) ile özel sektör arasında bir savaşın ortaya çıkmasıdır. Zizek şu soruyu sorar:

(...) en önemlisi yiyecek, su, enerji, doğası içinde çevre, kültür, eğitim, sağlık... Eğer piyasaya bırakılmazlarsa bunların önceliklerine kim karar verecek? İşte burada Komünizm sorusu tekrar ortaya atılmalıdır.²⁷ Komünizm düşüncesinin canlandırılmasını haklı çıkaran şey bu ortaklıklara yapılan referanstır.²⁸

Zizek günümüzde hala Komünist Düşünce’de ısrar edilmesini bugünün küresel kapitalizminin sonsuz üremesini önleyebilecek yeterince güçlü antagonizmalar içermesine bağlıdır:

Böylesi dört antagonizma var: *Çevresel* facia tehdidi, *özel mülkiyetin* sözde “entelektüel mülkiyet” için uygunsuzluğu, yeni *tekno-bilimsel gelişmelerin* (özellikle biyo-genetikte) sosyo-etik sonuçları ve son ama önemsiz olmayan ise *ayrımıcılığın yeni biçimleri*, yeni Duvarlar ve gecekondu.²⁹

Zizek, Hardt ve Negri’nin ortaklıklar olarak adlandırdıkları şeyde “Dışlanmışları İçerdekilerden ayıran aralık olan bu sonuncu özellik ve diğer üçü arasında nitel bir fark olduğu” kanısındadır. Dört antagonizma serisinde İçerdekiler ve Dışlanmışlar arasındaki antagonizma en önemli olanıdır. Sadece dördüncü antagonizma yani Dışlanmışa referans Komünizm terimini haklı çıkarır. O olmadan bütün ötekiler yıkıcı yanlarını kaybeder.³⁰

Zizek’e göre kriz karşısında çözüm olarak “sosyal hizmetlerden geriye kalan ne varsa ona sahip çıkılmalıdır: eğitim, sağlık”.³¹ Zizek’in önerisi daha fazla yurttaş katılımı (“küresel vatandaşlık”) ile doğa, eğitim, biyogenetik, bilgisayar ağları gibi kamusal mallara sadece toplumun sahip olması ve onları denetlenmesidir. Liberal-demokrasinin daha radikal temellerde geliştirileceği böylesi bir sürecin politik öznesi ise artık proletarya değil, “dışlanmışlar”dır:

Bizi birleştiren “zincirlerinden başka kaybedecek hiç bir şeyi” olmayan klasik proleter benzetmesinin aksine *herşeyi* kaybetme tehlikesiyle karşı

27 ÖTSK, s. 50.

28 ÖTSK, s. 85.

29 ÖTSK, s. 84.

30 ÖTSK, s. 85-86.

31 ÖTSK, s. 45.

karşıyayız (...) bir şekilde hepimiz dışlandık, hem doğadan hem de simgesel özümüzden.³²

İşte demokrasinin iksiri şudur: Sabırlı görüşme ve taviz. Burada kaybolan bir şey var ki o da proleter konum, Dışlanmış içinde cisimlenen evrensellik konumudur. Yeni kurtuluşçu politika artık belirli bir toplumsal failin eylemi değil farklı failerin patlayıcı bağdaşması olacaktır.³³

Zizek “dışlanmışlar”ın bu mücadelesinde solcu entelektüellere ayrı bir rol verir gibidir.

İktidarı ele geçirmek için kısa da olsa bir olanak yaratacak belirsiz bir toplumsal parçalanma fırsatını sabırla bekleme döngüsünü kırmak gerektiği³⁴ görüşündedir:

Uzun süredir özlenen radikal sosyal değişimi uygulayacak yeni devrimci faili çaresizce bekleyen Solcu entelektüellere verilecek tek bir cevap var o da, eski bir Hopi deyişi: “bizim beklediğimiz biziz”.

3- Eleştirel değerlendirme

Bu bölümde Zizek’in yukarda özetlediğim görüşlerini aynı mantık akışı içinde eleştirel bir gözle değerlendirmeye çalışacağım.

Akıllım, bu politik ekonominin eleştirisidir!

Zizek post-Marksistlerin günümüz kapitalizmini kavramada politik-ideolojik düzeyi merkeze koyan yaklaşımlarını benimsemiştir. Buna göre kapitalizmde krize yol açan nedenler politik kararların bir ürünü olup, söz konusu kararların kendisi ise aslında ideolojik-söylemsel düzeyin bir yansımasıdır. Marx’ta kapitalist üretim tarzına özgüllüğünü veren üretim ilişkilerindeki emek-sermaye çelişkisinden hareketle, kapitalizmin uzun dönemli gelişme eğiliminin kâr oranlarının düşmesiyle sonuçlanmasına dayalı açıklama tarzını bir kenara bırakan Zizek, krizi üretim alanındaki sömürü ve çelişkilerin değil, ideolojik düzeyin (“ahlaki sorumsuzluk”) bir sonucu olarak ele alır. Sermayenin önündeki engel sermayenin kendisi değil, sermayenin “ahlaki sorumsuzluğa” dayalı politikalarıdır: “Mevcut kriz kapi-

32 ÖTSK, s. 88.

33 ÖTSK, s. 87-88.

34 ÖTSK, s. 79-80.

talizmin krizi değildir, bir ahlâk krizidir”.³⁵

Zizek’e göre, kapitalizmin bunalımı ne kadar iktisadi belirlenimler içeriyor gibi görünse de, daha derin temelinde ideoloji sorunsalı yatmaktadır. Zizek her şeyin burjuva ideolojisinin egemenliği altında olduğu ve ortada tercih şansının kalmadığı görüşündedir: “bir göktaşının dünyaya çarpması sonucu dünyada bütün yaşamın duracağını tahayyül ederiz de kapitalizmde küçük bir değişim olacağını tahayyül edemeyiz”.³⁶

Bunun anlamı kapitalizmde bile emek değer teorisine dayalı hareket yasalarının yerine, anlam ve işaretlere dayalı dilin hareket yasalarının belirleyici rol oynadığıdır. Daha da açık ifade edelim. Bu yaklaşımın mantığına göre tarihin itici gücü emek değil, arzudur! Zizek’in bu “ideolojik determinizme” dayalı görüşünün arkasında birçok post-Marksist tarafından da paylaşılan “sanayi-sonrası toplum” düşüncesi yatmaktadır. Kısaca özetleyecek olursak: Günümüz kapitalizminde artık Marx’ın değer yasası geçerli değildir, çünkü yeni teknolojilerle (“enformasyon devrimi”) birlikte bilgi emeği mallara değer katan kilit etken haline gelmiştir; artık “maddi olmayan emek” harcanan emek zamanla ölçülemez. Post-Marksistlere göre devrimci bir dönüşüm “maddi olmayan emeğin” ortaya çıkmasıyla birlikte ancak bugün “nesnel biçimde olası” hale gelmiştir. Bu maddi olmayan emek, iki kutup arasında uzanır: entelektüel emekten (fikir, metin ve programların üretimi vb.) duygusal emeğe (doktorlar, bebek bakıcıları, hostesler tarafından icra edilen). Bu gelişmenin en önemli sonucu bu kavrayışa göre sermayenin emek üzerinde kurduğu tahakkümün artık üretim sürecindeki sömürüye değil, dolaşım alanında başta bilgi emeği olmak üzere kamusal malların mülkiyetine el koyan tekelcilerin elde ettikleri rantı dayandırmasıdır:

Bill Gates, nasıl Amerika’nın en zengin adamı oldu? Zenginliğinin, Microsoft’un sattığı ürünlerin üretim maliyetleriyle hiçbir ilgisi yok: yani bu durum, rakiplerinden daha ucuza iyi yazılım üretmesinin ya da işçilerini daha başarılı sömürmesinin sonucu değil (Microsoft, bilgi işçilerine göreceli yüksek maaşlar veriyor). Olay bu olsaydı, Microsoft çoktan iflas etmiş olurdu: insanlar, Microsoft ürünleri kadar iyi ya da onlardan daha iyi olan Linux gibi ücretsiz sistemleri tercih ederlerdi. İnsanlar hâlâ Microsoft yazılımlarını satın alıyor, çünkü Microsoft kendisini, Marx’ın “toplumsal bilgi” dediği ve bilimden pratik uzmanlığa kadar bütün biçimlerinde kolektif bilgi anlamına gelen şeyin somut bir örneği olarak neredeyse tüm alanı tekeli altına alıp adeta evrensel ölçüt olarak dayatmış durumda. Gates, toplumsal bilginin bir

35 <http://dergestiefeltekater.blogspot.com/2012/01/slavoj-zizek-und-sein-vortrag-in.html>

36 <http://dergestiefeltekater.blogspot.com/2012/01/slavoj-zizek-und-sein-vortrag-in.html>

kısmını etkili şekilde özelleştirdi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan ranta el koyarak zengin oldu. Sonuç, Marx'ın umuyor görüldüğü biçimde kapitalizmin kendi kendini tasfiyesi değil, emek sömürüsüyle yaratılan kârın, bilginin özelleştirilmesi vasıtasıyla el koyulan ranta aşamalı dönüşümüdür.³⁷

Zizek'e göre günümüz kapitalizmi açısından kilit kavram sömürü değil, kamusal mallara rant amaçlı el koymanın sonucu oluşan dışlanmadır!

Dışlanmışlar ile Bütünleşmişler arasındaki bu çelişki ta baştan sömürü üzerinden belirlenmez. Elbette daima sömürülenler vardır. Günümüz kapitalizminde klasik, düzenli işçiler artık çoğunluğu oluşturmamaktadır. (...) Bu bağlamda Marx'ın düşündüğünden daha radikal olan proletaryanın yeni biçimleri ortaya çıkıyor.³⁸

Bu nedenle Zizek'e göre kriz de aslında kamusal malların kullanımından dışlanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tespitler bize Zizek'in sınıfsal ilişkiyi dolaşım alanında ortaya çıkan bir sorun, adil olmayan bir gelir bölüşümü sorunu olarak ele aldığını göstermektedir. Zizek bu durumun temelinde ideolojiye dayalı bir ahlaki sorumsuzluk bulunduğunu düşündüğüne göre, söz konusu eşitsizliğin insanların daha az hırslı ve daha fazla etik davranarak giderileceğini varsaydığını da düşünebiliriz.

Zizek günümüz kapitalizminde değer yasasının geçersizliği, gayri-maddi emeğin/üretimin belirleyici olması gibi diğer post-Marksistlerle de paylaştığı varsayımlardan hareketle yeni kapitalizmde sınıfsal ilişkilerde de bir dönüşüm yaşandığını ileri sürmektedir. Ona göre kapitalist sınıf ücretli burjuvaziye, işçi sınıfı da “dışlanmışlar”a dönüşmektedir. Küresel kapitalizmde yeni bir sınıfsal bölünmeden söz edilecekse, kutbun bir ucunda süper zenginler, öteki ucunda Dışlanmışlar yer almaktadır.

Zizek günümüz kapitalizminin bu değişen yapısından hareketle (artık zihinsel emek belirleyici!) artık ekonominin işleyişinin de ideoloji ve yanılsamaya dayalı olarak yeniden üretildiğini öne sürer:

Fukuyama gibi biri ekonominin işleyişinin, insanların ideolojik tutumlarına ne ölçüde bağlı olduğunu sorar, birbirlerine güveniyorlar mı, ne düşünüyorlar vs. Büyük bir yanlış söylenti bugün küçük bir ülkeyi neredeyse mahvedebilir. Her şeyin psikolojiye falan çözündüğünü söylemiyorum. Hayır, kritik nokta, ekonominin kendisinin, işlemek için ne ölçüde ideolojik tutumlar gerçeğine

37 <http://gercegingunlugu.blogspot.com/2012/01/ucretli-burjuvazinin-baskaldrs.html>

38 <http://www.heise.de/tp/artikel/32/32157/1.html>

bağlı olduğunu görmekte. İşte beni büyüleyen bu.³⁹

Burada Zizek'in ikircikli olduğu bir sorun, ideolojiye bu kadar başat rol veren birinin başka bir yerde "politikacılar piyasa dininin peşinden gidiyorlar" demesidir.⁴⁰ Demek ki her şey o kadar da politik ve ideolojik değil! "Piyasanın dini" olarak değer yasası gerek sermayenin gerekse onlar adına işleri yoluna koymaya çalışan politikacıların tepesinde "Demoklesin kılıcı" gibi sallanıyorsa, salt ideolojiye dayalı açıklamaların da sınırları olduğunu kabul etmek için yeterince nedenimiz var demektir. Zizek aslında başka bir söyleşisinde "daha ziyade sormamız gereken hangi toplumsal ve iktisadi koşullar Madoff'u⁴¹ öyle davranmak zorunda bıraktı?" sorusuyla⁴² daha doğru bir yöne meyledebilecekken, bu soruya kapitalist üretim ilişkileri temelinde bir cevap aramak yerine ideoloji-kültür alanına ("ahlaki sorumsuzluk") kayarak cevap vermektedir.

Zizek'in krizin çözümünün de ideoloji alanında gerçekleşebileceği görüşünde olduğunu belirtmişti: "bugün kazanılması gereken kavga, her zamankinden daha çok, ideolojik olandır".⁴³ Zizek'in dünya ekonomik krizine ilişkin açıklamasında ideolojiye belirleyici önem vermesi, kendisi ne kadar "Sermaye yaşantımızın Gerçek'idir"⁴⁴ dese de, sermayeyi her ne kadar dışsal bir gerçeklik olarak alsa da, toplumsal ilişkileri asıl yapılandıranın "Sermayenin Düzeni" değil, bilinçaltı, arzu ile babanın temsil ettiği iktidar arasındaki etkileşime göre şekillenen ideoloji ("simgesel düzen") olduğunu varsaydığı anlamına gelir.

Zizek bize bu ideolojik kafesten kurtuluşun ancak "rüyadan uyanma" ile mümkün olacağını söylemektedir. Aksi takdirde ideoloji insanları uyutmaya devam edecektir, rüyalar aleminden, yanılsamalar dünyasından ("simgesel düzen") başka türlü çıkış yok gibidir. Halbuki bu "esaretin" sınırları vardır, özellikle de kriz dönemlerinde. Zira özellikle kriz dönemlerinde zorlaşan yaşam koşulları bir "sınıf bilinci" olsa da olmasa da insanları mücadeleye

39 <http://dunyadanceviri.wordpress.com/2009/10/29/slavoj-zizek-ile-roportaj-tam-metin-jonathan-derbyshire/>

40 <http://www.3sat.de/page/?source=/kulturzeit/themen/136857/index.html>

41 Amerikan tarihinin en büyük yolsuzluklarından birine adını yazdıran Bernard Madoff, 2008'de patlak veren ekonomik krizde Wall Street'te yaptığı spekülasyona dayalı işlemler sonrasında batan ve mahkum olan yatırımcıdır.

42 <http://www.3sat.de/page/?source=/kulturzeit/themen/136857/index.html>

43 <http://dunyadanceviri.wordpress.com/2009/10/29/slavoj-zizek-ile-roportaj-tam-metin-jonathan-derbyshire/>

44 ÖTSK s.47.

sevk edebilir. Mücadelenin somut koşullarında ideolojik hegemonya ve onun dayandığı bilinçdışı engellere rağmen kitleler Sermaye Düzeni'ne isyan edebilirler.

Bu noktayı biraz açalım: Zizek'e esin veren Lacan her tür iktidar gibi meşru iktidarların da hep simgeye dayandığını ileri sürer.⁴⁵ Ancak iktidarın simgesel bir boyutu olduğu doğru olmakla birlikte, bu onun tek boyutu değildir. Bu konuda sosyalist-feminist yazar Lynne Segal polis iktidarı örneğinden hareketle Lacan'ın simgesel önceliğe verdiği önemin neden inandırıcı olmadığını gösterir. Lacan'a göre, polisin kendisi de tersini düşünse bile, iktidarı kaba güce dayanmaz: Diğer tüm iktidarlar gibi bu da simgeye dayanır. Bu nedenle, karışık dönemlerde bir adam size gelip "Polis!" diyerek bir kart gösterirse, kuzu kuzu sizi tutuklamasına izin verirsiniz; başka bir durumda size elini sürdüğü anda suratına bir yumruk atardınız.⁴⁶ Peter Dews'a atıfla Segal bu düşüncenin tamamıyla yanlış olduğu görüşündedir.

Dews'ın da karşı çıktığı gibi, polisle öğrenciler arasında bozulmaz bir anlaşma yoktur. Lacan'ın da görmüş olması gerektiği gibi, böyle bir kimlik kartı boyunca eğmeye zorlayabileceği gibi saldırganlığa da davetiye çıkarabilir: Vive Mai 68! Simgesel iktidar diğer toplumsal etkilerden tamamıyla yalıtılmış bir biçimde işlemez.⁴⁷

Zizek'in bazılarını (Occupy Wall Street, Londra, Yunanistan isyanları, Fransa ve İspanya'daki grevler, Arap Baharı) yücelttiği, bazılarını ise (örneğin Londra'da isyan edenlerle "dünyanın bütün mağaza talancıları, birleşin!" diyerek dalga geçiyor) anlaşılmaz bir şekilde yerin dibine batırdığı günümüzün isyanları kitlelerin tüketim ve açgözlülüğe dayalı neoliberal ideolojinin her zaman tutsağı olmayabileceklerinin, sermayenin her türlü manipülasyonuna rağmen ayaklanabileceklerinin somut kanıtlarıdır. Hiç kuşku yok, işçi sınıfı bugün burjuva toplumuyla "devletin ideolojik aygıtlarının" etkisi altında her zamankinden daha fazla bütünleşmiş durumda. Ancak bütünleşmenin asıl nedeni bu ideolojik esaret değil. Kitleler yine de – her zaman olmasa da - ayaklanıyor. Sorun, bu isyan dalgalarının bir sınıf bilincine tercüme edilememesi ve politik ve örgütsel bir sonuç vermemesi!

Tarihte işçi sınıfının her büyük çaplı yenilgisi sonrası tekrar gündeme gelen, Frankfurt Okulu'ndan post-Marksistlere kadar uzanan, "biireylerin

45 L. Segal, *Ağır Çekim – Değişen Erkekler, Değişen Erkeklikler*, çev. Volkan Ersoy, Ayrıntı yay., İstanbul, 1992, s. 125.

46 Lacan'dan aktaran L. Segal, a.g.e., s. 126.

47 L. Segal, a.g.e., s.126

saldırgan, iktidar hırsıyla dolu güdülerinin olması toplumsal devrimden sonra da devam eder, bu da totaliter bir toplum üretir” görüşü, Zizek’in de fikirlerine sinmiş olan bu psikoloji temelli Marksizm eleştirisi karşısında Mandel’in cevabı sanırız yeterince açıklayıcıdır:

Biz Marksistlerin, biz devrimci sosyalistlerin iddiası, deyim yerindeyse “ideal” toplumsal koşulları yaratmak değil, “temel dürtüler”in yıkıcı etkilerinin, yaratıcı olanlar lehine köklü bir biçimde zapt edildiği toplumsal koşulları yaratmaktır.⁴⁸

Nasıl baştan başlamamalı?

Zizek de çoğu post-Marksist gibi devrimleri aslında totaliter yapılar üreten süreçler olarak gördüğünden olsa gerek “Lenin’den Stalin’e geçiş kaçınılmazdı”⁴⁹ görüşünü savunur ve bunu Sovyet rejiminin diktatörce doğasıyla ilişkilendirir. Zizek Leninizm ile Stalinizm arasındaki farkı, bu farkın doğasını yanlış değerlendirmektedir. Lenin’in Stalin’e karşı mücadelesini “kahramanın kendi politikasının ürünüyle dövüştüğünün ve geçmişteki yanlış kararların bu ölümcül uygulamasını durdurmak için artık çok geç kaldığının farkına varması” olarak yorumlarken, bürokrasi sorununun bir ideolojinin ürünüymüş gibi ele alınamayacağı gerçeğini gözden kaçırıyor. Bürokrasi ne sadece sosyalizme ne de kapitalizme özgü bir sorundur. Hemen her toplumda kaynakların kıtlığına karşı verilen mücadelede ortaya çıkması muhtemel bir toplumsal katmandır. Sosyalizmde sorun bu katmanın Lenin sonrası dönemle birlikte işçi sınıfının doğrudan çıkarlarıyla ayrışan politikalara yönelmesiydi. Zizek Stalinist bürokrasinin maddi temelleri üzerine, bunun nasıl önlenebileceği üzerine kafa yormak yerine Bolşevik Partisi’nin yozlaşmasını Rusya’daki işçi öncüsünün faaliyetinin gevşemesinin, fiziksel olarak yok olmasının sonucu olarak değil, Lenin’in parti anlayışının ve politikasının bir ürünü olarak ele almaktadır. Bolşevik Devrimi’nin neden yenildiğini nesnel temellerde açıklayamadığı gibi, “tekrar baştan başlayarak” yenilginin nedenlerinden ders çıkartma fırsatını da elimizden almaktadır.

Öte yandan Zizek’in Lenin’i olumlar tutumu da liberal bir Lenin yorumunun ötesine geçmemektedir. Zizek Lenin’e işçi sınıfının bilincini yükselterek, ona devrim yolunda kılavuzluk yapmaya çalışan, sınıf mücadelesindeki yenilgilerinden dersler çıkaran bir önder, bir devrimci olarak değil; güç peşinde koşan ama elini de taşın altına koyan, sorumluluk sahibi,

48 E. Mandel, *Çağdaş Toplum ve Marksizm*, çev. Nail Stalıgan, Kardelen yay., İstanbul, s. 40.

49 ÖTSK, s.64.

yenilgi sonrası “tekrar baştan başlayan” bir büyük adam, bir ütopyacı olarak yaklaşmaktadır. Lenin “yaptıklarıyla değil, düşündükleriyle” başvuru olan bir figür gibidir. Lenin hakkında şöyle yazar: “İsviçre’ye gitti ve Hegel okumaya başladı. İşte bugün asıl daha fazla ihtiyacımız olan budur”.⁵⁰

Ne yapmalı? Yeni dublör aramayı bırakmalı! Mağaradan çık, işçi sınıfını da görürsün!

Daha önce de vurgulamıştık. Zizek’in günümüz kriz koşullarında “Komünizm Düşüncesi”ni tekrar canlandırma çabası elbette önemli. Burada karşımıza iki soru çıkıyor. Birincisi komünizm düşüncesini hayata geçirmek için verilecek mücadeleler hangi temelde, ne amaçla olacaktır? İkincisi ise bu mücadeleyi verecek siyasal özne kim olacaktır?

Zizek’e göre “Komünizm Düşüncesi”ni meşru kılan kapitalizmin krize yol açan nesnel ve maddi temelleri, emek ile sermaye çelişkisi, kâr mantığı değil, kamusal alanda bazı sosyal hakların kaybediliyor, kapitalizmin artık demokratik niteliğini kaybediyor oluşudur. Zizek günümüzde toplumsal “antagonizma” olarak kamusal mallar (“ortaklıklar”) ile özel sermaye arasındaki gerilimleri öne çıkarmaktadır. Antagonizma kavram olarak uzlaşmaz çelişki demektir. Marx’ın ortaya koyduğu gibi kapitalist üretim tarzında temel antagonizma, uzlaşmaz çelişki, emek ile sermaye arasında kurulan üretim ilişkisindedir. Oysa Zizek’in vurguladığı kamusal malların özelleştirilmesine dayalı gerilimin temelinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal ve uluslararası düzeyde işçi mücadeleleri karşısında burjuvazinin vermek zorunda kaldığı bir takım sosyal hakları, dünya ekonomik krizinin derinleşmesi karşısında tekrar geri alma çabası yatmaktadır. Burjuvazi daha fazla kâr elde etmek üzere neoliberalizm adı verilen politikalarla kamusal malları özelleştirmektedir. Bu durum ortada uzlaşmaz bir çelişki değil, emekle sermaye arasındaki mücadelede farklı koşullarda farklı çatışma biçimlerinin olabileceği anlamına gelir. Başka bir ifadeyle ortada bir gerilim vardır, ancak bu, mücadelenin değişik dönemlerindeki güç dengelerine göre tarafların taviz verebilecekleri bir manevra alanını içinde barındırır. Halbuki günümüzdekine benzer büyük bunalım dönemlerinde emekle sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişki iyice gün yüzüne çıkar. Artık burjuvazi krizden çıkmak için taviz vermek bir yana daha fazla taviz koparmak üzere işçi sınıfına saldırmak zorundadır. Zizek’in kamusal mallar te-

⁵⁰ <http://www.taz.de/!54640/>

melinde yürütülecek bir mücadele önerisi asıl sorunun, kamusal malların özelleştirilmesinin aslında temel çelişkiyi, sermayenin sömürüyü artırma çabasının bir ara halkası olarak kavrama olanağını elimizden almakta, adeta hedef şaşırtıcı bir işlev görmektedir.

Zizek mücadelede temel hedefini, toplumsal antagonizmayı üretim ilişkilerine, üretim araçlarının özel mülkiyetiyle ilişkili bir alan yerine, ekonominin dolaşım alanına ilişkin, paylaşım ve “haklar” alanına odaklamaktadır.

Toplumsal otorite artık özel mülkiyet tarafından düzenlenmemektedir. Mülkiyetin yapısı bugün çok karmaşık hale gelmiştir. (...) Bu konudaki alçakgönüllü öngörüm, temel mücadelenin özel mülkiyet yanlılığı ya da karşıtlığı biçimindeki eski Marksist terminolojiyle yürümeyeceğidir – özel mülkiyet giderek daha anlamsız hale gelecektir. Sorun bundan sonra ne olacaktır. Çağdaş mücadele bu özgürleştirici potansiyeller ve toplumsal tahakkümün yeni ve doğrudan biçimleri etrafında dönecektir.⁵¹

New Statesman dergisi kendisi ile yapılan söyleşide soruyor: “ufukta yeni bir devrimci aktör görüyor musunuz?” Zizek cevaplıyor:

Hayır, hayır. Ama izin verin size komünizminin sınırlarını açık şekilde tanımlayayım. Badiou ile sorunun ekonomiyi bir siyasal mücadele alanı olarak toptan görmezden gelmesi. Benim için tek gerçek soru çok basit: Fukuyama haklı mı yoksa değil mi? Yani bugün liberal demokratik, kapitalist çerçevede uzun vadede çözümlenebilecek veya en azından baş edilebilecek antagonizmalarımız var mı? Soru budur.⁵²

Bu tespitler ışığında Zizek’in “Komünizm Düşüncesi”ne ilham veren, toplumsal eşitsizliğin kaynağının servet ve gücün adaletsiz dağılımı olduğunu görüyoruz. Kamusal mallardan ödün vermeden servetin reformlarla (Zizek açısından elbette parlamento dışı mücadeleler sonucu elde edilen!) yeniden ve daha adil dağıtımı Zizek’in komünizm ufkunu oluşturmaktadır. Zizek bunun nasıl gerçekleşebileceği konusunda ise bilinmezci tutumunu sürdürür. Bir söyleşide şöyle der:

Bizi tehdit eden büyük felaketler karşısında piyasayı beklemek çözüm değildir.

51 <http://www.scribd.com/doc/53239001/Zizek%E2%80%99le-Soylesi-Kuresellesme-Kapitalizm-Psikanaliz>

52 <http://dunyadanceviri.wordpress.com/2009/10/29/slavoj-zizek-ile-roportaj-tam-metin-jonathan-derbyshire/>

Bu nedenle komünizmin iki boyutunu yeniden keşfetmek zorunluluğu doğar. Birincisi, bugün en önemli mücadele toplulukların (communities) bölüşüm mücadelesidir. İkincisi ne piyasa ne devletin bir çıkış yolu olmamasıdır.⁵³

Söyleşiyi yapanın “Ne devlet ne piyasa çözüm değilseler, peki ne o zaman?” sorusuna ise Zizek şöyle cevap verir: “Teslim ediyorum ki hiçbir basit çözümüm yok. Yine de belirleyici olan, henüz nasıl olduğunu bilmesem de, ulusötesi kitlesel hareketlenmenin yeni bir türünün ortaya çıkıyor olması”.⁵⁴

Zizek’in yaklaşımının arka planında yukarda kısmen değindiğimiz gibi günümüz kapitalizmini değerlendirmesi yatmaktadır. Zizek’e göre, gibi artık işçi sınıfı da burjuva sınıfı da çok değişmiş durumdadır. Yeni “sınıfsal” ayrışma günümüzde şöyledir: Bir tarafta küresel elitler, süper zenginler, öte tarafta burjuva devlet modelinin kazanım ve haklarından dışlanmışlar. Görüldüğü üzere, sınıf kavramı Zizek için “sahip olanlar” ile “sahip olamayanlar” ya da “dışlananlar” arasında bölünmüşlüğü temsil etmektedir. Zizek’te kapitalizmin iki ana sınıfı burjuvazi ve işçi sınıfı dönüşüme uğramıştır. Burjuvazi “ücretli burjuvazi”ye işçi sınıfı ise “dışlanmışlara” dönüşmüştür.

Burada ücretli burjuvazi kavramı aslında bu ayrışmayı kanıtlamak ve o bildik burjuvazinin kalmadığını göstermek için ortaya atılmış izlenimini uyandırmaktadır. Zira Zizek hem dünya kapitalizmine yön veren devasa şirketlerin sahiplerinin belli aileler (Siemens, Ford, Toyota vd.) ya da yatırım fonu şirketleri sahipleri (Soros, Buffett vd.) olduğunu bilemeyecek kadar ahmak değildir hem de kendisi kitabında İzlanda örneğini verirken “para tekeli”nden bahsetmektedir.⁵⁵ Kimdir acaba bu para tekeline sahip olanlar?

Öte yandan “dışlanmışlar” kavramı da muğlaktır. Kapitalizmde kim, neden dışlanır? Rekabet sürecinde daha fazla kâr elde etmek üzere sermayedarlar yeni teknolojilere yönelirler ve bu zamanla kitlesel işsizliğe yol açar. Kapitalizm uzun dönemli bir kriz yaşıyorsa bu durumda da sermayedarlar bu sefer işçi sınıfının zorlu mücadelelerle elde etmiş olduğu sosyal hakların kalesi olan çeşitli “kamusal alan”lara yeni kâr potansiyeli olarak göz dikerler. Zizek bu konuda üretim alanına gözünü kapatarak, dolaşım alanından hareketle sınıfsal ilişkileri ele almaktadır.

Diğer bir sorun ya da Zizek’in bu konuda diğer bir çelişkisi de düşündüğü mücadelenin gerçek bir siyasi öznesinin bulunmaması veya oldukça muğlak

53 <http://www.heise.de/tp/artikel/32/32157/1.html>

54 <http://www.heise.de/tp/artikel/32/32157/1.html>

55 ÖTSK, s. 44.

olmasıdır. “Nasıl olur da işçi sınıfı kendinde olmaktan kendi için olma-ya geçişi tamamlayamaz”⁵⁶ sorusunu soran Zizek, bu soruyu bir politik örgütlenme ve bir program sorunu olarak değil, bir bilinçdışı sorunu, bir psikanalitik sorun olarak kavrayanları, sınıf bilincinin doğmasını önleyen bilinçdışı libidinal mekanizmaları açıklamaya yönelmiş olanları eleştirir gibidir:

İşçi sınıfının tam da varlığına (toplumsal durum) yazılmış sınıf bilincinin doğmasını önleyen bilinçdışı libidinal mekanizmaları açıklamak için uyandırılmıştı psikanaliz. (...) Aynı sebepten Batılı Marksizm sürekli devrimci fail rolünü oynayabilecek başka sosyal araçları da hastalıklı işçi sınıfının yerine dublör arıyordu: Üçüncü Dünya köylüleri, öğrenciler ve entelektüeller, dışlanmışlar...⁵⁷

Halbuki Zizek’in ideolojiyi merkeze koyan yaklaşımına göre de Sermayenin Gerçek’inden çıkış imkânsız gibidir. Nasıl olmasın ki? İşçi sınıfı devletin ideolojik aygıtlarının egemenliği altında ise sınıf bilinci geliştirmesi neredeyse imkânsızdır. Kanımızca tam da bu nedenle Zizek’in kendisi de “hastalıklı” işçi sınıfının yerine dublör olarak “dışlanmışları” ve tabii sol aydınları koymaktadır. Tıpkı öncülü Marcuse gibi. Ta 1968’te Serge Mallet’in, “başkaldıran öğrencilerin taptığı adam” Herbert Marcuse’ye ilişkin tespitlerine bakalım:

Üretici güçlerin gelişimiyle üretim dizgesi arasında bir çelişme varsa, kim, hangi sınıf, hangi toplumsal kat bu çelişmeyi daha iyi görecek durumdadır? Onun doğurduğu sonuçlara kim katlanmaktadır? Bu düzeni değiştirme olanağına kim en çok sahiptir? Marcuse buna şöyle karşılık veriyor: *üretim sürecinin dışında kalanlar*. Büyük çoğunluğu üretim sürecinin dışında bırakılan başka ırktan azınlıklar. Sözün kısası, sanayi toplumunun bir köşeye fırlattığı insanlar, sürekli işsizler, suçlular falan; öte yandan da, tam tersine, koşullanmanın etkisinden sıyrılma olanağına sahip kültürel ayrıcalıklılar.⁵⁸

Ne kadar da benzer değil mi? Batı Marksizmini işçi sınıfının yerine dublör aramakla itham eden Zizek’in kendisi de aynısını yapıyor! Bir kere işçi sınıfını ortadan kaldırdınız mı, hangi toplumsal gücün, Zizek’in altını çizdiği “sosyal antagonizmalar”ın ortadan kaldırılmasında çıkarı ve bunu

⁵⁶ ÖTSK, s. 78.

⁵⁷ ÖTSK, s. 78-79

⁵⁸ S. Mallet, *Yeni Dergi*, “Marcuse”, çev. Bertan Onaran, Aralık 1968, Sayı 51, s. 433.

yapabilme gücü olduğu sorusu cevaplanmamış olarak kalmaktadır. Zizek de bu konuda şöyle demektedir:

Komünizm benim için kamusal mallar (commons) için nasıl bir örgütlenme biçimi bulabileceğimiz konusunda henüz çözülmemiş sorundur. Sorunun nasıl çözülebileceğine gelince çok mütevazıyım” ve hatta karamsarım.⁵⁹

Bu konuda karşımıza çıkan diğer bir sorun şudur: Evet, ortada bir iktisadi kriz söz konusu, evet komünizm için ortada maddi temel de mevcut (bir an için Zizek’in toplumsal antagonizmalarını kabul edelim). Ancak burjuva ideolojisi bu kadar güçlü ise insanlar (özellikle “dışlanmışlar”) neden komünizm düşüncesine ve bunun için mücadele etmeye yönelsinler, “kendi için sınıf” haline gelsinler? Burada ya ekonomik krizin kendi başına komünizm düşüncesine ve bunun için mücadele etmeye yol açacağını varsayabiliriz (insanlar pekala faşizm vb. sağ ideolojilerin etkisine de girebilirler) ki bu ekonomik determinizmden başka bir şey olmayacaktır ya da sol aydınların bu ideolojik hegemonyadan ayrışabildiklerinden, “zihinsel dönüşümün”, “kültür devrimi”nin öncülüğünü yapacakları konusunda iradeci bir tutum alacaklarını varsayabiliriz. Zizek solcu aydınlara, sosyal değişimi uygulayacak yeni devrimci faili çaresizce bekleyen solcu entelektüellere bu nedenle seslenir: “Bizim işimizi yapması için başkasını beklemeyi bırak!”⁶⁰

4- Sonuçlar

Bir Kuramcı olarak hiç bilmediğim şeyler üzerine de yazmaya hakkım var. Kuramın mutlaklığına inanıyorum.⁶¹

Zizek

Eski mevzileri savunamayanlar hiçbir zaman yeni mevzileri fethedemezler.⁶²

Trotsky

Dünya ekonomik krizinin önemli bir evresi olan 2008 finansal krizini ele aldığı kitabında Zizek aslında çok anlamlı bir soruyu gündeme taşıyor:

59 <http://pdf.zeit.de/kultur/2011-08/slavoj-zizek-interview.pdf>

60 ÖTSK, s. 80.

61 <http://www.wsws.org/de/2011/sep2011/zize-s02.shtml>

62 Leon Trotsky, *In Defence of Marxism*, New Park Publications, Londra, 1982, s. 222. Bu kitap Türkçe’ye de çevrilmiştir, ama yukarıdaki alıntının bulunduğu makale Türkçe çeviriye alınmamıştır. Türkçe çeviri için bkz. Lev Trotsky, *Marksizmi Savunurken*, çev. Yavuz Alogan, Kardelen Yay., İstanbul, 1992.

Burjuva ideolojisinin hegemonyasının bu kadar dayanıklı ve sürekli olduğu bir dünyada krizi anlamak ve ona çözüm üretmek üzere Marksist bakış açısından nasıl yararlanabiliriz? Liberal ideolojinin ve burjuva demokrasinin sınırlarını nasıl aşarız? Bununla birlikte, bir kitap değerlendirmesinin sınırlı kapsamı içinde göstermeye çalıştığım gibi, bu soruya cevap vereyim derken Zizek zihinsel berraklıktan ziyade kafa karışıklığına yol açmaktadır. Yukarda ortaya koyduğumuz görüşler ışığında Zizek hakkındaki tespitlerimizi özetleyelim.

Zizek'in yaklaşımı ideoloji alanına başat rol vermek suretiyle dünya ekonomik krizinin gerçek nedenlerinin ve neye karşı mücadele edileceğinin anlaşılmasında açık olmaktan oldukça uzaktır. Gerek krizin nedenleri gerekse de krize çözüm olacak politika önerileri konusunda Marx'ı Hegel ve Lacan'la "okumaya" kalkışınca burjuva dünyasının liberal ve idealist ufkunu pek aşabilmiş görünmemektedir. Bir yanda "kapitalizmin başarısı üzerine kurulu yanılısamanın alternatifi yok" demek, hatta kendi de "geçtiğimiz onyıllardan bir ders alacaksak, o da kapitalizmin yıkılmazlığıdır"⁶³ görüşünü dile getirmekte, öte yandan dünya ekonomik krizi bağlamında küresel kapitalizmin sınırlarına işaret etmekte ve komünizm gerekli demektir. İkisi arasındaki bağın nasıl kurulacağı bazen idealizme ("Lenin ne yaptı. İsviçre'ye gitti ve Hegel okumaya başladı. Bugün daha fazla ihtiyacımız olan budur") bazen iradeciliğe ("bizi bekleyen biziz") kayarak bir açıklığa kavuşmamaktadır. Çelişkisi şuradadır ki, neden burjuva ideolojisi bu kadar hâkimken, bizler simgesel düzenin tutsakları olmuşken, komünizm için mücadele edelim? Bu çelişkiyi aşmak için birbirlerini dışlaması gerekmeyen iki somut öneri yapılabilir. Birincisi liberal yaklaşımla bireyin bilinçdışındaki iktidar arzusu ile hesaplaşmayı başlatması, başka bir ifadeyle analizden geçmesi, ikincisi ise sosyalist bir yaklaşımla işçi sınıfının "kendi için sınıf" olabilecek bilince erişmesi için kolektif örgütsel-politik bir mücadelenin parçası olması. Elbette ilk yaklaşım da önemlidir. Ancak somut toplumsal ve politik sorunlar karşısında ve kriz dönemlerinde küçük burjuvazi ile birlikte işçi sınıfının faşizme kayma eğilimlerinin güçlendiği tarihsel deneyimlerle de kanıtlanmışken, işçi sınıfı ve ezilenlerin çoğunun analizden geçmelerini, kendi içlerindeki iktidar arzusu ve baba otoritesi ile hesaplaşmalarını bekleyemeyiz. Yapılacak en doğru şey, Lenin ve Trotskiy'in de 20. yüzyılın başında önlerine koydukları gibi işçilerin bir sınıf bilinci kazanmaları için mücadele etmek, bunun araçlarını geliştirmek ve bunu bir program ve plan çerçevesinde yapmaktır. Zizek 20. yüzyıla damgasını vuran faşizm tehlikesi-

63 <http://www.lrb.co.uk/v29/n22/slavoj-zizek/resistance-is-surrender>

inden de işçi sınıfını bürokrasi katmanının dar çıkarlarıyla ikame eden Stalinizmden de gerekli dersleri çıkarmış görünmemektedir.

Zizek nasıl bir mücadele hattı izlenmesi gerektiği konusunda da idealist bir tutum içindedir. Kitapta anlattığı bir fıkrada şöyle diyor: “toplumlarımızda eleştirel Solcuların şimdiye kadar tüm yaptıkları iktidardakilerin taşaklarını kirletmek oldu, esas olan onları koparmaktır”.⁶⁴ Kapitalizme çamur atmak yerine onu “kastre” edeceksek, bunun en iyi yolu kapitalizmi yeniden üreten sermaye-emek ilişkisine müdahale etmekten, emekçilerin egemenliğinde üretim araçlarına el koymaktan geçer. Bir takım reformlar peşinde debelenip durduğumuz takdirde “çamur atmaya” devam etmiş oluruz.

Zizek “dışlanmışlar” vurgusuyla işçi sınıfını göz ardı etmekte, hatta ona sırtını dönmektedir: “Salak değilim. Bugün Leninist işçi sınıfına geri dönmek hiçbir şey getirmez”.⁶⁵ Böylece hangi toplumsal gücün, siyasal öznenin toplumsal çelişkileri ortadan kaldırma gücü ve çıkarı olduğu sorusuna açık ve net bir cevap verememektedir. Dışlanmışlar, eleştirel ekolojistler ve sol aydınların koalisyonuna dayalı bir mücadelenin mümkün kılacağı “demokratik patlama”yı ümit etmektedir. Ancak bu “Komünizm Düşüncesi”ne hizmet etmekten çok orta sınıfın kaygılarına tercüman olma işlevi görmektedir. Zira Londra’da varoşlardan kopup gelen “dışlanmışlar” ayaklanırken, Zizek onları kapitalist tüketim ideolojisinin etkisi altındaki hayvanlara benzetmektedir. Olsa olsa sıranın kendilerine de geleceği kaygısında olan orta sınıfları teskin etmeye dönük bu ithamlar Zizek’in “demokratik patlama”dan orta sınıfın maddi çıkarlarına, özellikle Zizek’in entelektüel emek ve duygusal emek diye tanımladığı “orta sınıf”ın kaygılarını dile getirdiği izlenimini uyandırmaktadır. Zizek’e soruyorlar: “Alternatif nedir?”. Cevaplıyor: “Burdala değilim, yeni bir komünist partisi düşü kurmuyorum. Konumum çok daha trajik. Her Marksist gibi kapitalizmin inanılmaz verimliliğine hayranlık duymaktayım ve insan haklarının yararlarını küçümsemiyorum.”⁶⁶ Bu ifade herhalde Marksistlerin değil, “orta sınıf” sol aydınların hissiyatını daha iyi yansıtıyor olsa gerek.

Zizek ve görüşleri, belli bir tarihsel dönemin ve toplumsal sınıfın maddi çıkarlarının ürünüdür. Zizek ve diğer post-Marksistlerin ideoloji ve kültür düzeyinde yürütülecek bir mücadeleyi önplana çıkarmalarının arkasında yatan maddi ve tarihsel temeli göz ardı etmek bu bakımdan büyük bir eksiklik olacaktır. Kapitalist dünya ekonomisinin son 25-30 yıldır uzun süreli ve

64 ÖTSK, s. 78.

65 <http://www.wsws.org/de/2011/sep2011/zize-s02.shtml>

66 <http://rasitgokceli.blogspot.com/2008/02/sil-batan-topya-slavoj-zizek-halk-bir.html>

yapısal bir durgunluk yaşıyor olması, 89’la birlikte Stalinizmin nihai çöküşü, çeşitli ülkelerde işçi sınıfının yaşadığı yenilgiler dünyayı değiştirmeyi önüne koymuş “68 kuşağı” sol aydınlarının büyük bir hayal kırıklığı duymalarına yol açmıştır. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ruh halidir ki Zizek ve diğer sol aydınlar da karamsar bir yenilgi psikolojisine, hayâl kırıklığı yaşayan sol aydınların yine de “radikal solcu” nasıl kalınır sorusuna cevap arayışlarına yol açıyordu. Bu dönemde söz konusu sol aydınlar mücadele biçiminin sorunlarına odaklanmak yerine, ideoloji, anlam, tüketim dünyasında sorun görmeye ve çözüm aramaya yöneldiler. Bu ruh halinin izlerini Zizek’in muhtelif yerlerde Marx’ın 11. Tez cümlelerini sürekli değiştirmesinde de görmek mümkün:

11. Feuerbach tezini bugün tersine çevirmeli: 20. yüzyılda dünyayı değiştirmeyi biraz hızlı denedik. Bugün gereken dünyayı daha fazla yorumlamaktır.⁶⁷

Bugün ilk görev kesinlikle eyleme geçme konusundaki baştan çıkarıcılığa yenilmemek, ama hegemonik ideolojik koordinatları sorgulamaktır.⁶⁸

Bir söyleşide Zizek’e soruyorlar. Peki şimdi ne olacak? On sene önce yayınlanan bir kitabınızın başlığında yazdığı gibi önümüzde devrim var mı?” Zizek cevap veriyor:

Bu konuda oldukça kıvrığım. Mesele Lenin’in ne yaptığıdır. İsviçre’ye gitti ve Hegel okumaya başladı. Bugün daha fazla ihtiyacımız olan budur. Bugün 11. Feuerbach tezini tersine çevirmeli: 20. yüzyılda dünyayı değiştirmeyi biraz hızlı denedik, bugün onu biraz daha fazla yorumlamalıyız. Yeni bir devrim için hiçbir planım yok. Tek bildiğim 20. yüzyılın barikatları olmayacağı.⁶⁹

Umarız Zizek ve daha önemlisi onu izleyen genç solcular –Zizek’in de kitabında alıntılardığı – Marx’ın 18. Brumaire’inin 1960’dan sonraki yeni baskısı için Herbert Marcuse’un yazdığı giriş yazısındaki yorumuna kulak verirler: “Bazen komedi kılığındaki tekrar, ilk baştaki trajediden daha korkunç olabilir”.

67 <http://www.taz.de/1/archiv/digitaz/artikel/?ressort=tz&dig=2010%2F06%2F25%2Fa0099&cH=49daccbc2a>

68 http://www.ubishops.ca/baudrillardstudies/vol5_1/v5-1-article3-zizek.html

69 <http://www.taz.de/!54640/>

Nasıl yaşamak, nasıl ölmek?

Mustafa Kemal Coşkun

Kitap Eleştirisi

Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek

Paul Mason

Çev. Gözde Orhan-Mehmet Ertan,

Yordam Kitap, İstanbul, 2010

Tarihler 1830’u gösterdiğinde, sadece Lyon’da ipek dokuma fabrikalarında çalışan kırk bin civarında işçi vardır ve yan kollarda çalışan işçiler de düşünüldüğünde bu sayı yüz kırk bine kadar ulaşır. Kol gücüyle çalışmalarına rağmen, ipek dokumacılığı, “kaslı” işçiler üretmez elbette. Hatta kentin asillerinden birinin dediği üzere “fazlasıyla uyumlu” insanlardır ipek dokuma işçileri: “[onları] tezgahlarının başına geçmeleri için hiçbir zille uyar-maya gerek yoktur...”. Ama hep böyle gidecek değildir, Bourbon hanedanının yıkıldığı Temmuz devriminin ardından üst-orta sınıfların “moda algısı” bütünüyle değişir. İpek fiyatları giderek düşmeye, kimi imalathaneler kapanmaya başlar. Sonuç, her zamanki gibi, büyük işçi kitlelerinin ya işlerini kaybetmesi ya da çok düşük ücretlerle ve çok olumsuz koşullarda çalışmaya zorlanmalarıdır. Krize çözüm için ipek imalatçılarının aslında işçilerin çok

iyi bildiği bir reçeteleri vardı: Ücretlerin azaltılması ve çalışma süresinin 18 saate çıkarılması. İşçiler ise ta 1786 yılında kabul edilmiş ve kendileri için belirli bir ücreti yasalaştıran tarifenin uygulanmasında ısrarcıdır. Patronların tarifeyi kabul etmemesi üzerine, o “kaslı olmayan” “uyumlu” işçiler, tarifeyi zorla kabul ettirmek için İşçi Komisyonu’nun çağrısına uyarak greve başlar. Dört yüz kadar yevmiyeli işçi tezgahları durdurmak için sokaklara akın etmiştir. Arkasından kentin dört bir tarafından ipek dokuma işçileri kol kola ve şarkılar söyleyerek tepeden aşağıya yürüyüşe geçer. Fakat üzerlerine ateş eden Ulusal Muhafız birliğiyle karşı karşıya gelirler. İşçiler böylesi bir durum için hazırlıklı değildir ve silahsızdır, askerleri geri çekilmeye zorlamak için kaldırım taşlarını fırlatırlar. Kentin her yerinde işçiler “kardeşlerimizi öldürdüler” diye haykırarak sokaklara dökülmüştür. O “uyumlu” işçiler bir anda düzenin en zorlu düşmanı olup çıkıverirler. Küçük bir topluluk, o dönemlerde henüz anarşist bir anlamı olmayan, sadece bir yas sembolü olarak kullanılan siyah bir bayrakla yürümektedir. Lyon işçilerini tüm dünyada ünlendirecek ve asırlar boyu hatırlatacak slogan o bayrağın üstünde yazılıdır: “Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek”. Savaş, geride altmış üç ölü ve çok daha fazla yaralı bırakan işçilerin kimi tavizler almasıyla sona ermiştir. Ancak elbette ki önemli olan işçilerin patronlardan kopardıkları birkaç taviz değildir. Bu mücadelenin işçiler açısından daha önemli bir anlamı vardır ve bunu o döneme tanıklık etmiş bir gazeteci şöyle anlatır:

Kasımdaki zafer Lyon işçilerine, kendileriyle başa çıkılmasını imkansız kılan bir gurur ve cesaret verdi. Bu, yüzyıllar boyunca atölyelerde en sevilen hikaye olacak, gelenek bu müthiş olayı nesilden nesile aktaracak ve son dokumacı son çırağa hevesle: ‘Bizler bir zamanlar ipek fabrikatörlerini ve garnizonu defedip şehri ele geçirdik’ diyecekti.

Tam da Marx’ın dediği şeye denk düşer bu: “Bazen işçiler zafer kazanırlar, ama yalnızca bir zaman için. Onların mücadelesinin gerçek değeri, işçilerin giderek genişleyen birliğinde yatar”. Lyon ipek dokuma işçileri tüm Avrupa’da meşhur olmuştur. Ama bununla da bitmez, onların mücadelesi sınıf mücadelesinin varlığını ve önemini topluma ve hatta sınıf düşmanlarına çok açık biçimde göstermiştir. Bunu farkına varan, ancak belli ki patronlarının çıkarıyla konuşan Parisli başka bir gazeteci şunları yazar:

Lyon ayaklanması önemli bir bilinmeyi gözler önüne serdi: Şeylere sahip olan ve olmayan sınıflar arasında yaşanan toplumsal çatışma... Toplumu tehdit eden barbarlar Kafkaslar’da ya da Tataristan steplerinde değil; bizim

sanayi kentlerimizin varoşlarındadır.

İşçileri, aslında tam da doğru biçimde fakat belli ki onlara karşı çıkararak, var olan toplumsal düzene başlıca tehdit olarak gösteren Parisli bu gazeteci-nin düşünceleri, Blanqui'nin "kurbanlar ilk kez cellat olarak gösterilmiyor" sözlerini hatırlatır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz slogan, Lyon ipek dokuma işçilerinin yıllar sonra hatırlandığının da bir göstergesi olarak Paul Mason'un kitabının başlığı olacaktır. Mason kitabında, neredeyse iki yüzyıl önce Manchester'da katledilen işçilerden başlayarak, Paris Komünü'nü, Philadelphia'da Amerikan işçilerinin 1 Mayıs'ı yaratma mücadelelerini, Alman işçilerinin Birinci Dünya Savaşı'nı durdurma çabalarını, Çin işçi sınıfının doğuşunu, Yahudi işçilerin kültürel özgürlük mücadelesini doğrudan doğruya tanıklıklara ve o dönemi yaşayanların gözlemlerine dayanarak aktarıyor. Bununla da yetinmeyip günümüz işçi sınıfından ve mücadelelerinden tanıklıklara başvuruyor: Bir anda kendimizi Çin'in Şenzen şehrinde, çoğunluğu genç ve göçmen işçilerden birisi olan ve cep telefonu bataryası üretimi işinde çalışan Dong Zhen-Zhen'in, Hindistan Varanasi'de dokumacılık yapan Vishambar'ın, Bolivya Huanuni'de kalay madeninde çalışan işçilerin ya da olmadı Irak Basra'da Petrol İşçileri Sendikası Genel Sekreteri Hasan Cuma'nın yanında, onların mücadelesinin bizzat içinde buluruz.

Paul Mason, kitabında, bir taraftan Amerika'da, İngiltere'de, Çin'de yıllar önce verilmiş mücadeleleri aktararak işçi sınıfının oluşum sürecini gözler önüne seriyor, diğer taraftan günümüzün Bolivya'sı, Çin'i, Irak'ı Hindistan'ına uzanarak 21. yüzyıl kapitalizminin yüz yıllar öncesini aratmayacak biçimde nasıl vahşileştiğinin hikayesini aktarıyor. Böylece günümüzün küresel işçi sınıfının oluşum ve örgütlenme mücadelesini, bu mücadelenin nasıl şiddetle bastırılmaya çalışıldığını sınıf mücadeleleri ışığında anlamaya çalışıyor.

Aslında sınıfın oluşum sürecini ve mücadelesinin gelişimini anlamak için belki de o kadar uzaklara gitmeye gerek yok. Kapitalizmin geliştiği her yerde ne derece vahşileştiğini görmek ve buna karşılık işçilerin mücadelesini anlamak için hemen yanı başımızda, Tuzla tersane işçilerine, Zonguldak maden işçilerine, İzmir Aliğa işçilerine, Çorlu'daki kot taşlama işçilerine, deri işçilerine, Tekel işçilerine ve adını burada saymadığım diğer işçilere ve onların mücadelelerine bakmak yeterli. Bu örnekleri kitapta anlatılanlar ile karşılaştırdığımızda, kapitalizmin girdiği her yerde sömürü ve zulmü nasıl yarattığını ve buna karşı verilen mücadeleleri kavramıyoruz sadece, fakat

aynı zamanda işçi sınıfının yaşam biçimi ve koşullarının da birbirine ne kadar benzediğini daha net görüyoruz:

Ancak bir tür tasasız memnuniyetsizlik var ortada; Şenzen şehrinin göbeğinde bir işçi sınıfı mahallesi olan Gangxia West sokaklarında yürürken bunu hissedebilirsiniz. Burada gecekonduları, sokak hayatını ve ara sokaklara doğru ilerlediğinizde küçük atölyeleri görebilirsiniz. Burası, kimi zaman kayıt dışı bir fabrikanın üstündeki zeminle birleştirilip kaynak yapılarak inşa edilmiş bir blokta kırk ailenin yaşadığı on katlı gecekonduardan oluşan kalabalık, betondan bir mahalledir. Şaşırtıcı olan binaların durumu değil, birbirine uzaklığı iki metreden fazla olan binalara nadiren rastlanmasıdır. Binaları bağlayan geçitlerin birçoğunda kollarınızı iki yana açarak her iki binaya da dokunabilirsiniz. Karanlık sokaklar, kamusal alanın nerede bitip ailelerin özel alanının nerede başladığını söylemeyi güçleştiriyor.

Mason'un bu pasajında geçen şehir yerine Bursa'yı ve mahalle yerine de tam Bursa şehir merkezinin hemen arkasındaki Küçük Balıklı mahallesini koyduğumuzda, anlatılanların hepsinin neredeyse birebir aynı olduğu görülecektir: Küçük Balıklı mahallesi, birçoğunun altında genellikle kayıt dışı çalışan, sigortasız işçi çalıştıran tekstil atölyelerinin olduğu, içlerinde çoğunluğu düşük ücretle ve büyük oranda sendikasız ve sigortasız çalışan emekçilerin oturduğu, birbirine degecek kadar yakın olan binalardan oluşan ve en fazla iki kişinin yan yana yürüyebileceği darlıkta sokakları olan bir işçi mahallesidir. Benzerlik sadece bununla da bitmez, Bursa'daki tekstil ve otomotiv işçileri, tıpkı Irak petrol işçileri ya da Londra'nın yeni finans merkezi Canary Wharf'ta örgütlenmeye çalışan vasıfsız işçiler gibi herhangi bir örgütlenme mücadelesine giriştiklerinde işten atılmayla tehdit edileceklerdir. Ya da 1889'da Londra limanında çalışan bir işçinin anlattıklarını bugün dünyadaki diğer işçilerin koşullarıyla karşılaştırdığımızda arada çok büyük farklar olmadığı görülecektir:

Hepimiz boydan boya demir parmaklıklarla çevrili bir kulübenin içine tıkıştırılmıştık. Dışarıdaki usta başı veya müteahhit, havyan pazarlarında gezinen bir satıcı edasıyla bize yaklaşır ve bir iş bulma hevesiyle birbirlerini ezen ve bir günlük iş fırsatı için adeta hayvanlar gibi dövüşen kalabalıktan insan ayıklar ve seçerdi.

Ne var ki günümüzün işçileri de, yine tıpkı onlar gibi, yıllar önce kendi topraklarında örgütlenme ve sendikalaşma mücadelesi vermiş insanların acı ve kederlerinden haberdar da değildirler maalesef. 1874 yılında

Pennsylvania’da demiryolu işçisiyken Emeğin Şövalyelerine katılan, ancak uzun grev mücadelelerinde muhafazakâr tutumlar sergileyen Terence Powderly, 1914’e gelindiğinde göçmen bürosunda memurluk yapmaktadır ve Pennsylvania’da bir grup demiryolu işçisiyle konuşma fırsatı yakalar. Powderly’nin gözlemleri şunlardır:

1877 grevi, 1883’teki telgrafçı grevi ve 1886 Güneybatı grevi hakkındaki soruşturmamda hiç bilgi edinemedim. Sonra Martin Irons ismini duyup duymadıklarını sordum, fakat bu şehidin kanı bugünün insanları tarafından bilinmiyordu... Son olarak kendi ismimi ortaya attım, her ne kadar hepsi ismimi duymuş olsa da izimi kaybetmişlerdi veya adımın neyi temsil ettiğini bilmiyorlardı.

Mason’un çalışması, sınıfın olsa olsa bu mücadelelerde çekilen ıstırapla oluşabileceğini ve hatta oluştuğunu gelecek yıllarda da sürekli hatırd tutmamızı ve sınıf mücadelesine her yeni katılan unsura bunları aktarmamızı sağlayan bir kayıt düşüyor tarihe.

Küresel kapitalizmin bugün işçi ve emekçilere sunduğu şey, çalışmaktan ölecek duruma getirmekten başka bir şey değildir. Ancak, iki yüzyıl önce-sinin emekçiler için reva gördüğü yaşam koşulları ve sömürü yöntemleri hala devam ediyorsa, işçi sınıfının da örgütlenme ve yeni bir dünya kurma mücadelesi devam edecek demektir. Elbette ki tek bir şartla, Lyon işçilerinin o gururla attıkları sloganlarını belki de biraz değiştirerek: “Ya Çalışarak Öleceğiz Ya Savaşarak Yaşayacağız”.

Yörüngeden çıkmış bir solcu kadın

Mehmet İnanç Turan

Kitap Eleştirisi

Bir Dönem İki Kadın

Birbirimizin Aynasında

Oya Baydar-Melek Ulagay

Can Yayınları, İstanbul, 2011

Eleştirmek istediğim kitabın ismi böyle değil şüphesiz! Oya Baydar ve Melek Ulagay tarafından kaleme alınmış, Can Yayınevi tarafından 2011’de yayımlanmış, ismi *Bir Dönem İki Kadın* olan kitabı tanıtmak istiyorum.

Oya ve Melek iki solcu kadın olarak hayat hikâyelerini anlatmışlar. Devrimci olmanın getirdiği acıları, 12 Mart’ları, 12 Eylül’leri, sürgünleri, işkenceleri, yaşanan ölümleri, bu arada yaşadıkları aşkları güzel bir dille anlatmışlar. O dönemleri bilmeyen insanlar için ışık tutucu olmuşlar. *Bir Dönem İki Kadın* sadece anılarla sınırlandığı zaman övülmeyi hak eden bir kitap. Özellikle Filistin’de, dağlarda devrimci savaşıma katılmış Melek

açısından iki kez övülmeyi hak eden bir kitap.

Ne var ki, kitap sadece anılarla sınırlı değil; hatta kitabın yazılmasının amacı anılar değil. Yazarlar (özellikle Oya Baydar) siyasi değerlendirmelerde bulunuyor. Marksizmi yorumluyor; solcu olarak nerede olduğunu göstermeye çalışıyor. Bir bakıma bugünkü Türkiye sol hareketini kendine benzetmeye çağırıyor. Bizi ilgilendiren yan da burası. Belirtmeye gerek yok ki, her yazar kendi kendinin propagandacıdır; bunun eleştirilecek bir yönü yok. Ama her savunulan görüş, bu görüşün eleştirilme hakkını doğurur. Biz de bu hakkımızı kullanacağız.

Kitabın ideolojik içeriğini belirleyen Oya Baydar olduğundan dolayı, sadece onun görüşlerini eleştiri süzgecinden geçireceğiz.

Oya Baydar'ı, Melek Ulagay'dan ayırmamızın başka bir nedeni daha var. Oya Baydar şimdiye kadar yazdığı romanlarında kendini karakterler üzerinden anlatmıştı; çoğu kez başkarakter kendi görüşlerine uygun konuşturmuştu. Oya Baydar'ın siyasi romanlarını eleştirirken bu noktanın altını çizmiştik.¹ Eğer Oya Baydar bu kitapta kendini anlatmamış olsaydı, bizim eleştirilerimiz ispatlanmamış bir kanı olarak kalacaktı. Bu kitapla birlikte kanımız bir gerçeğe dönüşerek belgelenmiş oluyor.

Bizim roman eleştirimizdeki temel iddiamız neydi? Oya Baydar Marksist yörüngeden çıkmış, Lenin'in örgüt anlayışına saldıran, devrim için ölmeye değmez diyen, iktidarın alınmasına karşı olan, proletarya diktasına karşı çıkan, sınıf savaşımı yerine sınıf uzlaşmasını koyan, yorgun, liberalleşmiş bir solcudur. Üstelik böyle olmasına rağmen, kendini "ütopyadan vazgeçmemiş solcu" olarak tanıtan bir yazar!

Okuyucu, Oya Baydar'ın eleştirilmesinin niçin önemli olduğunu düşünebilir. Gerçekten de bir kişinin eleştirisi niçin önemli olsun? Ne var ki, Oya Baydar bir kişi değildir; özellikle Sovyetler Birliği'nin 1991'de yıkılmasından sonra, binlerce Oya Baydar türemiştir. Onların ismi "eski solcu" dur; daha doğru bir deyimle liberal solcudur. Bu nedenle bu yazı Oya Baydar gibi bir liberal solcu üzerinden bir "liberal solculuk" eleştirisidir. Yoksa sadece Oya için mürekkep akıtmaya değmezdi.

1 Mehmet İnanç Turan, *Edebiyatla Örülmüş Aşk Mektupları*, Etki Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 231-245.

Proletarya diktatörlüğü

Liberal solcular, beyinlerini burjuvazinin ideolojik saldırılarına karşı koruyamazlar; görüşlerini, burjuva ideolojisiyle uyumlu hale getirmeye çalışırlar. Burjuvazi daha Marx'ın zamanından beri, komünistleri diktatörlüğü savunmakla suçlamıştır: Burjuvazi demokrasiyi savunan melek, komünistler ise proletarya diktasını savunan şeytan(!)

Bu söylemin ideolojik özü, demokrasi ile diktatörlüğü karşı karşıya koymaya dayanır. Liberal solcu, beynini burjuvaziye rehin bıraktıktan sonra, burjuvazinin bu söylemini benimser. Tıpkı Oya Baydar gibi! Bakın Oya Baydar proletarya diktatörlüğü hakkında ne diyor: “Bu diktatörlük meselesinde benim kafam artık çok net (...) En iyi, en özgürlükçü amaçlara varmak için de olsa diktatörlüğün her biçimine karşıyım.”²

Yazarımız bir liberal solcu olarak hem burjuva diktatörlüğüne, hem proletarya diktatörlüğüne karşı olduğunu söylüyor. Niçin? Çünkü her türlü diktatörlüğe karşı! Diktatörlüğün, demokrasinin karşıtı olduğunu düşündüğünden dolayı karşı!

Zamanında, Marksist olduğu dönemde, her diktatörlüğün bir demokrasi biçimi olduğunu veya her demokrasinin bir diktatörlük biçimi olduğunu anlayamamış. Proletarya diktasının, proletaryanın demokrasisi olduğunu anlayamamış. En geniş demokrasinin aslında bir diktatörlükten başka bir şey olmadığını kavrayamamış. Liberal solcular tarafından övüle övüle bitirilemeyen burjuva demokrasisinin, Avrupa demokrasisinin özünde bir diktatörlük olduğunu öğrenememiş. Sınıfsız bir topluma varabilmek için proletarya diktasının zorunlu olduğunu; çünkü ancak bu diktanın (proleter demokrasisinin) sınıfları ortadan kaldıracabileceğini bilincine çıkaramamış.

Marx'ın, sınıf savaşını proletarya diktasına kadar uzatarak Marksist olduğunu unutmuş. Lenin'in “proletarya diktasını savunmadan, komünist olunamaz” sözünü unutmuş. Marx'ın “kapitalizmle komünizm arasında bir geçiş dönemi uzanır; bu da proletarya diktasıdır” saptamasını bilinçaltına itmiş. Bilinç üstüne, soyut bir demokrasiyi, saf demokrasiyi çıkarmış. Aynen proletarya diktatörlüğünü reddettiği için “dönek” adını hak etmiş Kautsky gibi!

Leninist parti ve Leninizm

Çağımızın burjuvazisi, Marx'ın görüşleriyle Lenin'in görüşleri arasında sanki bir çelişki varmış gibi ayırım yapar. Marx'ı eleştirecekleri bir filozof

2 Oya Baydar, *Bir Dönem İki Kadın*, Can Yayınları, 2011, s. 92.

olarak üniversite kürsülerine sokarlar; Lenin'i ise demokrasi düşmanı, darbeci, hatta vahşi bir terörist olarak kapı dışarı ederler. Marx onlar için kapitalizmi incelemiş bir ekonomi-politik eleştirmenidir; filozoftur, felsefecidir. Kısacası, eleştirilecek bir teorisyendir.

Lenin burjuvazinin en büyük devrimi olan Fransız İhtilali'nin karşısını gerçekleştirerek Ekim Devrimi'ni yapmış pratikçidir, politikacıdır. Lenin sosyalist bir devrimin olabileceğini, burjuvazinin iktidardan düşürülebileceğini pratiğiyle göstermiştir. Bu nedenle burjuvazi Lenin'in pratiğine (Ekim Devrimi'ne) özellikle düşmandır. Lenin'in teorisi ise Marksizmden başka bir şey değildir. Ekim Devrimi, Marksizmin yaşama uygulanmış pratiğidir. Ne var ki, burjuvazi teori ile pratik arasındaki bu bağıntıyı koparır.

Burjuva ideolojisi pragmatisttir, yani faydacıdır. Çağımızın Marksizmini Lenin'in temsil ettiği gerçeğini ortadan kaldırmak burjuva ideolojisinin işine gelir. Özcesi, burjuva ideologları Marx'a duydukları kızgınlıktan daha fazla Lenin'e kinlerini kusarlar. Liberal solcular da burjuva ideologları ile bu konuda hemfikir olurlar; Marx'la flört etmekten utanmazlar, ama iş Lenin'e geldi mi, onu volantarist (iradeci) bir diktatör yaparlar. Sözelimi Oya Baydar gibi bazı sol liberaller de Lenin'in örgüt teorisine saldırırlar. Oya Baydar diyor ki:

Leninist parti modelinin temelinde 'çelik çekirdek' mantığı vardır. (...) Leninist parti ilkelerinden olan demokratik merkezîyetçiliğin demokratikliğinin sözde kalması, sıkı merkezîyetçiliğin parti içi demokrasiyi yok etmesi hep bu çelik çekirdek efsanesi veya tabusuna dayanarak gerçekleştirilir.³

Bir kez yazarın bildiğinin tersine, "Leninci parti modeli" yok, "Leninci" parti anlayışı vardır. Lenin'in parti anlayışı; "devrim yapabilecek biçime sahip, somut koşullara uygun" örgüttür. Parti örgütlenmesi sadece profesyonelce eğitilmiş "çelik çekirdeği" kapsamaz. Bunun etrafında geniş bir parti ağı, partinin diğer örgütleri durur. Parti hepsini kapsar.

Bolşevik Partisi en illegal dönemde bile yalnız "çelik çekirdek"ten ibaret olmamıştır; binlerce parti üyesini kapsayan örgütlere sahip olmuştur. Somut koşullar partinin yapısını, çalışma biçimlerini belirler. Parti gerici-lik koşullarında farklı, devrimci durum koşullarında farklı örgütlenir; daha doğrusu temelini koruyarak dar veya geniş örgütlenir. Nitekim Bolşevik Partisi, 1905-1906 döneminde devrimci hareket yükselirken yığınsal biçimde bir yapı kurmuştur. Aynı şey 1917 Şubat-Ekim arasında da tekrarlanmıştır.

3 a.g.e, s. 284, 285.

Genel olarak devrimci dalganın yükseldiği **özgürlük** dönemleri partinin genişlediği, örgütlerin **daha serbest** biçim aldığı, kitleselleştiği dönemlerdir. Kısacası yazarın iddiasının tersine, Leninci parti anlayışı, hiçbir zaman “çekirdekten” ibaret bir anlayışa sahip olmamıştır.

İkincisi, Leninci parti anlayışının bir işleyiş biçimi olan **demokratik merkeziyetçilik ilkesi** de somut koşullara uygun biçimde değişir. Burjuvazinin baskı ve terörü altında, illegal biçimde çalışmaya zorlanmış bir Leninci partide **yoldaşça güven** temelinde demokratik merkeziyetçilik işler. Böyle bir parti legal bir parti gibi, her şeyini “demokratik seçimlerle” kararlaştıramaz. Ama demokrasi, sadece seçimler demek değildir. Parti üyelerinin görüşlerini partiye sunması ve partide açık tartışma yoluyla parti politikasına katılması en illegal koşullarda bile demokrasinin uygulanması olarak işler. Bolşevik partisinin en zor koşullarda yaptığı parti içi tartışmaların belgeleri bunu gösterir. Burjuva tarihçilerin dahi kabul ettiği gerçek şudur: Lenin illegal koşulları bahane ederek parti üyelerinin görüşlerinin tartışılmasını engellememiştir; demokratik merkeziyetçiliği işletmiştir.

Demokratik merkeziyetçiliğin demokratik yanının genişlemesi somut koşullara bağlıdır. Dış koşullar demokrasinin bütünüyle işletilmesine uygun olduğunda, parti içi demokrasi, seçim ilkesi dahil tamamıyla uygulanır. Lenin Ekim Devrimi’nden çok önce, böyle bir dönem için şunları yazar: “Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi demokratik tarzda örgütlenmiştir (...) Bütün parti görevlileri, partinin bütün yönetici organları, bütün parti kuruluşları seçim yoluyla belirlenirler.”⁴

Demek ki, yazar “Leninizm”i de yanlış biliyor. Kendisinin bir zaman üye olduğu Türkiye Komünist Partisi (TKP) üzerinden bir “Leninci parti modeli” uyduruyor. Oya bu partiye üye olduğu dönemde, TKP Leninci anlayışa uygun örgütlenmiş bir parti değildi; diğer dünya “komünist” partileri gibi, Stalinci temelde örgütlenmiş bir partiydi. Oya Baydar kendi pratiğinden kalkarak, yanlış teori yapıyor. Stalinci parti modelini suçlayacağına, Leninci parti anlayışını suçluyor.

Oya Baydar Lenin’in görüşlerini geçersizleştirmek için “Leninci örgüt”e saldırmakla kalmıyor, Lenin’in görüşlerinin sadece Rusya için ve devrimci durum-devrim anıyla sınırlı olduğunu iddia ediyor. Böylece Lenin’in Marx’la kurulmuş olan evrensel görüş birlikteliğini kurnaz biçimde yok ediyor.

4 Lenin, *Örgütlenme*, Aydınlık yayınları, 1977, s. 19.

Şöyle diyor Oya Baydar: “Leninizmin, 1917 Rusya’sında, devrimci durum ve devrim anıyla sınırlı bir model olduğunu, sürekliliğinin ve evrenselliğinin tartışılabileceğini düşünmeye başladım.”⁵

Oya bu satırları 2011 yılında yazıyor. Demek istiyor ki, artık Ekim Devrimi geleneği, Lenin’in görüşleri, 1917’de Rusya’da kaldı. Çağımızda Lenin’in görüşleri geçersizdir; başka ülkeler için hiçbir anlamı yoktur. Bu şekilde Oya Baydar, çağımızın Marksisti olan ve hâlâ doğruluğunu koruyan Lenin’in görüşlerini bir çırpıda çöp sepetine atıyor. İşte, liberal solcuların ince taktiğine bir örnek!

İktidar sorunu

Oya Baydar romanlarında yeteri kadar “siyasal iktidarı istemeyen” karakter yaratmıştır. Bu karakterler niçin iktidara gelmeyi istemiyorlardı; çünkü iktidar insanı bozuyordu. O zaman yapılması gereken şey, iktidarı almayı istememektir. Şimdi bu görüşü kendi görüşü olarak dile getiriyor: “Siyasal iktidar, insanı bozulmaya daha açık hale getiriyor (...) İktidar bozar. (...) İktidar bozar, doğrularımın biri haline geldi.”⁶

Yazar bir zamanlar üye olduğu TKP’nin iktidara talip olmasını da kendisi açısından şansızlık olarak değerlendiriyor. Dolayısıyla TKP’nin iktidara talip olmak istemesini doğru bulmuyor. Diyor ki: “Hem iktidarı almaya talip, hem de kendi içinde iktidar kavgaları olan siyasi örgütlerin yapımı uygun olmadığını çok geç anladım.”⁷

Evet, iktidar insanı bozabilir; tarihte bunun çok örneği var. Ne var ki, bir varsayımdan yola çıkarak genel bir doğruya ulaşmak bilimsel değildir. Soru şöyle sorulmalı: Evet iktidar bozabilir; ama burjuvaziden iktidarı almadan, kapitalizm sonrası eşitlikçi-sınıfsız bir toplum yaratılabilir mi?

Lenin, “her devrimin temel sorunu iktidarı almaktır” diye boşuna yazmadı. Marx, Paris Komünçülerini iktidarı aldıkları için kutladı. İktidarı ellerinde tutamayacak biçimde yanlışlar yaptıkları için eleştirdi. Ayrıca Marx, iktidarın insanı bozmaması için birçok önlem sıraladı. (Sürekli ordunun kaldırılması, bürokrasinin kaldırılması, seçimle görevlere gelme ve geri çağırılma hakkı, görevlilere işçinin ücretini geçmeyen ücretler, vb.)

Marx-Engels veya Lenin, “iktidar bozar” diye hiçbir zaman iktidarsızlığı savunmadı; çünkü onlar devrime karşı değillerdi. İktidarı almaya karşı

⁵ Oya Baydar, a.g.e. s. 379.

⁶ a.g.e. s. 286, 287, 426.

⁷ a.g.e. s. 286.

olmak=Devrime karşı olmaktır=Burjuvazinin iktidarda kalmasını kabul etmektir=Kapitalizmin sürekliliğini onaylamaktır.

Yazar sık sık ütopyasından (eşitlikçi, adaletli, özgür bir toplumdan) bahsediyor. Bunlara iktidarı almadan nasıl varılacak? Yazar daha önce de sorduğumuz bu soruyu düşünmüş ki, kendine Marksizm dışı bir yanıt bulmuş. Ama böylesi bir yanıt bulması iyi olmuş; Oya Baydar'ın konumunu ikircimsiz biçimde bize gösterecek. Bakalım yazarın bulduğu çözüm ne?

Toplumsal çelişkinin çözümü ve Marksizm

Oya Baydar doğada ve toplumda uzlaşmaz (antagonist) çelişkilerin olduğu gerçeğine itiraz etmez. Ama uzlaşmaz çelişkilerin birbirini yok etmesi yerine uzlaşarak çözülebileceğini savunur. Bu görüşün bırakın devrimci Marksist teoriye, materyalist tarih anlayışına, diyalektik bakış açısına da aykırı olduğu açıktır. Adı üzerinde uzlaşmaz olduğu bilinen bir çelişkiyi uzlaştırarak çözenin imkânı yoktur. Geçici uzlaşmalar, uzlaşmaz çelişkiyi ortadan kaldırmaz, sadece çözümü erteler.

Oya Baydar'ın derdi, toplumsal devrimlere karşı çıkabilmektir. “Elveda devrim” kervanına katılmaktır. Oya Baydar eski bir Marksist olarak gayet iyi bilir ki Marksizm, emek-sermaye çelişkisinin uzlaşmaz bir çelişki olduğunu söyler ve bu çelişkinin sosyalist devrimle çözüleceğini savunur. İktidar sahibi olmaya karşı çıkan Oya, devrimin en temel sorununun iktidar sorunu olduğunu bildiğinden dolayı devrim düşüncesini terk etmesi gerektiğini iyi bilir.

Devrimi ve iktidarı reddedebilmenin ise tek bir yolu vardır onun için: Marksizmi reddetmek! O da öyle yapar ve şöyle yazar: “**Marksizmin 19. yüzyıl kapitalizmini, o çağların dünyasını açıklayan bütünsel bir felsefe ve yöntem olduğunu düşünüyorum.**”⁸

Demek ki Oya Baydar'a göre Marksizm, 19. yüzyıl dünyasının sorunlarını açıklayan bir felsefe ve yöntem bilimdir; 21. yüzyılda toplumsal sorunlara çözüm olamaz. Yani Oya Baydar için Marksizm günümüzde geçerli değildir. Demek ki, Oya Baydar artık Marksist değildir.

21. yüzyılda devrim fikrini reddedebilmek için Lenin'i de reddetmek gerekir. Oya Baydar, Lenin'in görüşlerinin devrim dönemiyle sınırlı olduğunu daha önce söylemişti. Hatırlayalım: “Leninizmin, 1917 Rusya'sında, devrimci durum ve devrim anıyla sınırlı bir model olduğunu, sürekliliğinin

⁸ a.g.e. s. 427, vurgu bizim.

ve evrenselliğinin tartışılabilirliğini düşünmeye başladım.”⁹

Artık Oya Baydar'ın yapması gereken tek şey, devrim çağının 20. yüzyıla ait olduğunu söylemektir. Diyor ki Oya Baydar: “20. yüzyıl, çelişkilerin çatışmalarla çözüldüğü bir çağdı, devrim o çatışmalı çözümün adıydı bir bakıma.”¹⁰

Şimdi yukarıdaki görüşle aşağıdaki görüşü birleştirelim. Oya'nın saptamasına göre Lenin'in görüşleri devrim çağına ait olduğundan dolayı, devrim de geçen yüzyıla ait bir çözüm yolu olur. O halde Oya Baydar için Lenin'in devrim düşünceleri 20. yüzyılda geçerlidir; artık 21. yüzyılda anlamını yitirmiştir.

Oya'nın şimdilik vardığı üç temel sonuç şudur:

Marx'ın görüşleri 19. yüzyılda geçerlidir.

Lenin'in devrimle ilgili görüşleri 20. yüzyılda (devrim çağında) geçerlidir.

Marx ve Lenin 21. yüzyılın toplumsal sorunlarına çözüm olamaz.

Oya'nın Marx ve Lenin'i birbirinden koparması bilinçli bir çarpıtmadır. Ama böylelikle, Oya kendini devrim düşüncesinden ve iktidar yükünden kurtarmış oluyor. Aynı zamanda Marx ve Lenin'den!

Peki ya şimdi? 21. yüzyılda toplumsal sorunlar nasıl çözülecek? 21. yüzyılda uzlaşmaz çelişkiyi (emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi) Oya Baydar'ın nasıl çözdüğüne bakalım.

Oya Baydar, Marksizm ve devrim düşüncesini inkâr ederek nereye varmak istiyor? Varmak istediği noktayı şu sözlerle ifade ediyor: “Şunu da kabul edelim ki, uzlaşmaz görülen çelişkilerin çatışkılı çözüm yöntemleri 21. yüzyılda artık tartışılmaya başlıyor. **Çelişkilerin birbirini yok etmesi yerine uzlaştırılması** amacıyla, yapıcı diyaloga dayanan yeni bir bakış açısı geliyor.”¹¹ Demek ki Oya Baydar, 21. yüzyılda uzlaşmaz çelişkilerin yapıcı diyaloga dayanan bir bakış açısı ile uzlaştırılabilirliğini savunuyor.

Oya Baydar böylece burjuvazi ile işbirliğini savunmuş oluyor. Emegın sermayeyi yok etmesini istemiyor; uzlaşmasını istiyor. Oya'nın emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkiye bulduğu çözüm bu! Bu çözüm ise

9 a.g.e. s.379.

10 a.g.e. s. 427.

11 a.g.e. s. 427, vurgu bizim.

sosyal-demokrat bir bakış açısını simgeliyor. Yani Oya Baydar bir zamanlar savunduğu Marksist çizgiden kopuyor, sosyal-demokrat yörüngeye oturmuş oluyor. Ortaya çıkan sonucu Oya Baydar açısından özetleyelim: Oya Baydar Marksist değildir; sosyal-demokrat bir liberal solcudur.

“Ama”sız barışçılık

Teorinin en önemli özelliği kendi içinde tutarlı olmasıdır; çelişkilerle dolu teori dikkate alınmaya değer değildir. Bu nedenle ideolojik-politik bir hatta durmak, kendi içinde tutarlı bir teorik yaklaşımı gerektirir. Öncelikle savunulan ideoloji tutarlı olmalıdır. Sonra da bu ideolojiye bağlı olan kişinin kişisel görüşünde içsel tutarlılık olmalıdır.

Marksizmi terk eden, devrim (iktidar) istemeyen Oya Baydar sosyal demokrat ideolojiye bağlı liberal bir solcudur. Görüşlerinin de bu doğrultuda tutarlı ve bütünlüklü olması beklenir. Son kitabıyla Oya Baydar’ın diğer liberal solculara göre bu tutarlılığı ve bütünselliği başardığını söyleyebiliriz. Yazarımız tutarlılığını, yörüngesini açıkça değiştirmesine borçludur. Oya Baydar, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan **yıkıntının altından** sınıf uzlaşmacı bir sosyal demokrat olarak çıkmıştır; görüşlerini bu ideolojik bakışa uyumlu hale getirmiştir.

Oya’nın sınıf uzlaşmacı, devrim kaçkını, teslimiyetçi yanını barış sorununa bakış açısında daha net görebiliriz. Bakın Oya Baydar barış konusunda ne diyor: “Benim (...) **bütün savaşlara karşı olmayan bir barış hareketiyle** sorunlarım vardı. (...) Bize gerekli savaşılar olduğu düşüncesi beni hep rahatsız etmişti ”¹²

Oya Baydar, bu sözleriyle sınıf mücadelesini, sınıf mücadelesinin zirvesi olan devrimi ve proleter demokrasisini bir kez daha yadsıyor. Oya Baydar’ın bugün geldiği sosyal demokrat düşünce penceresinden bakıldığında, ideolojisi ile tutarlı bir noktada olduğu görünüyor. Ancak yıllardır Marksist teori ile yoğrulmuş bir aydın kişinin barış sorununda böyle düşündüğünü ilan etmesinden sonra yapması gereken son bir şey daha vardır.

Oya Baydar, adı gibi bilmektedir ki, “bütün savaşlara” karşı olmak; ezilen sınıfların mücadelesine ve ezilen ulusların haklı savaşılarına karşı olmaktır. Yine Oya Baydar çok iyi bilmektedir ki, ezilenlerin savaşı haklı savaşıdır, hakları için savaşan ezilen halkın savaşına karşı durmak ezen egemenlere hizmet etmek demektir.

Bütün savaşıları aynı kefeye koyan Oya Baydar, savaş konusunda burju-

12 a.g.e. s. 317, vurgu bizim.

vazi ile emekçi sınıfları da aynı kefeye koymuş oluyor. Böyle yaparak da, ezilen sınıfları ve ulusları da savaş istemekle itham etmiş oluyor. Aslında çok iyi biliyor ki, savaşların devam etmesinin tek sorumlusu egemen sınıflar ve emperyalist devletlerdir. Halkların birbiriyle savaşmaktan hiçbir çıkarı yoktur. Artık herkesin bildiği bu basit gerçeği çok iyi bilen Oya Baydar emperyalist devletlerin işgaline karşı savaşan halklara ne öğütlüyor? Ezilen halklar ulusal hakları için savaşmasınlar mı?

Lenin, *Sosyalizm ve Savaş* broşürüne şu satırla başlar: “Sosyalistler, halklar arasındaki savaşları daima barbarca ve canavarca bulmuşlar ve kötülemişlerdir.”¹³ Ama Oya Baydar gibi orda durmaz. Savaşlar barbarlıktır, canavarlıktır ama gerçektir. Halklara dayatılmaktadır. Savaşlara karşı da savaşmak gerekir. Devletler arasındaki savaşlar, ülke içindeki sınıf savaşımının devamıdır. Sınıflar ortadan kaldırılmadan savaşların ortadan kalkması mümkün değildir. Savaşlara gerçekten karşı olanlar, sınıfların ortadan kaldırılması için savaşmak zorundadır.

Bizim savaşa karşı tutumumuz gene de aslında burjuva pasifistleri ile anarşistlerden farklıdır. Her şeyden önce, biz, bir yanda savaşlar ile öte yanda bir ülke içindeki sınıf savaşımları arasındaki ayrılmaz bağlılığı; sınıflar ortadan kaldırılmadan ve sosyalizm kurulmadan savaşların ortadan kaldırılmasının olanaksızlığını ve iç savaşların, örneğin, ezilen sınıfın ezene, kölenin köle sahibine, serflerin toprak beylerine, ücretli işçilerin burjuvaziye karşı verdikleri savaşların haklılığını, ilerici niteliğini ve gerekliliğini tamamen kabul ederiz.¹⁴

Bir küçük burjuva pasifisti olan Oya Baydar, “bütün savaşlara karşıyım,” diyerek aslında savaşların sürüp gitmesini istemiş oluyor. Tıpkı sınıf mücadelesine, devrime karşı çıkarak burjuvazinin iktidarının ve sömürsünün sürüp gitmesini istediği gibi!

Oya Baydar bu mantıkla, başta Filistin halkı olmak üzere ezilen halkların mücadelesinin karşısında yer almış bulunmaktadır. Her türlü savaşa karşı olan Oya Baydar doğal olarak Filistinlilerin, İsrail’e karşı yürüttüğü savaşa da karşı olması gerekir. Oya Baydar gibi liberal solcular bu gerçeği açıkça ifade etmezler. Bunun yerine “Ama’sız barışçılık” diyebileceğimiz hileli yola saparlar.

“Ama’sız barışçılık”=her koşulda savaşa karşı çıkmak ya da koşulsuz barışı istemektir. Onlar için önemli olan sadece barışı istemektir. Savaşa

13 Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, çev. N.Solukçu, Sol Yayınları, Kasım 1992, s. 11.

14 a.g.e., s. 11.

karşı barış formülü kulağa çok hoş gelse de yanlış bir formüldür. Savaşın niteliğini araştırmak gerekir. “‘Ama’sız barışçılık” buna gereksinim duymaz; haklı-haksız savaş ayrımı yapmaz.

Lenin, Oya Baydar gibi pasifistler, teslimiyetçiler için şu sözlerinde son derece haklıdır:

Marksizm, pasifizm demek değildir (...) Barış isteği ancak devrimci bir savaşım çağrısı ile proleterlerce bir öz kazanır. Devrimler birbirini izlemezse, sözde demokratik bir barış, bir küçük-burjuva ütopyasıdır.¹⁵

Bir savaş olan devrimi reddeden Oya Baydar’ın devrim yolunda ölenleri “boşu boşuna ölenler” olarak görmesi kaçınılmazdır. Romanlarında, “hangi dava için ölmeye değer?” diye sormuştu. Yanıtı olumsuzdu. Hiçbir dava için ölmeye değmezdi. Oya Baydar’ın niçin böyle düşündüğünün teorik kökü, onun pasifizm anlayışındadır. Haklı savaşları kabul etmeyen Oya Baydar, haklı savaşlarda ölenleri de “boşuna öldüler” diye görür.

Ütopya ve pişmanlık

Çok açık olarak gösterdiğimiz gibi Oya Baydar, Marksizm’den sosyal-demokrasiye dönmüştür; liberal bir solcu olmuştur. En bilimsel deyimle, Marksist yörüngeden sapmış, sosyal-demokrat yörüngeye girmiştir. Gerçek bu iken şöyle yazmanın entelektüel dürüstlüğü uyan bir yanı var mı?:

Her zaman söylediğim gibi ütopyamızdan, varmak istediğimiz eşitlikçi, adaletli, barışçı düzenden en ufak kuşku duymadım (...) Asla pişmanlıktan söz etmiyorum (...) Biliyorum, hayata başlasak yine aynı yerlerde olurduk.¹⁶

Oya Baydar’ın devrimci harekete girdiği zaman ütopyası neydi? Bir Marksist olarak komünizm. Bugünkü ütopyası ne? Sosyal-demokrasi! Emek ile sermayenin uzlaştığı, savaş yapmadığı, barışçıl bir düzen! Hayata Marksist olarak başlamak, sonra sosyal-demokrat olmak! İşte, Oya’nın kaderi!

Şimdi Oya tekrar hayata başlasa Marksist olarak başlayabilir mi? Bugün Marksizmin ömrünü doldurduğunu düşünen biri hayata yeniden Marksist olarak niçin başlasın? Sosyal-demokrat düşüncelere sahip iken, Marksist olarak hayata yeniden başlanabilir mi? Yörüngeden çıkmış solcu bugün

¹⁵ Lenin, a.g.e., s.46.

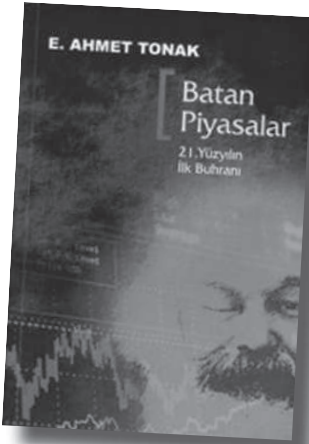
¹⁶ ag.e., s. 427.

hayata yeniden başlasa, bugün bulunduğu yörüngeden başlar. Oya Baydar da öyle başlar, öyle devam eder; yani sosyal-demokrat ve liberal bir solcu olarak!

Kitap Tanıtımı

Marx'ın Değeri Ölçülebilir Mi?
1988-2006 Türkiye İçin
Ampirik Bir İnceleme
Yiğit Karahanoğulları
Yordam Kitap

Batan Piyasalar
21. Yüzyılın İlk Buhranı
E. Ahmet Tonak
Kırmızı Yayınları

Kitap Tanıtımı

“Sosyalizmin güncel sorunlarını dert edinenler için bu kitap bir hazine. ... Kimini daha iyi tanısak da, kimini çok az bildiğimiz konuları en temel verileriyle sunuyor bu kitap. Bize, 20. yüzyıl Marksizminin bugüne, 21. yüzyılın yeni kuşaklarına bıraktığı mirası anlamının ilk kilometre taşlarını sağlıyor. Bu bakımdan 20. Yüzyılda Marksizm adlı eserin, Türkçe’de bir benzeri olmadığını söylemek mümkündür.”

20. Yüzyılda Marksizm

Daryl Glaser

David M. Walker

Çeviren: Sungur Savran

Versus Yayınları

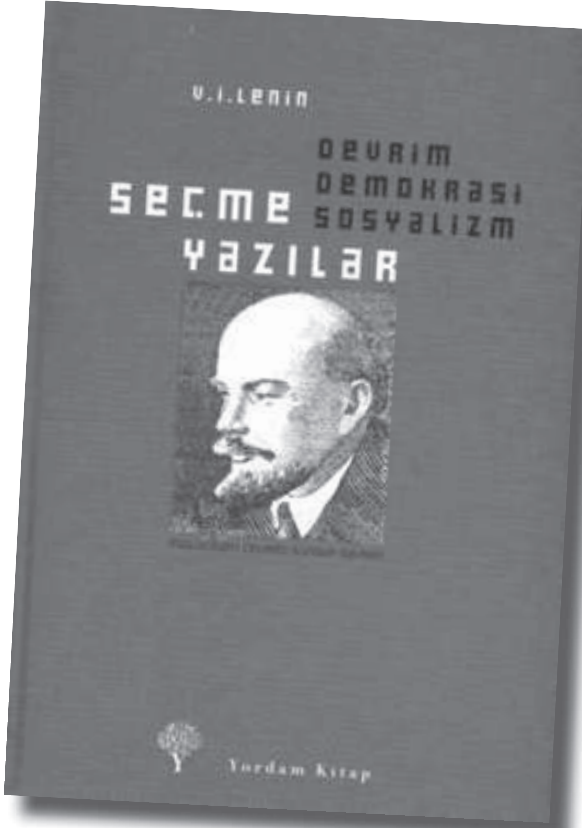
Sungur Savran’ın önsözü ile başlayan, Nail Satlıgan’ın son sözüyle sona eren bu derleme, dünyanın önde gelen Marksist kuramcılarının kapitalizmin genel hareket yasalarıyla kapitalizmin geçirdiği evrimi bütünleştirmeye çalışan yazılarını içeriyor

Dünya Kapitalizminin Krizi

Derleyenler: Nail Satlıgan - Sungur Savran,

Belge Yayınları

Kitap Tanıtımı

*Arap devrimi, Yunanistan,
İspanya, Wall Street İşgal hareketi...
İsyen yayılıyor!
Ama devrim için parti,
parti için Lenin lazım.*

*Seçme Yazılar -
Devrim, Demokrasi, Sosyalizm
V.I. Lenin,
Derleyen: Paul Le Blanc
Çeviren: Sungur Savran
Yordam Kitap*